

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**2003 AMERİKAN MÜDAHALESİ SONRASI IRAK HALKININ KİMLİK
SORUNSAI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SÜMEYRA ULUS

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. PINAR ÖZDEN CANKARA

BİLECİK, 2024

10609635

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**2003 AMERİKAN MÜDAHALESİ SONRASI IRAK HALKININ KİMLİK
SORUNSAI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SÜMEYRA ULUS

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. PINAR ÖZDEN CANKARA

BİLECİK, 2024

10609635

BEYAN

“2003 Amerikan M¼dahalesi Sonrası Irak Halkının Kimlik Sorunsalı” adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	X
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:		/.....	

Sümevra ULUS

../../2024

İmza

ÖN SÖZ

Her sayfasını hissederek yazdığım bu tezimin, benim için kıymeti büyüktür. Irak'ı anlayabilmek zor, anlatabilmek ise çok daha zordur. Tüm zorluğuna rağmen bu süreci hakkıyla tamamladığımı düşünmekteyim. Bu süreçte çalışmak istediğim konuya benim kadar istekli olan, bir danışmandan daha fazlası olmak için elinden geleni yapan ve bilgi birikimiyle yolumu aydınlatan sevgili danışman hocam Doç. Dr. Pınar Özden Cankara'ya, değerli hocam Doç. Dr. Yavuz Cankara'ya, kıymetli hocam Dr. Gökhan Murat Üstündağ'a, her koşulda bana rehberlik eden ve manevi desteğini esirgemeyen sevgili Dr. Hakan Olgun'a ve lisans/yüksek lisans eğitimimde ders aldığım tüm hocalarıma emeklerinden ötürü teşekkür ederim. Eğitim hayatıma başladığım ilk günden bu yana maddi & manevi emekleri ve çabalarından ötürü aileme sonsuz teşekkürler. Ve son olarak en büyük teşekkürü sabrım ve azmimden dolayı kendime armağan ediyorum. Irak için her şeyin çok iyi gitmesini tüm kalbimle diliyorum.

Sümeyra ULUS

2024

ÖZET

2003 AMERİKAN MÜDAHALESİ SONRASI IRAK HALKININ

KİMLİK SORUNSALI

Amerika'nın 2003 yılında Irak'ı işgal etmesi, ülkenin kültürel yapısını, dini inançlarını, sosyal normlarını ve değerlerini değiştirerek kimliği üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Bu çalışma, müdahale sonrasında Irak'ın yeniden şekillendirilme çabalarının, 'Iraklılık' kimliğinin oluşumunu nasıl etkilediğinin karmaşık dinamiklerini ele alarak oluşturulmuştur. 2003 müdahalesi, toplumsal parçalanmaya ve kimlik krizine yol açarken, aynı zamanda bölge halkının direniş ve yeniden inşa çabalarını da tetiklemiştir. Etnik ve dini kimlikler, Irak'ta uzun bir süredir var olan ve derin köklere sahip olan önemli faktörlerdir. Irak, çeşitli etnik gruplardan ve mezheplerden oluşan bir topluma sahiptir. Araplar, Kürtler, Türkmenler, Süryaniler, Yezidiler ve diğer birçok etnik grup ülkede yaşamaktadır. İşgal sırasında ve sonrasında, etnik ve dini kimlikler toplumsal bir bütünlük sağlayamamış ve çatışmalar ortaya çıkmıştır. Etnik ve dini kimlikler, siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda ayrımcılığa ve haksızlığa maruz kalma riskini artırmaktadır. Bu durum, toplumda istikrarsızlık, şiddet ve çatışma ortamının oluşmasına, terör saldırılarına, mezhep temelli şiddet olayları ve toplumsal bölünmeler gibi sonuçlara yol açmaktadır.

Kültürel ve siyasi uygulamalardaki değişimlerin ve Amerikan varlığının, dini inançlar üzerindeki etkisini, sosyal norm ve değerlerin dönüşümünü inceleyen bu çalışma, Amerikan işgalinin Iraklı kimliğinin gelişimi üzerindeki kalıcı etkisinin kapsamlı bir analizini sunmayı amaçlamaktadır. Irak'taki Amerikan varlığı; kültürel uygulamaları, dini inançları, sosyal normları ve değerleri yeniden şekillendirerek ülkenin kimliği üzerinde kalıcı bir etki yaratmıştır. Bu etkileri takip eden toplumsal parçalanma ve kimlik krizine rağmen Irak toplumu dış etkilere karşı direnç ve dayanıklılık da göstermiştir. Geleneksel adetleri koruma, ulusal gururu yeniden canlandırma ve kültürel hareketler yoluyla Irak kimliğini geri kazanma çabaları, işgal sonrası farklı bir Irak kimliği ortaya koyma mücadelesinin devam ettiğinin altını çizmektedir. Irak karmaşık tarihi ve mirasıyla yüzleşmeye devam ederken, Amerikan işgalinin bölgede oluşturduğu tahribat, Irak kimliğinin inşasında merkezi bir nokta olmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Irak, Amerikan Müdahalesi, Ulusal kimlik, Irak Kimliği

ABSTRACT

THE IDENTITY PROBLEM OF THE IRAQI PEOPLE AFTER THE 2003 AMERICAN INTERVENTION

The American invasion of Iraq in 2003 had a profound impact on the country's identity by changing its cultural structure, religious beliefs, social norms and values. This study explores the complex dynamics of how the efforts to reshape Iraq in the aftermath of the intervention have affected the formation of an 'Iraqi' identity. The 2003 intervention led to social fragmentation and identity crisis, but also triggered resistance and reconstruction efforts by the people of the region. Ethnic and religious identities are important factors that have long been present and deeply rooted in Iraq. Iraq has a society composed of various ethnic groups and sects. Arabs, Kurds, Turkmen, Assyrians, Yezidis and many other ethnic groups live in the country. During and after the occupation, ethnic and religious identities have not been able to achieve social cohesion and conflicts have emerged. Ethnic and religious identities increase the risk of discrimination and injustice in political, economic and social spheres. This leads to social instability, violence and conflict, terrorist attacks, sectarian violence and social divisions.

By examining the impact of changes in cultural and political practices and the American presence on religious beliefs and the transformation of social norms and values, this study aims to provide a comprehensive analysis of the lasting impact of the American occupation on the development of Iraqi identity. The American presence in Iraq has had a lasting impact on the country's identity by reshaping cultural practices, religious beliefs, social norms and values. Despite the social fragmentation and identity crisis that followed, Iraqi society has also shown resilience and resilience to external influences. Efforts to preserve traditional customs, revitalize national pride and reclaim Iraqi identity through cultural movements underscore the ongoing struggle to forge a distinct Iraqi identity after the occupation. As Iraq continues to come to terms with its complex history and heritage, the destruction wrought by the American occupation of the region remains central to the construction of Iraqi identity.

Keywords: Iraq, American Intervention, National identity, Iraqi Identity

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
HARİTALAR LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KİMLİKLERİN OLUŞUMU VE TANIMLANMASINA İLİŞKİN TEORİK YAKLAŞIMLAR

1. Kimlik Tanımı	8
2. Kimlik Türleri	9
2.1. Kolektif Kimlikler: Ulusal Kimlik/ Dinsel Kimlik/ Etnik Kimlik	10
2.2. Küresel Kimlik	11
3. Kimliklerin Oluşumu ve Şekillenme Süreçleri	12
3.1. Modern ve Geleneksel Toplamların Kimlik Serüveni	13
4. Ulus-Devlet Tartışmaları ve Bu Tartışmaların Kimliğin Şekillenmesine Etkisi.....	14
4.1. Ulus ve Millet Tanımı	14
4.2. Ulus Tanımı Üzerine Görüşler	15
4.3. Milletlerden Milliyetçiliğe: İlkçi Yaklaşım.....	16
4.4. Milliyetçilikten Milletlere: Modernist Yaklaşım	18
4.5. Etno Sembolcü Yaklaşım	20
5. Orta Doğu Kimliği Üzerinde Osmanlı Esintisi	21

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIKTAN 2003'EKADAR IRAK HALKININ KİMLİK TARİFİ

1. Irak'ın Kuruluşu	24
1.1. İngiliz Mandası Altında Irak Ulusal Kimliği	25
1.2. Irak'ın Etnik ve Dini Yapısı	29
1.3. Irak'ta Bağımsızlık Sonrası Etnik-Dinsel Kimlik Tartışmaları.....	30
1.3.1. Şiiler	30
1.3.2. Sünniler	31
1.3.3. Türkmenler.....	31
1.3.4. Kürtler	32
2. Irak'ta Kurulan Siyasi Partilere Kimliksel Bir Yaklaşım.....	33
2.1. Şii Partisi	33
2.1.1. İslami Dava/Davet Partisi (İDP)	33
2.2. Kürt Partileri.....	33
2.2.1. Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB).....	33
2.3. Türkmen Partisi	34
2.3.1. Irak Türkmen Cephesi (ITC).....	34
2.4. Diğerleri	34
2.4.1. Asuri Demokratik Hareketi	34
3. İstikrarsızlığa Giden Yol	35
3.1. Monarşi Dönemi	35
3.1.1. 1925 Kanun-i Esasi	36
3.1.2. 1932 Deklarasyonu	36
4. Monarşiden Cumhuriyete Geçiş.....	38
4.1. Tuğgeneral Abdülkerim Kasım Darbesi	38
4.1.1. 1958 Anayasası	39

5. Abdüsselam Arif Dönemi.....	39
6. Baas Partisi: Vahda, Hurriya, İştirakiya.....	40
6.1. Hasan El Bekir Dönemi.....	40
7. Anayasa Bağlamında Irak Kimliği.....	42
7.1. 1964 Anayasası.....	42
7.2. 1968 Anayasası.....	42
7.3. 1970 Anayasası;.....	42
8. Saddam Hüseyin.....	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMERİKAN MÜDAHALESİ SONRASI IRAK: KİMLİKLERİN SİSTEMDE YENİDEN TARİFİ

1. Savaş ve Bölgesel Boyutları.....	48
1.1. Irak'ın İşgali.....	48
1.2. Irak Türkmenleri ve Türkiye.....	51
1.3. Kürtlerin Müdahaleye Desteği ve Bağımsızlık Talepleri.....	54
2. Ulusal Çapta Halk Direnişleri.....	55
2.1. Şii Örgütlenmeleri.....	58
2.2. Ateşli Mukavemet: Felluce.....	58
2.3. Türkmen Direnişi: Telafer.....	59
2.4. Sünni Araplar.....	60
2.5. Aşiretler.....	62
3. Irak'ın Üçe Bölünme Senaryoları ve Yeni Sistemin Kürt Taleplerine Yaklaşımı.....	63
4. Savaş Sonrası Irak'ın Yeniden Yapılandırılması.....	66
4.1. Geçici Koalisyon Yönetimi.....	70
4.2. İşgal Sonrası Geçiş Dönemi Yasası.....	71
4.3. 30 Ocak/15 Aralık 2005 Seçimleri ve Yeni Irak Anayasası.....	73

4.4. 2005 Anayasası ve Kimliklerin Entegre Edilmesi	74
4.5. Irak'ın Yeniden İnşa Sürecinde Etnik Grupların Konumu.....	75
4.6. Irak Siyasetinde Yerel ve Genel Seçimler.....	80
4.6.1. 2009 Yerel Seçimi.....	80
4.6.2. 2010 Genel Seçimi	81
5. Çekilme Sonrası Devlet Dışı Aktörler ve Terör	82
5.1. PKK Terör Örgütü ve Türkiye	84
5.2. 2014 Seçimleri ve Irak Şam İslam Devleti (İŞİD)	85
5.3. İŞİD Gölgesinde Musul.....	87
5.4. İŞİD Sonrası Dönem ve 2018 Seçimleri	89
6. Arap Baharı Sonrası Irak Siyasetinde Dönüşüm.....	91
6.1. Ekonomik ve Siyasi Darboğazın Azınlık Taleplerine Etkisi	91
7. 2020 Sonrası Irak'ın Kimlik Seçilimi	94
7.1. 10 Ekim 2021 Parlamento Erken Seçimi	96
7.2. Sokak Hareketlenmelerinin Siyasi Konjonktüre Etkisi.....	97
8. Özgürlük, Demokrasi ve Barış Söylemleri Işığında Irak	99
9. Irak Kadınlarının Kimlik Mücadelesi	101
10. Ulus-Devlet Çöküşünün Bir Kimlik Şekli Olarak Kabul Edilebilirliği	102
11. Irak'ın Geleceğine Dair Senaryolar: Daha Katılımcı Bir Irak	105
SONUÇ.....	108
KAYNAKÇA	115

HARİTALAR LİSTESİ

Sayfa No

Harita 1.1. Irak'ta Etnik ve Dini Yapı Haritası	29
--	-----------

KISALTMALAR LİSTESİ

- ABD:** Amerika Birleşik Devletleri
- BAC:** Birleşik Arap Cemiyeti
- BM:** Birleşmiş Milletler
- BOP:** Büyük Orta Doğu Projesi
- CIA:** Central Intelligence Agency
- FETÖ:** Fetullahçı Terör Örgütü
- GKY:** Geçici Koalisyon Yönetimi
- HZ:** Hazreti
- IAEA:** Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
- IHA:** İnsansız Hava Aracı
- İİDYK:** Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi
- İKBY:** Irak Kürt Bölgesel Yönetimi
- INC:** Irak Ulusal Konseyi
- İŞİD:** Irak Şam İslam Devleti
- ITC:** Irak Türkmen Cephesi
- İD:** İslam Devleti
- İDP:** İslami Dava/Davet Partisi
- İTC:** İttihat ve Terakki
- KCK:** Kürdistan Topluluklar Birliği
- KDP:** Kürdistan Demokrat Partisi
- KİS:** Kitle İmha Silahları
- KKTC:** Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
- KYB:** Kürdistan Yurtseverler Birliği
- NDLTD:** The Networked Digital Library of Theses and Dissertations
- PÇDK:** Demokratik Çözüm Partisi

PJAK: Kürdistan Özgür Yaşam Partisi

PKK: Kürdistan İşçi Partisi/Partiya Karkeren Kurdistan

PYD: Demokratik Birlik Partisi

SOFA: Status of Forces Agreement

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDK: Türk Dil Kurumu

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

UNMOVIC: Birleşmiş Milletler İzleme, Doğrulama ve Denetleme Komisyonu

GİRİŞ

2003 yılında Irak'a düzenlenen Özgürlük Operasyonu'nun kültürel, siyasal, ekonomik, askeri ve stratejik olmak üzere birçok boyutları bulunmaktadır. Irak'ın, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) öncülüğünde bir koalisyon tarafından işgali, yerel uygulamalar ve siyasal denklemler gibi önemli değişikliklere yol açmış ve Irak toplumunun dokusunu değiştirmiştir. Batılı uygulamalar akını, geleneksel adetlere meydan okuyarak Iraklıların kültürel miraslarını algılama ve bunlarla ilişki kurma biçimlerinin değişmesine yol açmıştır. Örneğin, küreselleşen medya ve tüketimciliğin yükselişi, Iraklıların giyim, medya tüketimi ve birbirleriyle etkileşim biçimlerini etkileyen yeni eğilim ve davranışlara yol açmıştır. Buna ek olarak Batılı değerlerin ve ideallerin dayatılması, geleneksel Irak normlarıyla çatışarak halk arasında kültürel uyumsuzluk hissine yol açmış bulunmaktadır. Amerikan işgalinin etkisi kültürel uygulamaların ötesine geçerek Irak'taki dini inanç ve uygulamaları da etkiledi. Amerikan güçlerinin varlığı ve ardından mezhepsel şiddetin artması, farklı dini gruplar arasındaki gerilimleri körükledi ve Iraklılar arasındaki bölünmeyi derinleştirdi. Bu bölünme sadece dinler arası ilişkileri germekle kalmadı, aynı zamanda uzun süredir Irak toplumunun belirleyici bir özelliği olan farklı dini toplulukların bir arada yaşamasına da meydan okudu. Dini anlatıların ve sembollerin çeşitli siyasal aktörler tarafından manipüle edilmesi, bu bölünmeleri daha da şiddetlendirmiş ve işgal sonrası Irak'ta parçalanmış bir dini manzaraya katkıda bulunmuştur. Amerikan işgali altında sosyal normların ve değerlerin dönüşümü, Iraklı kimliğinin yeniden inşasını daha da karmaşık hale getirdi. Geleneksel hiyerarşiler yıkılıp yeni güç yapıları ortaya çıkarken, Iraklılar uzun süredir devam eden geleneklere meydan okuyan, değişen bir sosyal düzenle mücadele etmek zorunda kaldı. Kurumlara olan güvenin yitirilmesi, topluluk bağlarının kopması ve kolektif kimliğin kaybolması, halk arasında yönelim bozukluğu ve güvensizlik duygusuna katkıda bulundu. Toplumsal cinsiyet rollerinin, aile dinamiklerinin ve kişiler arası ilişkilerin yeniden şekillenmesi, Amerikan işgaline eşlik eden daha geniş toplumsal değişimleri yansıtmış ve dış müdahalelerin Iraklı kimlik oluşumu üzerindeki çok katmanlı etkisini vurgulamıştır.

ABD'nin 2003 yılında yaptığı askeri operasyonun uluslararası hukuktaki meşruluğu oldukça tartışmalıdır ve bu nedenle yapılan operasyon bir işgal olarak da görülmektedir. Irak, Araplar, Kürtler, Türkmenler, Süryaniler ve diğer azınlıklar olmak üzere çeşitli etnik ve dini gruplardan oluşan bir nüfusa sahiptir. Bu bölünmüşlük, Irak nüfusunun etnik ve dini kimlik yapısı üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Bu çalışma, işgalden önce ve sonra Irak ulusal kimliğinde meydana gelen değişiklikleri incelemektedir. Kültürel uygulamalar ve geleneklerdeki değişimler, sosyal norm ve değerlerin dönüşümü, bunun sonucunda ortaya çıkan

sosyal parçalanma ve kimlik krizi ve bu zorluklar karşısında Iraklı kimliğinin direnişi ve toparlanmaya çalışılması ele alınmaktadır. Çalışmada öne sürülen üç hipotez bulunmaktadır. Birinci hipotez; 1932’de bağımsız olan Irak devletinin etnik, kültürel ve dinsel birlikteliği bulunmadığı için ulus-devlet inşasına uygun koşulları barındırmaması ve devletin halk tarafından değil, yabancı işgalci güç olan İngiltere’nin öncülüğünde ve İngilizlerin Orta Doğu politikası ile örtüşecek şekilde oluşturulduğudur. Çalışmanın öne sürmekte olduğu ikinci hipotez; Irak devletinde azınlık hakları sorunu olduğu, dinsel ve etnik azınlıkların siyasal sisteme entegre edilemediğidir. Irak halkı, Irak ulusal kimliğini 1932’den beri içselleştirememiş ve ülkede kollektif kimlikler yerine bireysel kimlik tercihleri öne çıkmıştır. Bu nedenle Irak’taki Kürt toplulukları kendilerine Kürt demek, benzer şekilde Türkmenler de kendilerini Iraklı değil Türkmen olarak görmektedir. Amerikan müdahalesine kadar merkezi Irak hükümetleri Iraklı kimliğini kabul ettirmeye çalışmışsa da Amerikan müdahalesi sonrası yeniden dizayn edilen Irak’ta bireysel kimlik tercihlerinin ön plana çıkmaya başladığı görülmüştür. Son hipotez ise, uluslaşmamak da bir kimlik türü sunmaktadır. Irak gibi heterojen toplumlarda görülen ulus bilincine erişememe sorunu, bölge halklarının yaşamlarını idame ettirirken sorun yaşamalarına sebebiyet veriyor olsa bile bölgenin gerçekliğini oluşturmaktadır. Tarihte her etnik grubun bir millet oluşturmamasının birçok örneği bulunmaktadır.

Çalışmanın öne sürdüğü hipotezlere uygun olarak üç bölüm oluşturulmuş ve birinci bölüm kimliğin tasniflendirilmesi, ulus ve millet kavramlarının açıklanması hususuna ayrılmıştır. Bu bölümde ele alınan araştırma soruları kısaca şu şekildedir; “Kimlik nedir? Farklı kimlik türleri nelerdir? Kimlik türlerinin birbirilerinden farklılıkları nelerdir? Kimlikler nasıl oluşur? Ulus ve millet nedir? Farklı tanımlar hangi düşünürler tarafından ifade edilmiştir? Orta Doğu kimliği üzerinde, Osmanlı etkisi hangi boyuttadır?” Kimlik çeşitleri, etnik kimlik, dini kimlik, kültürel kimlik, cinsiyet kimliği ve ulusal kimlik gibi farklı alanlarda ortaya çıkmaktadır. Etnik kimlik, bir kişinin doğduğu veya köken aldığı etnik gruba ait olma bilincini, dini kimlik ise, bir kişinin inançlarına ve dinine bağlılık hissini ifade eder. Kültürel kimlik, bir kişinin belli bir kültüre ait olma bilinci olarak ele alınırken, cinsiyet kimliği ise bir kişinin kendini erkek veya kadın olarak tanımlamasını ifade eder. Ulusal kimlik, bir ülkeye ait olma duygusu ve bağlılık hissidir. Ulusal kimlik, bir bireyin kendini bir ulusa ait hissetmesi, o ulusun değerlerini benimsemesi ve ortak bir kültür, dil, tarih ve coğrafya paylaşmasıyla oluşur. Millet olmak, bir toplumun ortak değerleri, inançları ve amaçları etrafında bir araya gelmesini ifade eder. Uluslaşabilmek ise bir toplumun ulusal kimlik oluşturma sürecidir. Bu süreçte, farklı etnik, dini veya kültürel gruplar arasında ortak bir ulusal kimlik oluşturulmaya çalışılır.

Uluslaşma sürecinde, ortak bir dilin benimsenmesi, ortak bir tarih anlayışının oluşması, eğitim sisteminin ulusal değerlere uygun hale getirilmesi gibi faktörler etkili olabilir. Uluslaşma süreci genellikle uzun bir süreçtir ve toplumun birlik ve beraberlik duygusunu güçlendirmeyi hedefler.

Çalışmanın ikinci bölümü modern Irak'ın kuruluşundan, Saddam Hüseyin'in devrilmesine kadar olan süreci kapsamaktadır. İkinci bölümün araştırma soruları ise; "Modern Irak ne zaman oluşturuldu? Irak'ın etnik ve dini yapısı ne şekildedir? Monarşiden cumhuriyete geçilme sürecinin ulusal dinamikleri nelerdir? Baas Partisi Irak siyasetini ve bölge halkını nasıl etkiledi? Saddam Hüseyin'in askeri ve siyasi kişiliği, 2003'e giden süreci nasıl şekillendirdi?" şeklinde ele alınmıştır. Modern Irak'ın kuruluşu ve İngiliz himayesindeki Irak'ın etnik ve dini yapısı, İngilizlerin bölgede yaptığı hatalı politikalar neticesinde şekillenmiştir. Irak'ın modern tarihi, Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devletinin dağılmasıyla başlayan İngiliz mandası dönemi ile şekillenmiştir. İngilizlerin bölgede yaptığı hatalardan biri, farklı etnik ve dini grupları bir arada tutacak bir yönetim yapısı oluşturamamalarıdır. Irak'ın kuruluşunda, Arap çoğunluğunun yanı sıra Kürtlerin, Türkmenlerin ve diğer azınlık grupların da temsil edilmesi gerekiyor olmasına karşın bu yapı oluşturulmadı ve bu durum ileride çatışmalara yol açtı. İngilizlerin azınlıkta olan Sünni Arapları, nüfusun çoğunluğunu oluşturan Şii Araplara tercih etmeleri, bölgede yapılan diğer bir hata olarak ele alınmaktadır. Bu tercih, Şii Araplar arasında hoşnutsuzluğa ve ayrılıkçı hareketlere neden oldu. Ayrıca Kürtlerin de kendi bağımsızlık talepleri vardı ve bu da bölgedeki istikrarsızlığı artırdı. İngilizlerin bölgedeki diğer bir hatası ise Irak'ın petrol kaynakları üzerindeki kontrolü ele geçirmek için yerel liderleri desteklemeleriydi. Bu, bölgedeki kaynakların adaletsiz bir şekilde dağıtılmasına ve halkın faydalanamamasına yol açtı. Irak Devletinin kuruluş aşamasında meydana gelen bu hataların sonucu olarak, İngilizlerin Irak'taki yönetimi ve politikaları, etnik ve dini gerilimleri artırdı ve bölgedeki istikrarsızlığın temel nedenlerinden biri haline geldi.

İngiliz yönetiminden sonra Irak'ın bağımsızlık aşaması oldukça karmaşık ve zorlu bir süreç olmaktadır. İngilizler, 1932 yılında Irak'ı bağımsız bir devlet olarak tanıdılar ve Irak'ın bağımsızlık sürecinde, ülkenin içindeki etnik ve dini gruplar arasında çeşitli anlaşmazlıklar ve çatışmalar yaşandı. Özellikle Kürtler, bağımsızlık sürecinde kendi özerklik taleplerini dile getirdiler ve bu taleplerin karşılanmaması nedeniyle çatışmalar yaşandı. Bu faktörler, Irak'ın günümüzdeki siyasi ve sosyal yapısını etkilemeye devam etmektedir. Bu dönemde Irak, monarşiyle yönetilen bir devlet olarak 1932'de bağımsızlığını kazanmış ancak iç siyasi istikrarsızlıklar ve darbelerle dolu bir dönem yaşamıştır. 1958'de gerçekleşen askeri darbe ile monarşi devrilmiş ve Cumhuriyet ilan edilmiştir. 1968'de Baas Partisi'nin yönetimi ele

geçirmesiyle başlayan yeni dönem, Saddam Hüseyin'in 1979'da devlet başkanı olmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Saddam dönemi, otoriter yönetim, baskı politikaları ve savaşlarla anılmaktadır. 1980-1988 yılları arasında İran-Irak Savaşı, 1990'da Kuveyt'in işgali ve ardından gelen Körfez Savaşı, ülkenin ekonomik ve sosyo-politik yapısını derinden sarsmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümü ise 2003-2024 yılları arası Irak siyasetini kapsamaktadır. Araştırma soruları ise; “Savaşın bölgesel boyutları ne şekildedir? Müdahaleye destek veren ve karşı çıkan grupların kimliksel yönelimi nedir? Irak’ın üçe bölünme senaryolarına ilişkin varsayımlar ne amaçla üretilmiştir? Savaş sonrasında ülkenin yeniden yapılandırılmasına ilişkin adımlar nasıl atılmıştır? Irak’ta faaliyete geçen devlet dışı silahlı aktörler, siyasi ve toplumsal olarak nasıl zararlar verdi? Arap Baharı Irak’ı nasıl vurdu? Amerika’nın özgürlük ve barış söylemleri ne derece etkili oldu?” şeklinde ele alınmıştır. Saddam rejiminin devrilmesi, işgal sonrası oluşan güç boşlukları, 2003 öncesi dönemde seçkin sınıf olan Sünni Arapların, savaş sonrasında siyasi güçlerini Şiiler ve Kürtlere karşı kaybetmesi, Kürtlerin bağımsızlık talepleri, oluşan güç boşluğundan faydalanan Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) gibi terör örgütlerinin bölgede yaptığı faaliyetler, Arap Baharının Irak’a 2019 ve sonrasında sıçraması gibi konular ele alınmaktadır. Saddam Hüseyin'in kimyasal silah ürettiği iddiası, Amerika Birleşik Devletleri ve diğer bazı ülkeler tarafından Irak'ın işgal edilmesi ve Saddam Hüseyin'in devrilmesi için kullanılan bir gerekçe oldu. Ancak sonrasında yapılan araştırmalar ve incelemelerde, Irak'ta büyük ölçekli kimyasal silah üretimi veya stoklarının bulunmadığı ortaya çıktı. Bu durum, Amerikan yönetiminin Irak'a müdahalesinin meşruiyeti konusunda tartışmalara yol açmaktadır.

Amerikan askerlerinin Irak'ta yaptığı saldırılar ve Iraklı sivillerin hayatını kaybetmesi ise, Irak Savaşı sırasında yaşanan bir gerçektir. Savaşın başlangıcında, Amerikan ve koalisyon güçleri, Saddam Hüseyin rejimini devirmek ve Irak'ı demokratik bir hükümetle yeniden inşa etmek amacıyla Irak'a müdahale etti. Ancak bu müdahale sonucunda binlerce sivil hayatını kaybetti ve ülke genelinde büyük bir insani kriz yaşandı. Irak Savaşı sırasında, Amerikan askerleri ve koalisyon güçleri, Saddam Hüseyin rejimine karşı savaşırken, bazı durumlarda sivil hedeflere saldırılar gerçekleşti ve bu saldırılarda bölge halkı hayatını kaybetti. Bu durum, savaşın etik ve insani boyutunu tartışmalı hale getirdi ve uluslararası toplumda eleştirilere neden oldu. Irak Savaşı'nın sonucunda, ülke istikrarsız hale geldi, iç çatışmalar arttı ve terör örgütleri ortaya çıktı. Ayrıca, savaş sonrası dönemde Irak'ta siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar yaşandı. Bu durum, Irak halkının yaşam koşullarını olumsuz etkiledi ve ülkede istikrarsızlık devam etti. Saddam Hüseyin'in kimyasal silah ürettiği iddiasıyla ilgili olarak silahların hiçbir

zaman bulunamaması ve Amerikan askerlerinin Irak'ta yaptığı saldırılar ve Iraklı sivillerin hayatını kaybetmesi, Irak Savaşı'nın tartışmalı ve karmaşık bir dönem olduğunu göstermektedir. Bu konular, aktif olarak devam eden tartışmalara ve Irak'ın günümüzdeki durumuna yol açmaktadır.

Irak'ta yaşayan farklı etnik ve dini gruplar, savaş sonrası dönemde kimlik sorunlarıyla karşı karşıya kaldı. Araplar, Kürtler, Türkmenler, Süryaniler ve diğer azınlık gruplar, kendi kimliklerini koruma ve temsil etme konusunda zorluklar yaşadı. Kürtler, savaş sonrası dönemde kendi özerklik taleplerini dile getirdiler. Bu talepler, Kürtlerin kendi kimliklerini ve kültürlerini koruma çabalarının bir sonucuydu. Ancak, bu durum Araplarla çatışmalara ve bölgesel gerilimlere yol açtı. Irak'ta yaşayan Şii ve Sünni Müslümanlar arasında da kimlik sorunları yaşandı. Savaş sonrası dönemde, Şii çoğunluğunun siyasi gücü ele geçirmesi, Sünni azınlığın dışlanmasına ve ayrımcılığa neden oldu. İngiliz mandası ve Amerikan işgali, Irak üzerinde benzer etkilere sahiptir. Örneğin, hem İngiliz mandası dönemi hem de Amerikan işgali, Irak'ta siyasi karışıklığa neden oldu. Bu dönemlerde, yerel halk arasında siyasi istikrarsızlık ve çatışmalar yaşandı. Ayrıca iki dönemde de Irak toplumu kendi içinde bölünmek durumunda kaldı. İngiliz mandası döneminde, etnik ve dini gruplar arasında gerilimler artarken, Amerikan işgali sırasında ise Sünni ve Şii Araplar arasında çatışmalar yaşandı. İngiliz mandası dönemi ve Amerikan işgali, Irak'ta güvenlik sorunlarına yol açtı. Terör saldırıları, isyanlar ve çatışmalar belli bir etnik grubu hedef alacak şekilde büründü. Manda ve işgal, ülkenin içişlerine müdahale etmek anlamına gelir ve bu durum, yerel halk arasında hoşnutsuzluğa ve direnişe alan açtı.

2010 yılında Tunus'ta başlayarak Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yayılan bir halk hareketi olan Arap Baharı, 2019 yılında Irak'ta etkisini göstermeye başladı. 2019 yılından itibaren Irak'ta büyük çaplı sokak protestoları meydana gelmektedir. Irak halkı, hükümetin yolsuzluk, işsizlik, kamu hizmetlerinin yetersizliği ve siyasi elitin egemenliği gibi sorunlarına karşı çıktı. Protestolar, geniş katılımı ile gerçekleşti ve Başbakan Adil Abdülmehdi'nin istifasına yol açtı. Irak'taki sokak protestoları, siyasi reform taleplerini de beraberinde getirdi. Yeni hükümet, reformları gerçekleştirmek ve halkın taleplerini karşılamak için adımlar attı. Bu reformlar, seçim yasasının değiştirilmesi, yolsuzlukla mücadele, kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi gibi alanlarda gerçekleşti.

Müdahale sonrası Irak'ta meydana gelen sorunlardan biri de Iraklı kadınların, devlet dışı silahlı aktörler tarafından hedef alınmasıdır. IŞİD saldırıları, özellikle kadınlar üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Örgüt tarafından kaçırılan ve tecavüze uğrayan kadınlar, ciddi fiziksel ve psikolojik travmalar yaşamışlardır. Bu tür saldırılar, kadınların güvenliklerini ve insan haklarını

ciddi şekilde ihlal etmektedir. Ayrıca, Kürt kadınlarının kendilerini yakarak intihar etmesi de bu zorlu koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu eylemler, çaresizlik, umutsuzluk ve büyük acıların bir ifadesi olabilir. Ancak her bir durumun arkasında farklı hikayeler ve nedenler olabilmektedir. Bu tür olaylar, toplumda derin bir etki bırakır ve kadınların yaşadığı zorlukları ve travmaları gösterir. İşgal sonrasında, birçok Iraklı kadın, toplumsal değişim ve eşitlik için mücadele etmek amacıyla aktif hale gelmiştir. Kadın hakları savunucuları, kadınların güçlenmesi, eğitim, sağlık ve istihdam gibi konularda çalışmalar yürütmektedir. 2003 sonrasında, kadınların eğitim ve istihdam fırsatları artmıştır. Kadınlar, güvenlik riskleri, hak ihlalleri ve toplumsal baskılarla karşı karşıya kalabilirken, aynı zamanda direniş ve aktivizm yoluyla toplumsal değişim için mücadele etmektedirler. Birçok kadın, üniversiteye gitme ve mesleki becerilerini geliştirme imkanına sahip olmuştur. Ancak cinsiyet eşitsizliği ve ayrımcılık sorunları günümüzde devam etmektedir.

Heterojen bir toplumda uluslaşma süreci, farklı etnik ve kültürel grupların bir araya gelmesini gerektirir. Bu gruplar arasında dil, kültür, tarih ve değerler gibi farklılıklar bulunabilir. Bu farklılıklar, ortak bir ulusal kimlik oluşturma sürecinde zorluklara neden olabilir. Uluslaşma süreci, dış müdahalelerden etkilenebilir, başka ülkelerin politik veya askeri müdahaleleri, toplumun birlik ve beraberlik duygusunu zayıflatabilir ve ulusal kimlik oluşturma sürecini engelleyebilir. Irak'ın kimlik krizinin, ulus-devletlerin çöküşü olabileceğine dair görüşler spekülasyondur ve kesin bir teori üretmek zordur. Ulus-devletlerin çöküşü, birçok faktörün bir araya gelmesiyle gerçekleşebilir ve her ülkenin durumu farklıdır. Irak'ın heterojen yapısı ve iç çekişmeleri, bazılarına göre ulusal kimlik oluşturma sürecini zorlaştırabilir. Irak, çeşitli etnik ve dini gruplardan oluşan bir ülke olduğu için, bazılarına göre ulus devlet modelinin zorluklarını yaşamaktadır.

Bu çalışma, 2003 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'a müdahalesi sonrasında Irak halkının kimlik sorunsalını incelemektir. Çalışma, müdahale sonrasında Irak'ta yaşanan siyasi, sosyal ve kültürel değişimlerin, Irak halkının kimlik algısı üzerindeki etkilerini analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda, tarihsel arka plan, etnik ve mezhepsel dinamikler, siyasi gelişmeler ve toplumsal değişimler gibi konular ele alınmıştır. Ayrıca literatür taraması ve elde edilen veriler ışığında, Irak halkının kimlik sorunsalına dair kapsamlı bir analiz sunulmuştur.

Çalışma dönemlerin şartları, Irak'ın jeopolitik, jeostratejik, etnik ve dini yapısı göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. ABD'nin Irak işgali ile ilgili literatürde çok fazla çalışma olmasına rağmen bu işgalin Irak kimliği üzerindeki etkisini inceleyen az sayıda çalışma

bulunmasından dolayı bu çalışma disipline katkı sunmaktadır. Özellikle 2003 sonrasında Sünni Araplar ve Türkmenlerin siyasi arenada ve toplumdaki rolü konusunda kabul görececek sayıda eser yazılmamıştır. Iraktaki kimliksel çırpınışların sesi, duvarların arasında hapsolmuş bulunmaktadır. Kimliksel gelişimini tamamlayamamış ve bir ulus inşa edememiş olsa bile Irak kimliği, üzerine yazılması gereken önemli olgulardan biri olmaktadır.

Çalışma boyunca ilk kaynaklar kullanılmaya özen gösterilmiştir. Özellikle anayasalar ve yasa taslakları özgün halleriyle değerlendirilmiştir. Arapça ve İngilizce kaynaklar başta olmak üzere, bölgede yaşamış vatandaşların yazdığı eserler, Orta Doğu uzmanları tarafından sunulan analizler, birincil ve ikincil kaynak makaleler ve haber yazıları literatürün önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi, Irak, Almanya, Umman, Suriye kütüphaneleri ve yazılmış bütün uluslararası tezlere erişilebilme imkânı sunan ‘The Networked Digital Library of Theses and Dissertations (NDLTD)’ sitelerinden çevrimiçi olarak kaynak edinilmiştir.

Sosyal Bilimler için en çok tercih edilen nitel ve tarihsel araştırma metotları, çalışmanın araştırma yöntemini oluşturmaktadır. Nitel araştırma yöntemi ile elde edilen veriler, bölgenin şartlarına göre analiz edilerek aktarılmıştır. 2003 öncesi ve sonrası dönemlerde vuku bulan siyasi hareketlenmeler, savaşlar ve etnik-dini kimliğe dayalı ayrışmalar, tarihsel araştırma yöntemi ile incelenerek günümüze dair etkileri ele alınmıştır. ‘2003 Amerikan Müdahalesi Sonrası Irak Halkının Kimlik Sorunsalı’ adlı çalışma bu faktörler ışığında, literatüre farklı bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KİMLİKLERİN OLUŞUMU VE TANIMLANMASINA İLİŞKİN TEORİK YAKLAŞIMLAR

1. Kimlik Tanımı

Latince ‘aynı’ anlamına gelen, ‘idem’ kelimesinden türetilen kimlik kavramı, benlik, aidiyet ve süreklilik anlamları taşımaktadır. Türkçe’de ise, yine aynı şekilde aidiyet ifade eden ‘kim?’ soru kökünden türetilmiştir.¹ Kimlik, kişinin sahip ve ait olduğu özelliklerin genel bir ifadesidir. Kişi, devletine göre vatandaş, anne/babasına göre evlat, evladına göre anne/baba, abi/abla/kardeş, birinin eşi, birinin arkadaşı vb. özellikleri taşır. Kimlik, bireyin vatandaşı olduğu ülkeye hukuki ve kültürel açıdan bağlı olmasının, diğer bireylerle iletişim kurmasının ve etkileşim içerisinde olmasının bir aracıdır.² Bireyi devlete bağlayan ve diğer insanlarla bir arada yaşamaya ikna eden sebep, hiç şüphesiz kendini o topluma ait hissetmesidir. Kimlik, toplumun ulus halini alma durumudur.³

Kimlik kavramı, tarih boyunca tıpkı millet/milliyetçilik kadar tartışılan bir mesele olmuştur. Başta sosyal bilimler olmak üzere birçok bilim dalı, bu kavramları açıklamaya ve anlamlandırmaya çalışmıştır. Her düşünürün kaleminden farklı çıkan bu anlam verme durumu, kimi zaman birbiriyle çakışsa da her düşüncenin bulunduğu ortak nokta ‘insan’ olmuştur. Aynı zamanda kimlik, ifade edilme biçimidir. Bir toplumun kimliği, diğer toplumlar tarafından algılanan bir yaşam tarzıdır.⁴

Kimliğe, kavramsal tanımla yaklaşan ilk kişi John Locke olmuştur. Locke, tanım yaparken ‘şuur’ üzerinde durmuş ve bu tanımı da ‘kişinin kendini tanıması ve tanıtması’ olarak açıklamıştır. Sigmund Freud, William James, Erik Erikson gibi düşünürler, kavramı tıp psikolojisi altında tekrar değerlendirmeye alarak kimliğin, birey benliği ve içgüdüleri etrafında toplandığını ortaya koymuştur.⁵

¹ H. Aydoğdu (2004). Modern Kimlikte Öznenin Ölümü. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (10), s.116-117.

² C. Vatandaş (2003). Psiko-Sosyal Bir Kavram Olarak Kimliğin Kimliği. *Avrupa Günlüğü*, (4), s.242.

³ R. Domazeti (2022). *Suudi Arabistan’da Milli Kimlik ve Aidiyet İnşa Sürecinde Vehhabiliğin Etkisi*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Ankara, s.59.

⁴ E. Sözen (1999). *Demir Kafesten Plastiğe Kimliklerimiz: Sekülerleşme Sürecinde Kimliklerin İnşası*. Birey Yayıncılık, s.21.

⁵ L. Kohn & H.D. Roth (Eds.) (2002). *Daoist Identity: History, Lineage, and Ritual*. University of Hawaii Press, s.1-2.

2. Kimlik Türleri

Tarih boyunca kimlik, kavramsal olarak birçok bilim tarafından incelenmiştir. Kimlik, modern çağın bir ürünü kabul edildiğinden ötürü, her devletin kendine has bir kimliği vardır. Yaşanılan coğrafya, konuşulan dil, kabul edilen din, inançlar, ritüeller ve tüm kültürel öğelerin hepsi kimliğin bir parçasıdır.⁶ Bunun sonucunda doğal olarak çeşitli tanımlar ve türler meydana gelmiştir. Bu tanımlardan biri Anthony D. Smith'in, geliştirdiği iki tür; kültürel kimlik ve toplumsal kimlik kavramlarıdır. Kültürel kimlik; cinsiyet, etnisite, devlet gibi oluşumları içermektedir.⁷ Ayrıca Smith, kültürel kimliğin, kendi içinde ulusal kimliği barındırdığını da iddia eder.⁸ Smith, ulusal kimlik kavramını bir toprak parçasına sahip, ortak geçmişi, kültürü, özgür ekonomi ve birey haklarını güvenceye alan yasalarla beraber toplu bulunma hali olarak görmektedir.⁹

Bir diğer kimlik tanımı, Kemal Karpat tarafından öne sürülmüştür. Karpat'a göre, temel ve sonradan kazanılmış olmak üzere iki tür kimlik vardır. Doğumla elde edilen temel kimlik; değişime kapalı, ömür boyu baki kalan ve durağan olandır. Sonradan çeşitli sebeplerden ötürü edinilmiş olan kimlik; değişime açık, sabit olmayan, herhangi bir süreklilik iddiası bulundurmeyen kimlik çeşitleridir. Örneğin, temel kimlik, ismimizi, cinsiyetimizi, dinimizi, vatanımızı, ailemizi, mezhebimizi, inançlarımızı oluştururken, kazanılmış kimliklerimiz ise, mesleğimiz, hobilerimiz, sonradan yerleştiğimiz ülke, vb. özellikleri taşır.¹⁰

En genel hatlarıyla kimlikler, nesnel ve öznel kimlikler olmak üzere ele alınabilir. Nesnel kimlikler; herkes tarafından algılanabilen, bireyin ve parçası olduğu toplumun etiketi gibi düşünülebilir. Toplumun değerlerini diğer toplumlara tanıtmaya görevi görür.¹¹ Öznel kimlikler ise; bireyin kişisel özelliklerini belirten vatandaşlık kartları, pasaport, ehliyet vs. gibi belgelerdir.¹² Kişinin diğerleriyle bir arada yaşaması, onlarla etkileşim halinde olması, benlik duygusunu besler ve bu beslenme sonrası ise 'bireysel kimlik' ortaya çıkar.¹³

⁶ R. Yıldız & S. Demir (2003). Milli Kimliğin Oluşumunda Zihniyet. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), s.5.

⁷ A. D. Smith (1999). *Milli Kimlik*. (Çev.) Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, s.16-22.

⁸ A. D. Smith (2002). When is a Nation? *Geopolitics*, 7(2), s.15.

⁹ A. D. Smith (1999). *age.*, s.31-32

¹⁰ K. H. Karpat (2006). Aydınlar ve Kimlik: Tarihsel Bir Bakış. *Doğu Batı Dergisi*, 9(35), s.66.

¹¹ N. Kösoğlu (1998). *Türk Kimliği ve Türk Dünyası*. Ötüken Yayınları, s.44.

¹² B. Güvenç (1997). *Türk Kimliği*. Remzi Kitapevi, s.4.

¹³ A. Giddens & P. V. Sutton (2014). *Sosyolojide Temel Kavramlar*. (Çev.) Ali Esgin, Phoenix Yayınevi, s.266.

2.1. Kolektif Kimlikler: Ulusal Kimlik/ Dinsel Kimlik/ Etnik Kimlik

Kolektif kimlik tanımını, sadece ulusal kimlik alt başlığı ile ele almak doğru olmamaktadır. Milli kimlikler kadar, dini ve etnik kimlikler de önemlidir. Özellikle Orta Doğu ve Müslüman ülkelerinde dini kimlik, çoğu zaman milli kimliğin önüne geçmektedir. Nüfusunun çoğunluğu Müslüman ya da Arap olan toplumlar, bu kimliklerini yitirmemek için, ulusal kimlik edinmekten kaçınırlar. Bu yüzden kolektif kimlik tanımı yapılırken, Nuri Bilgin'in üzerinde durduğu üç tür kimlik baz alınmıştır. Bu üç tür kimlik ise şunlardır; ulusal kimlik-etnik kimlik- dinsel kimlik.¹⁴

Ulusal Kimlik; Kavramsal açıdan Latince 'natio' kelimesinden türetilmiş olan ulus, birçok tanımlamaya gebe kalmıştır. Genellikle aynı anlamda kullanılan millet kavramının aksine ulus, yeni bir kavram olarak Fransız Devrimi ile ortaya çıkmaktadır. Ulus kavramının, modernite ile doğmasından ötürü ulusal kimlik de modern çağın ürünüdür. Birey ile devleti birbirine bağlayan en güçlü bağlardan birisidir.¹⁵ Modernleşme ile yükselişe geçen ulusal kimlik kavramı, etnik ve dinsel kimliğin etkisini yitirmesine sebep olmuştur. Çünkü dinsel ve etnik kimliklerin kilit noktası olan şey homojen yapılarıdır. Ulusal kimlik tanımına kaynaştırıcı ifadeyle yaklaşan Perry Anderson, ölümlü olan ile ölümsüz olan iki zıtlığı birleştirici görev gördüğünü açıklar.¹⁶ Bu tanımı, ölümlü insan ile ebedi devlet ilişkisi olarak düşünmek mümkündür. Ulusal kimliğini tamamlamış toplum demokratik bir toplumdur.¹⁷

Etnik Kimlik; Yunanca kelime anlamı 'toplum' olan ve 'ethnos' kelimesinden türetilen¹⁸ etnik kavramı, Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüklerine kavimsel açıdan girmiştir. Tam olarak 'bir sosyal grubun her türlü ırk, dil veya kültür özelliğine ait olan' sıfatını taşımaktadır.¹⁹ Etnik kimlik türünde ana unsur kültürdür.²⁰

Dinsel Kimlik; Bazı ülkeler, ulusal ya da etnik kimlikten ziyade dini kimlikleriyle ön plana çıkmaktadır. Dinin, çeşitli sebeplerle başat güç olmasının nedeni kimi zaman kimlik kaybı korkusudur. Örneğin; dini ön plana alan toplumlar, ulusal veyahut etnik kimlik yaratırlarsa dini kimliklerinden uzaklaşacaklarını düşünmektedir. Bunun en güzel örneklerinden biri, Orta Doğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Müslüman Orta Doğu toplumları, her şeyden önce İslamiyet'i

¹⁴ N. Bilgin (2007). *Kimlik İnşası*. Aşina Kitaplar, s.13.

¹⁵ Z. Dağı (2002). *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika: Rusya'nın Dönüşümü*. Boyut Yayın Grubu, s.34.

¹⁶ P. Anderson (2003). *Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları*. (Çev.) Simten Çoşar, İletişim Yayınları, s.369.

¹⁷ A. Touraine (2004). *Demokrasi Nedir?* (Çev.) Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, s.100.

¹⁸ H. İnanç (2005). *AB'ye Entegrasyon Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri*. Adres Yayınları, s.30.

¹⁹ Türk Dil Kurumu (TDK). *Etnik Ne Demek?* [Erişim: 17.10.2023, <https://sozluk.gov.tr/?ara=etnik>]

²⁰ H. İnanç (2005). *age.*, s.31.

yaşama ve yaşatma eğilimindedir. Kişinin, yüzyıllarca süregelen dinleri, inançları kabul etmesi elbette en olağan hakkıdır. Ancak toplumlar, dini kimliklerini yaşarken çoğu zaman diğer kimliklerden uzaklaşma eğilimindedir. Ahmet Ağaoğlu'nun deyiimiyle; 'bu topraklarda din, bir medeniyet, bir yaşam tarzı halini almıştır.'²¹

Doğu'da meydana gelen dini ayaklanmaların, analizi yapıldığı zaman ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır; toplumlar, İslam'a karşı oldukları için değil, İslam'ı radikal yaşamak istemedikleri için isyan ettiler. Olaylar, Batı'da vuku bulurken de bu böyleydi; İnsanlar, zamanında Papaya ve kiliseye dini istemedikleri için değil, dini doğru öğrenebilmek için karşı çıktılar. Dini ön plana alan toplumları, sadece Doğu ülkeleriyle sınırlandırmak doğru olmaz. İslamiyet kadar Hristiyanlık da Batı topraklarında ehemmiyet arz etmektedir. Hans Kohn, bu konuda Balkan ülkeleri ve İrlanda'yı örnek verir. Ona göre adı geçen toplumlar, bağımsızlıklarını elde ederken dini kimliklerini kullanmıştır.²² Modernleşme öncesi dönemlerde bireyleri, bir arada tutan bazı argümanlar vardır. Bunlar, genelde din-dil birlikteliği oluşturmaktadır. Örneğin, Müslüman cemaatin, ortak bağı Arapça, Hristiyan aleminin ise Latince'dir.²³

2.2. Küresel Kimlik

Küreselleşme, ulus devlet ile çatışmaya girerken ulus ve ulusçuluk olgularını da tahrip etmiştir. Ulusçuluk, artık ulus devleti oluşturmada yetersizdir.²⁴ Küreselleşme, kapılarını yepyeni bir kimlik düzenine araladığında yerleşik kültürler onunla mücadele etti. Bu mücadele, yerli ile ötekinin mücadelesidir. Küreselleşme ile heterojen toplumlar oluşmuştur. Bu heterojenlik aynı zamanda aşiretleşme veya homojenleşme durumunu da ortaya koydu. Çünkü insanlar, kendinden olmayanlar yerine kendilerine benzeyenlerle gruplaşma ihtiyacı hissettiler.²⁵

Küreselleşme, beraberinde kimlik arayışını da getirmiştir. Ancak bu kimlik arayışı, küresel olmaktan çok öte olmalıdır. Çünkü küresel kimlik için gerekli olan şeyler, imkânsız görülmektedir. Mesela zamana ve diğer kimliklerden farklı olmaya ihtiyaç duyar. Diğer bir yandan ulusal kimliğin, ortak geçmişe ve ortak bir kültüre gereksinimi vardır. Ne yazık ki küresel kimlik, bu özelliklerden yoksundur. 'Küresel kimlik, ortak bir geçmişe sahip olmadan

²¹ A. Ağaoğlu (2020). *Üç Medeniyet*. Doğu Kitabevi, s.19.

²² H. Kohn (2012). Milliyetçilik Fikri. *M. Türköne içinde, Milletler ve Milliyetçilikler*, Etkileşim Yayınları, s.140.

²³ B. Anderson (2012). Milli Bilincin Kaynakları. *M. Türköne içinde, Milletler ve Milliyetçilikler*, Etkileşim Yayınları, s.97.

²⁴ A.Y. Sarıbay (1998). Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam. *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam Dergisi*, (30), s.16-26.

²⁵ R. Yelken (1999). *Cemaatin Dönüşümü Geç Modern Dönemde Cemaat Sosyolojisi*. Vadi Yayınları, s.176-203.

bir toplum ruhu, milli şuuru yaratabilir mi? Farklı geçmişe ve kültüre sahip insanları, bir arada tutmayı hedefleyen argüman ne olabilirdi? Bu küresel sistemin, dili ne olacaktır?’ sorularına cevap aranmaktadır.²⁶

Küresel kimlikleri açıklarken karşımıza ‘öteki’ kavramı çıkmaktadır. Kolektif kimlikler, etnisite, din, dil, sınıf statüsü, ulus unsurlarını içerir. Böylesi bir kimlik türünde kendinden olmayanı ötekileştirmek, çok normal karşılanabilecek bir durumdur. Bir sınır dahilinde çizilmiş devletin vatandaşları, kendilerini o sınırların bir parçası olarak görüp, devletini kendine bir rol model seçmesiyle beraber, diğer devletlerin vatandaşlarıyla arasında derin uçurumlar olduğunu farz eder. Ötekileştirme, işte burada başlar. Ancak bu öteki kavramına pozitif yaklaşmayan görüşler vardır. Bunlardan biri olan Eric Hobsbawm, kişinin kendini diğerlerinden farklı görmesi için öncelikle ‘diğerleri’ seçeneğinin var olması gerektiğini ve ‘öteki’ olmadan ‘biz’ diye bir şey olmayacağını açıklar.²⁷ ‘Öteki’ oluşumunu, negatifleştirenlerden birisi de Montserrat Guibernau olmuştur. Ona göre, ötekinden farklı olmak yalnızca öteki olarak nitelendirilen şeyin varlığında olağandır.²⁸

3. Kimliklerin Oluşumu ve Şekillenme Süreçleri

Kimliklerin ve özellikle ulusal kimlik kavramının, Fransız Devrimi ile başladığını varsayan tezler büyük oranda kabul görmektedir.²⁹ Walker Cannor, kimliği oluşturan sebeplerin en temeli olarak gördüğü ‘ait olma’ duygusu üzerinde durur.³⁰ Bireyi, devlete bağlayan ve kimlik oluşumunu destekleyen bazı semboller vardır; ulusal marş, bağımsız ekonomi, zafer kazanılmış harpler, bayrak vb.³¹

Batı, kimlik gelişimini üç safhada ele almaktadır. Birinci aşama; bilim adamları aracılığıyla, aydınlanma çağı ile on dokuzuncu yüzyıl arasında yaşanmıştır. İkinci aşama; psikologlar çerçevesinde, yirminci yüzyılı kapsar. Son aşama ise; din bilginlerinin ve sosyoloji uzmanlarının, tanım yaptığı dönemdir. Hans Mol, kimliği din ve inanç sistemi üzerinden açıklamıştır. Kimliğe, muhafaza edilmesi gereken bir değer addetmiştir. Kimliğin, iki karşıt kavramı olan differentiation ve integration üzerine çalışmıştır. Differentiation (ayrışma), kimlik üzerinde olumsuz etkisi olan çatışmaları yansıtır. Integration (bütünleşme) ise düzeni temsil

²⁶ M. Guibernau (2010). *Küreselleşme, Modernite ve Ulusal Kimlik*. (Çev.) Neşenur Domaniç, Ulusal Kimlik ve Etnik Açılım, Vasıf Erenus (Ed.), Sarmal Yayınları, s.65-66.

²⁷ E. J. Hobsbawm (1995). *Milletler ve Milliyetçilik*. Ayrıntı Yayın Grubu, s.60.

²⁸ M. Guibernau (2010). *age.*, s.67.

²⁹ F. Şen (2004). *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik ve Ulus-Devlet Konumu*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.133-134.

³⁰ A. Triandafyllidou (1998). National Identity and the ‘other’. *Ethnic and Racial Studies*, 21(4), s.595

³¹ V. A.Schmidt (2004). The European Union: Democratic Legitimacy in a Regional State? *Journal of Common Market Studies*, 42(5), s.981.

eder. En genel hatlarıyla ayrışma, kendinden olmayan gruba karşı mesafeli olmaktır. Burada ayrıştırılan öge, ‘ötekiler’ olarak karşımıza çıkar. Bütünleşme ise, aynı özelliklere sahip olan kişilerin oluşturduğu gruplaşma halidir. Bütünleşen ögeler ise, birbirine benzeyen insanların ‘ben’ olgularıdır.³² İlk başta sosyolojik ve psikolojik yönden ele alınan kimlik kavramı, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası, Adolf Hitler ile yükselişe geçen ırkçılık sebebiyle tarihi açıdan da incelenmeye başlandı. Böylece kimlik, felsefe, psikoloji ve sosyolojinin yanı sıra, tarih biliminin de konusu haline geldi.³³

3.1. Modern ve Geleneksel Toplamların Kimlik Serüveni

Kimlikler, oluştuğu sürecin bir aynasıdır. Oluşmaya başladıkları zamanın kültürel özelliklerinden etkilenir. Craig Calhoun, bir kimliğin oluşumu ya da bir milliyetçilik inşasının başarılı olabilmesi için, o hareketlerin yaşandığı atmosferi yakından incelemek gerektiğini söyler. Her akım, içinde vuku bulduğu şartlara göre değerlendirilmelidir.³⁴ Bu bağlamda kimliği şekillendiren unsurların, kimliğin kendisinde gizli olduğunu ele alabiliriz. Kimlik, geleneksel toplumlarda modern dönem ile buluşmadan önce, daha istikrarlı bir yapıdadır. Bunun sebebi; bireylerin, durağan çevrede kendisine benzeyenlerin arasında daha sağlıklı sosyalleşebilmesidir. Her şeyden önce geleneksel toplumlarda din, dil, inanç, kültür, aşiret vb. gibi yapılanmalar doğuştan verilidir. Birey, doğduğu çevreye tüm benliğiyle aittir ve yabancılık çekmez. Bunun sonucunda sağlam bir kimlik inşası meydana gelmiş olur.³⁵ Modern dönem ise, kimlik üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Yaralayıcı ve parçalayıcı etkilere sahip bu özellikler, bireylerin siyasi görüşlerini bulundukları konuma göre belirlemesine sebep olmaktadır. Modernizm ile siyasal arenada ortaya çıkan istikrarsızlık, kimlikleri de doğrudan etkilemiştir.³⁶ Modern toplumlar, geleneksel toplumlara göre daha bireyseldir. Birey önceliğini kendi görüşlerine verdiğiinden ötürü toplumla iç içe yaşamaktan uzaklaşmıştır.³⁷

Aidiyet duygusundan beslenen kimlik, aynı zamanda bireyin devletine karşı içinde bulunduğu sadık olma durumudur. Kişiyi, öteki olarak gördüğü insanlarla bile aynı ortamda

³² L. Kohn & H.D. Roth, (Eds.) (2002). *age.*, s1-2.

³³ P. Gleason (1983). Identifying Identity: A Semantic History. *The Journal of American History*, 69(4), s.914.

³⁴ C. Calhoun (2009). *Milliyetçilik*. (Çev.) Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.25.

³⁵ S. İlhan (2016). Akışkan Toplumda Kimlik İnşası: Geçişken, Eklektik, Ben Odaklı Kimlikler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), s.3.

³⁶ A. Babacan (2018). Siyaset, Postmodern Kimlik ve Gençlik. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(1), s.211-228.

³⁷ R.G. Robert (1998), *Identity Crises: A Social Critique of Postmodernity*. Minneapolis University of Minnesota Press, s.53.

yaşamaya iten şey geliştirdiği kimliğidir ancak bu kimlik yetersiz kaldığında, bunun nedenleri arasında toplumu birlik olamamaya iten sebepler aranmalıdır.³⁸

4. Ulus-Devlet Tartışmaları ve Bu Tartışmaların Kimliğin Şekillenmesine Etkisi

4.1. Ulus ve Millet Tanımı

‘Ulus/millet’, ‘ulusçuluk/milliyetçilik’, ‘ulusallık/milliyet’ kavramlarını açıklayabilmek için öncelikle ulus ve millet tanımlarına bakmak gerekmektedir. Tarih boyunca birçok siyasetçi ve düşünür, bu kavramları açıklamaya çalışmıştır. Ulus ve millet kavramlarının, aynı olduğunu iddia eden önemli sayıda düşünür bulunmaktadır. Bu noktada şu soru anlam kazanmaktadır; ulus kavramı, modernleşme ile ortaya çıktığına göre öncesinde dil-din-ırk birliği ile bir arada yaşayan topluluklara ne deniliyordu? İşte bu yüzden, bu çalışmada söz konusu kavram iki farklı şekliyle de tartışılacaktır.

Genellikle eş anlamlı şekilde kullanılıyor olsa da ulus ve millet arasındaki en temel fark; milletlerin ortak bir geçmişe dayalı olmasıdır. Ulus ise, bir topluluğun kendi öz çeşitliliklerini muhafaza ederek, ortak kimlik bilinciyle bir arada yaşamalarıyla meydana gelir.³⁹ Kısaca ulus, bir devlet sınırı içinde yaşayan, ortak bir geçmişten ziyade vatandaşlık bağı ile bağlı olan topluluklardır. Millet, Arapça ‘mell’ kelimesinden türetilmiştir. Aynı dini inançlara sahip insan topluluğu anlamına gelmektedir. Kavramın Fransızca karşılığı, ‘nation’ ise doğuş yeri anlamını taşımaktadır. Millet’in Arapçası, inanç birlikteliği iken Türkçede yeniden anlamlandırılmıştır. Öz Türkçe ‘budun’ kelimesi kabile anlamı taşımaktadır. Daha sonra sözlüğe ‘millet’ veya tercih edilen diğer şekliyle ‘ulus’ olarak geçmiştir.⁴⁰

Ulus için devletin önemi neyse devlet için de ulusun önemi odur. Devlet, toplumun bir araya gelerek oluşturduğu siyasi bir sistem olduğu için ikisinin de birbirinden ayrı düşünülmesi olanaksızdır. Ulus, devletine yaşamını idame ettirmek için sadakat duygusuyla bağlıdır. 1648 Westfalya Antlaşması ile ortaya çıkan ve modern devletin ürünü kabul edilen ulus, sınırları belirlenmiş, ülke olarak kabul gören kara parçası üzerinde inşa edilmiştir.⁴¹

³⁸E. Laclau (2015). *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*. (Çev.) Ertuğrul Başer, Birikim Yayınları, s.83.

³⁹T. Arı (2017). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Alfa Akademi, s.47.

⁴⁰A. Dinç (2016). *Millet ve Milliyetçiliğin Doğuşu Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar*. Sorgulama Zamanı Düşünce Topluluğu, [Erişim: 18.09.2023, <https://www.sorgulamazamani.com/tr/makale/toplum-ve-kultur/276/millet-ve-milliyetciligin-dogusu-uzerine-kuramsal-yaklasimlar/>]

⁴¹T. Arı (2017). *age.*, s.39-40.

4.2. Ulus Tanımı Üzerine Görüşler

Alman filozof Johann Gottfried Herder, millet için ‘dil’ kavramını vurgulamıştır. Ona göre millet veya ulus, ‘aynı dili kullanan kitlelerden’ oluşmalıdır. Aynı dili kullananlar millet olacak ve bu milletler, başka toplumlarla karışmayacaktır. İnsanlar, etnik kökenine bakılmaksızın ortak dil aracılığıyla sisteme entegre edilmeliydi. Böylece kimliksel bütünlük, dil aracılığıyla sağlanmış sayılacaktır.⁴²

‘Türk milliyetçiliğinin babası’ olarak kabul gören Ziya Gökalp; milleti, ırk çerçevesinde ele almak yerine kültürel bağlamda kullanmayı yeğlemiştir.⁴³ Gökalp, Herder’in aksine dilleri ortak olmasa bile bireyleri, devlete ve birbirine bağlayan şeyin gelenek ve inançlar silsilesi olduğunu öne sürer. Türk siyasetçilerinden bir diğeri olan Ahmet Ağaoğlu ise; milleti, üç ana unsur bazında değerlendirmektedir: Din, dil, istek.⁴⁴ Millet tanımını ırka indirgemeyen Türk düşünürlerin aksine Yusuf Akçura, millet/milliyet kavramlarını soy ve dil üzerinden ele almıştır.⁴⁵

John Stuart Mill, dil ve din kavramları üzerine durmuştur. Milli birliğin ancak türdeş etmenlerle oluşabileceğini vurgulayan Mill, milli kimliğin sadece milli birlik ile sağlanacağını söyler. Mill’e göre, toplumun istikrarı için bir inanç sistemi gerekiyordu ve bu inanç sistemi din olmalıydı. Otto Bauer, milleti kader topluluğu olarak görmektedir. Dil-kültür-kader üçlüsü üzerinde durur. Ortak dil ve yerleşik ortak kültürün yanı sıra bu bireylerin, bir arada yaşaması onlara bahşedilen bir kader olmalıydı.⁴⁶

Millet ve milliyetçilik üzerine düşünen diğer kişi ise Ernest Renan’dır. ‘Daily Plebiscite’ kavramı üzerine duran Renan, milleti ‘günlük halk oylaması’ şeklinde açıklamıştır. Renan’a göre millet plebisit özelliği taşımaktadır ve plebisit, süreklilik durumunu arz etmemektedir. Yani milletler ve kaderleri her an değişebilir. Renan, milleti şanlı bir ortak bir geçmişe sahip, büyük liderler tarafından yönetilen, büyük zaferler yaşamış ve büyük unutuluşlara şahit olmuş topluluk olarak açıklamıştır.⁴⁷

⁴² U. Özkırımlı (2009). *Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bir Bakış*. Doğu Batı Yayınları, s.35-36.

⁴³ Z. Gökalp, (1996). *Türkçülüğün Esasları*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s.20.

⁴⁴ T. Alp (1928). *Türkleştirme*. Resimli Ay Matbaası, s.35. (Esas adı Moiz Cohen olmasına rağmen Tekin Alp, Munis Tekinalp, Musa Tekinalp mahlaslarını kullanmıştır.)

⁴⁵ Y. Akçura (2006). *Türkçülük*. Toker Yayınları, s.12.

⁴⁶ U. Özkırımlı (2009). *age.*, s.30-40.

⁴⁷ U. Özkırımlı (2009). *age.*, s.52-53.

4.3. Milletlerden Milliyetçiliğe: İlkçi Yaklaşım

Milletlerin ezelden beri var olduğunu savunan ilkçi yaklaşım, millet bağlarının sonradan kazanılmayacağını öne sürer. İlkçiler, millet kavramına sadece etnik açıdan yaklaşmaz ve ‘genetik’ faktörünü de devreye sokarlar. Öyle ki milletler, aynı tip genetiğe sahip hısımlarıyla bir arada yaşayarak meydana gelirler. Aynı türe sahip insanların benzer fiziksel özelliklere sahip olması, bu hısım üremeleriyle açıklanabilir. İlkçilerin, genetik olarak üzerinde durdukları şey de tam olarak bu olmaktadır. Kısaca kendine benzeyeni doğurabilmek için, kendine benzeyenle çiftleşmek olarak özetlenebilir.⁴⁸

İlkçi düşünürlerden biri olan Clifford Geertz, millet bağının doğuştan verili olduğunu, haliyle de sonradan elde edilemeyeceğini savunur. Geertz, ulusal kimlik meselesine şu şekilde değinir; Milletler, hep vardır ancak zamanla kimlik arayışına girerler ve ulusal kimliklerini edinirler. İlkçi bakış açısı, kendi içinde üçe ayrılır: doğalcı, biyolojik, kültürel. ‘Doğalcı’ bakış açısı, aralarında en aşırı olanıdır. Mensubu olacağımız etnik köken, daha biz doğmadan bellidir.⁴⁹ Nitekim ilkçi teorilere, kuşkuyla yaklaşan kitleler de mevcuttur. Kuşkunun sebebi, milleti oluşturan unsurlar olan, dil, din, etnisite, kültür vb. oluşumların doğuştan verili olduğunu kabul etmenin aşırılığa kaçmak olduğunu iddia etmeleridir. Kimlik, zaman içinde değişim gösterebilir ancak varlığın benliği yani özü, aynı kalmalıdır. Eleştirilerin özeti ise, ‘öz aynı kalsa bile dil, din, ırk gibi faktörler değişim gösterebilir ancak bu değişim, özden hiçbir şey götürmez’ niteliğindedir.⁵⁰

Eleştirel bakanlardan biri olan Anthony D. Smith’e göre, milletlerin kökeninin kadim bir geçmişe dayanması, onların doğuştan var olduğu anlamına gelmemektedir.⁵¹ Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus; eleştirel bakanların, ilkçiliğe değil, doğalcılığa karşı çıkıyor olmalarıdır. Eleştirenler ise ‘eskilcilik’ anlamına gelen ‘Perennializm’ kavramı üzerinde durmuştur. Perennializm, milletlerin uzun zamandır var olduğunu ancak Tanrı vergisi olmadığını öne sürer. Etnisite, dil, din gibi faktörlerin ezelden beri var olduğunu savunan ‘Primordializm’ düşüncesi, bugün çoktan terk edilmişken, Perennializm ise günümüzde kabul görmeye devam etmektedir.⁵²

⁴⁸ B. Conev(2019). Theories of Nations and Nationalism: A Comparative Outline. *Journal of European & Balkan Perspectives II*, (2), s.23.

⁴⁹ U. Özkırmı (2009). *age.*, s.75-77.

⁵⁰ U. Özkırmı (2009). *age.*, s.88.

⁵¹ A.D. Smith (1984). Ethnic Persistence and National Transformation. *The British Journal of Sociology*, 35(3), s.452-461.

⁵² U. Özkırmı (2009). *age.*, s.78-79.

İkinci kavram olan ‘biyolojik’ bakış açısı ise ulusları, bir arada yaşamaya iten gücün içgüdünden kaynaklanan genetik olduğunu öne sürmektedir. İnsanlar, kendi akrabalarını, kan bağı taşıdığı insanları, kendine daha yakın hisseder ve mükemmel bir gen aktarımı için hısımlarıyla üreme yoluna gider. Böylece hem kültürel hem de genetik olarak aynı türlerin oluşturulacağı öngörülmektedir. Burada karşımıza ötekine benzememe isteği çıkar. Çünkü öteki, çizginin karşı tarafında ve sınırın ötesindedir.⁵³ Son kavram olan ‘kültürel’ bağın savunucuları, kimliğin tamamen verili olduğunu kabul eder. Bu verili bağlar aracılığıyla bireyler, kendileriyle aynı bağa sahip insanların oluşturduğu toplumun bir parçası kabul edilir. Milletler kadar kültürler de verilidir. Gelenekler, adetler, inançlar hepsi doğuştan verilmiş olarak kabul görür.⁵⁴

Üzerinde durulan bu üç ilkçi yaklaşım, temellerini farklı öğeler üzerine kurmuş olsa da hepsini ortak noktada buluşturan tek bir argüman var; ulusları oluşturan dil, din, etnisite gibi özelliklerin Tanrı tarafından verili olduğu, sonradan yaratılmadığı inancıdır.⁵⁵ Ancak ortaya konulan bu tez, daha sonra modern millet tanımlarıyla beraber etkisini azaltmıştır. Örneğin; Paul Brass, ulus oluşumunun en etkin dinamiklerinden biri olan ‘dil’ kavramının, sabitlik belirtmediğini yani değişmeye açık olduğunu ‘araçsallık’ altında inceler.⁵⁶

Tanrı vergisi kabul edilen bağlardan biri olan ‘din’ kavramının, salt bir şekilde ebediyet belirtmediğini öne sürenlerden biri Ahmet Ağaoğlu’dur. Üç Medeniyet adlı eserinde, tarihte dinini en az iki kere değiştirmeyen bir milletin yokluğuna işaret eder. Türkler, İslamiyet ile buluşmadan önce Şamanizm ve diğer dinleri benimsemişti. Keza Araplar da aynı şekilde inançlarını değiştirmişlerdir.⁵⁷ Bu bağlamda dinler ve diller, gerçekten de verili olabilir mi? Ulusların, ezelden beri var olduğunu kabul etmek için öncelikle bu soruya da cevap bulmak gerekir. Bu noktada karşımıza Smith’in eleştirisi çıkmaktadır. Etnisitenin, herhangi bir sebebe göre şekilleneceğini öne süren Smith; etnik kimliğin, başka bir tabiatla tekrardan biçim alacağını ortaya koyar.⁵⁸ Amerikan kimliğini örnek gösteren Paul Brass’ın, eleştirisi şu soruyu akla getirmektedir: ‘Farklı etnik kökene sahip insanların bir araya gelip yeni bir kimlik inşa

⁵³ J.G. Kellas (1991). *The Politics of Nationalism and Ethnicity*. The Fletcher School of Law and Diplomacy, s.20-33.

⁵⁴ J. D. Eller & R. M. Coughlan (1993). The Poverty of Primordialism: The demystification of Ethnic Attachments. *Ethnic and Racial Studies*, 16(2), s.187.

⁵⁵ U. Özkırımlı (2009). *age.*, s.86.

⁵⁶ P. R. Brass (1991). *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*. New Delhi: Sage Publication, s.70-72.

⁵⁷ A. Ağaoğlu (2020). *age.*, s.25.

⁵⁸ A. D. Smith (2013). *Nations and Nationalism in a Global Era*. John Wiley & Sons, s.33.

etmeleri verili olabilir mi?’ Şüpheciler, bu soruya net bir cevap üretemedikleri için şüphe ile yaklaşmaktadırlar.⁵⁹

4.4. Milliyetçilikten Milletlere: Modernist Yaklaşım

İlkçi bakış açısını değerlendirdikten sonra ele alınacak diğer kuram Modernizm olacaktır. Milletlerin, modern çağın bir ürünü olduğunu öne süren Modernist düşünürlere göre etnik kimlik, verili değildir. İnsanlar, bir şekilde bir araya gelip bir millet oluşturmuşlardır ancak bu milletler soy olarak birbirinin aynısı değildirler. Bu kurama göre, milletler kadar milliyetçilikler de modern çağın üretimidir. Çünkü modernist görüş, milliyetçiliğin Büyük Fransız Devrimi ile başladığını söyler. Milletlerin, milliyetçilikten daha önce de var olduğu yani milletlerin milliyetçiliği meydana getirdiğini savunan ilkçilerin aksine, milliyetçiliğin milletlerden daha önce yaratıldığını ve bu sebepten de milliyetçiliğin, milletleri doğurduğunu iddia ederler. Milletler modern devletin bir unsurudur. Böylece milletler devleti değil, devlet milleti yaratmıştır. Modernistler, tıpkı ilkçiler gibi üç kategori altında incelenebilir; ekonomik dönüşümcüler, siyasal dönüşümcüler, kültürel/toplumsal dönüşümcüler.⁶⁰

Ekonomik dönüşüm, 1960-1970 dönemleri arasında üçüncü Dünya ülkelerini kapsamaktadır. Neo-Marksist düşünürlere, ‘gelişmemiş ülkelerin, verdiği ekonomi mücadelesi zamanla milli bir hareket kazanmış bulunmaktadır’ tezini öne sürmektedir.⁶¹ Sanayi devrimi sonrası kapitalizm, ulusları meydana getirmiştir. Böylece insanlar, kırdan kente hızlı bir şekilde göç ederek modernleşmeye başladılar. Modernleşme de beraberinde ulus-devleti oluşturdu.⁶² Ekonomik dönüşümün temsilcilerinden biri olan ve milliyetçiliği ‘Marksizmin tarihi başarısızlığı’ olarak tanımlayan Tom Nairn, milliyetçiliğin dengesiz kalkınma içinde olduğunu belirtir. ‘Dependency Theories’ yani ‘Bağımlılık Kuramları’ adını verdiği tezinde, seçkinlerin uyandırmaya çalıştığı sömürülen ülkenin halkları (çevre) milli bir uyanışa geçer ve hemen ardından bağımsızlık arayışına başlar. Bağımsızlığını arayan milli toplum, onu bulur ve ‘büyük ülke’ (merkez) statüsüne geçer.⁶³ Nairn’in bağımsızlık teorisinde belirttiği üzere milliyetçilik, geri kalmış toplumlarda görülüyordu. Gelişmişliğini kanıtlayan hiçbir toplumda, milliyetçilik hareketleri görülemezdi. Bu noktada onun tezini çürütme işi John Breuilly’e kalmıştır. Breuilly;

⁵⁹ P. R. Brass (1991). *age.*, s.73

⁶⁰ U. Özkırımlı (2009). *age.*, s.96-98.

⁶¹ S. Zubaida (1978). *Theories of Nationalism. Power and the State*, London: Croom Helm, (310), s.66.

⁶² B. Conev (2019). *agm.*, s26.

⁶³ T. Nairn (2004). *The Break-up of Britain*. NLB and Verso Editions, London, s.329-340.

‘Nairn, tezinde haklı olsaydı, o zaman milliyetçilik akımları neden Avrupa’da ortaya çıkmıştır?’ sorusunu sorar ve Bağımlılık Kuramları tezini eleştirir.⁶⁴

Bir diğer ekonomik dönüştürücü olan Michael Hecter, milleti ‘iç sömürge’ kavramı ile tanımlamıştır. Sanayi öncesi dönem, sanayileşme, refahın eşitlenmesi olarak üç madde üzerinde durmuştur. Sömürgecinin devam etmesi gerektiğini savunan düşünür, dayanışma ve iş bölümü sayesinde toplumların birbirleriyle etkileşim halinde kalacağını açıklar. Böylece milli şuur, ortaya çıkar.⁶⁵ Sanayileşmenin, gelişmemiş ülkelerin ihtiyacı olduğu savı da çürütülmüştür. İspanya’nın en sanayileşmiş özerk bölgesi olan Katalonya, Hechter’in tezine uymayacak kadar gelişmiş bir yerdir.⁶⁶

Siyasal Dönüşüm, meydana gelen birtakım politik olayların milliyetçiliği etkilediğini savunur. Siyasi düşünürlerden biri olan John Breuilly, milliyetçiliği bir siyaset biçimi olarak görür. Milliyetçiliğin amacı iktidarı ele geçirmektir. Din, ekonomi, yönetim gibi kavramlar modernite ile tarihe karıştı ve onların yerine sırasıyla; Kilise, şirketler, parlamento geldi ve modern devlet oluşmuş oldu. Kamu ve birey, kendi çıkarlarını iş bölümü ile birleştirerek vatandaşlık kavramını ortaya koyuyor. Paul Brass, bir diğer siyasi dönüştürücü olarak milliyetçiliğin, seçkinlerin iktidara gelmek için kullandığı bir araçtan öteye gitmediğini açıklar. Etnik kimlik, verili değildir. Seçkin sınıf, eski sembollere yeni anlamlar yükleyerek isterse etnisiteyi değiştirebilir.⁶⁷ Etnik toplumlar, ilerleyen safhalarda milleti oluşturabildiği gibi, milletler de parçalanıp çözülerek tekrar etnik topluluklara bölünebilir.⁶⁸

Üzerinde durulacak son siyasi dönüştürücü ise Eric Hobsbawm olacaktır. Milliyetçilik, onun için ‘icat edilmiş gelenek’ anlamı taşımaktadır. Siyasi katılımın mümkün olması, bireyin haklarına ve demokrasinin gelişmesine bağlıdır. Milli şuur, icat edilmiştir. Hobsbawm için milliyetçilik, milletleri yaratmıştır ve millet, devlet olmadığı takdirde hiçbir anlam ifade etmemektedir. Toplumlar, parçalanmaktan korktuğu için milleti icat etmektedir. İcat edilen geleneklerin yanı sıra bazı sembollere de milleti oluşturan unsur gözüyle bakmıştır. Ulusal kimliğin, sağlam zemine oturması ve millet oluşumunu sağlamak için destanlar, kahramanlık hikayeleri, mitolojiler ortaya koyulmuştur. Birey, duyduğu şanlı kahramanlık hikayeleri ile

⁶⁴ J. Breuilly (1993). *Nationalism and the State*. Manchester University Press, s.412.

⁶⁵ U. Özkırımlı (2009). *age.*, s.111-116.

⁶⁶ M. Hechter (1985). *Internal Colonialism Revisited*. In *New nationalisms of the developed West*, Routledge, s.20.

⁶⁷ U. Özkırımlı (2009). *age.*, s.120-128.

⁶⁸ Ö. F. Kahraman (2018). Paul Brass ve Seçkin Etnik Milliyetçilik Anlayışına Eleştiriler. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(35), s.27.

devlete daha çok güven duygusu besler, ona olan hayranlığı artar ve o toplumun bir parçası olduğu için gurur duyar.⁶⁹

Kültürel/Toplumsal Dönüşüm, milliyetçiliğin gelişiminde toplumsal olayların önemini vurgular. Toplumsal açıdan yaşanan olaylar, bireyleri birbirlerine bağlayarak aralarındaki iletişimi üst düzeyde tutmayı sağlar. ‘Üst kültür’ üzerinde duran Ernest Gellner, milliyetçiliğin modern çağ ürünü olduğunu vurgular. Devlet ve kültür, bir araya gelince milleti oluşturur. Verili olan; millet değil, kültürdür. Bu üst kültürler, önce toplumu sonra da milleti meydana getirir. Gellner’e göre millet, değişmez ve asıl unsur değildir. Milliyetçiliği, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş aşamasında bir araç olarak görmektedir. Sanayileşme, beraberinde heterojen toplumları getirirken bir yandan da kan bağının önemini kaybetmesine sebep olmuştur. Bireyler, artık akrabalarıyla toplu yaşamak zorunda değillerdir ve farklı etnik kökene, dine, inançlara sahip insanlarla bir arada bulunmaya başlamışlardır.⁷⁰

‘Hayali Cemaatler’ teziyle karşımıza çıkan Benedict Anderson ise, kavrama soyut açıdan yaklaşmış ve milletlerin aslında var olmadığını, yalnızca hayal edilmiş bir topluluk olduğunu öne sürmüştür. Millet, hayal edilmiş olmasına karşın aynı zamanda egemen olma özelliği de taşır. Modern devlet, milli bilinçle meydana gelir.⁷¹ Anderson, milleti dini açıdan ele almıştır. Yani hayal edilen, dini bir cemaattir. Bireyler, diğer bireylerle etkileşimde bulunamayacak ve sadece hayali şekilde onların varlığını bilebileceklerdir. Hayal edilen cemaat’in sınırları da hayal edilmiştir. Sınırların ötesinde yaşayan başka milletler vardır. Anderson, milliyetçiliğin siyasi bir ideolojiyle değil kültürel bir sistemle sağlanabileceği tezini öne sürer.⁷²

4.5. Etno Sembolcü Yaklaşım

Her iki sisteme de katılan etno-sembolcüler, milliyetçiliğin modern dönemin ürünü olduğunu ancak milletlerin yoktan var edilemeyeceğini kabul eder. Anthony D. Smith, John Armstrong gibi düşünürler bu görüşü temsil eder. Milliyetçilikten önce milletin olduğunu varsayan Armstrong, ‘etnik bilinç’ kavramı üzerinde durur. Bu etnik bilinç, çok eski çağlara aittir. Aynı zamanda etnik kimliklerin sabit olmadığını, değişime açık olduğunu vurgular. Kimliklerin, gelişmesi için herhangi bir ulus toprağına sahip olması zorunluluğu yoktur.⁷³ Armstrong’a göre günümüz milliyetçiliği, insanlığın eski tarihlerinden beri meydana gelen

⁶⁹ U. Özkırmılı (2009). *age.*, s.134-139.

⁷⁰ U. Özkırmılı (2009). *age.*, s.146-152.

⁷¹ B. Anderson (2005). *Imagined Communities. Nations and Nationalism: A Reader*, s.6.

⁷² B. Anderson (2009). *Hayali Cemaatler – Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Metis Yayınları, s.20-26

⁷³ U. Özkırmılı (2009). *age.*, s.191-194.

siyasi olayların bir sonucu niteliğini taşımaktadır. Etnik kimlik, etnik bilinç sınırları dahilinde korunursa kültürel değişkenlik gösterebilir. Çünkü ona göre etnisite, bireyin yabancı olarak gördüğü ötekileri algılama biçimine göre esneklik göstermelidir.⁷⁴

Smith ise ‘etnik’ kavramı üzerinde durur. Ancak bu kavramı verili olarak kabul etmez. Milletlerin, etnik grupların devamı olduğunu söyleyerek milletlerin de verili olmadığını kabul eder.⁷⁵ Bu yaklaşımın, her iki görüş tarafından eleştirildiğini de belirtmek gerekir. İlkçiler, etno-sembolcüler millet varlığını modern çağ ürünü görmeleri üzerine; Modernistler ise, milliyetçilikten önce millet varlığını öne sürdükleri için eleştirmiştir. Smith, millet ve milliyetçiliği eski olarak kabul eder ancak insanlığın ilk zamanlarına kadar indirgemez. Böylece milliyetçilik, kimlik inşasına giden yolda aracılık görevi yapmaktadır.⁷⁶

5. Orta Doğu Kimliği Üzerinde Osmanlı Esintisi

Ulus tanımı üzerine farklı yaklaşımlar ve ulusun oluşumuna ilişkin de farklı görüşler olduğu göz önünde bulundurulunca, Irak toplumunun uluslaşma süreci analiz edilirken Irak’ın, bağımsız ulus-devlet haline gelmeden önce kimliksel tanımlarına bakma ihtiyacı duyulmaktadır. Bu nedenle çalışmanın bu kısmında tüm tanımlamalar ve tasnifler ışığında, 1932 öncesi dönemde Irak toplumunun durumuna bakmak gerekliliği doğmuştur. Millet tanımı yapılırken belli bir bölge daraltılması yapılmamış bulunmaktadır. Ancak Irak’tan önce genel olarak bir Orta Doğu kimliği ele alınırken, millet tanımının nasıl tanımlandığına öncelikle bakılmalıdır. Kemal Karpat, Orta Doğu’da devlet kavramının toprağa bağlı bir siyasal sistem olduğunu, ayrıca bu siyasal sistemin ‘teritoryal’ olarak adlandırıldığını, bu sebeple bu geleneksel toplumların kimliğini, etnik köken ve din üzerine kurduğunu belirtir. Din-etnisite birliğini ise ‘cemaat’ kavramı üzerinden ele alır. Bütün bu özelliklere sahip olan Orta Doğu kimliği, Osmanlı esintisini taşımaktadır. Karpat, bu esintiyi ‘Osmanlı mirası’ olarak ele alır ancak bir noktanın üzerinde durur; Osmanlı, teritoryal bir sisteme karşıydı. Çünkü Osmanlı, milletini etnisite üzerinden değil, din üzerinden ayırmıştır. Bunun sonucu olarak da ‘Müslüman cemaat’ kavramını, milli kimliği üzerinden sağlam zemine oturtmuştur. İmparatorluğu çöküşe götüren bağımsızlık arayışları ise bu noktada başlayacaktır. Balkanlarda yaşayan Hristiyanlar, kimliklerini dinden ziyade etnisite üzerine kurmaya başlayınca, Osmanlı çatısı altında bulunan Gayrimüslim tebaa, etnik kimliklerinin peşine düşecektir. Burada altı çizilmesi gereken bir husus var; Osmanlı himayesine isyan ederek kendi bağımsızlığını elde eden Gayrimüslimler,

⁷⁴ J. A. Armstrong (1982), *Nations Before Nationalism*. University of North California Press, Chapel Hill, s.4-6.

⁷⁵ U. Özkırımlı (2009). *age.*, s.199.

⁷⁶ A. D. Smith (2002), *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*. Everest Yayınları, s.78-80.

ulusal kimliklerini din üzerine kurmamış olsa bile, Müslümanların birçoğu, Osmanlı sistemini devam ettirmişlerdir. Bölgedeki mezhep çatışmaları bunun en büyük örneklerinden bir tanesidir. Bunun yanı sıra dinsel kimliğini, siyasal sisteminin en büyük parçası haline getirmeyen ülkeler de vardır. Örneğin; Türkler, İslam dini ile buluştuğunda, ona salt bir şekilde inanmış ve sonuna kadar onun savunuculuğunu üstlenmiştir ancak İslam öncesi dönemi de bir kenara atmamışlardır.⁷⁷

Küresel kimlik, kolektif kimlikten farklı olarak algılansa bile ulusal kimliğin bir parçasıdır. Dünya, modernleşme ve küreselleşme ile tanışmadan önce milleti tek din, tek dil, tek etnik köken (ırk) olarak tarif etmekteydi. Ancak özellikle Amerikan kıtasının keşfi ve o bölgeye hızla artan göçler nihayetinde şu kaniya varıldı; ulus devletler kendini inşa etme kudretine sahiptir. Öyleyse etnik kökenleri, kültürleri, dinleri, hatta dilleri bile farklı olan insanlar, bir devlet sınırı dahilinde ulusal kimliklerini inşa edebilirler. Bu kimlik inşasını da ortak birlik dahilinde başarabilirler.⁷⁸

Milli ruhtan ve millet olmaktan yoksun kitlelerin, tasviri de ayrı bir kavram etrafında ele alınmalıdır. Sadece vatandaşı olduğu kara parçasında yaşamaya devam eden ve bunun için çabalayan kitlelerden ibaret olan bu topluluğa ulus/millet demek çok güçtür. Tayyar Arı, bu kitlelere ‘halk’ demenin daha uygun olduğunu belirtir. Ulusçuluk/milliyetçilik kavramını, bireyin kimlik oluşturma sürecinin sonucu ya da aracı olarak gören Arı, milliyetçilik hareketlerinin, toplumların yok olmasından duyulan endişeden meydana geldiğini öne sürer. Buradan çıkarılan sonuç; devletine karşı sadakat duygusundan yoksun kalan ve kimliğini oluşturamamış toplumlar, yok olmakla karşı karşıya kalabilirler. Bu kısımda önem arz eden soru şudur; Milletler mi milliyetçiliği oluşturur yoksa milliyetçilik mi milletleri var eder? Doğalcı ilkçiler, milletleri verili kabul ettiği için milliyetçiliğin sonradan oluştuğunu benimser. Modernistler ise, bunun tam tersini savunur. Milliyetçiliğin, milleti tetiklediği tezine örnek olarak Osmanlı Devletini verebiliriz. Yunanlar, bağımsızlık için isyan ettiğinde tarih 1820 dolaylarında seyrediyordu. Yunanlar’ın, Osmanlı’dan ayrılıp ve Yunanistan devleti altında bağımsızlığını kazanması ise 1829’u bulmuştur. Bu dokuz sene içinde Yunan ırkı elbette vardı ancak Yunan devleti yoktur. Devlet olmadığı için millet de yoktur. Tam dokuz sene süren milliyetçilik isyanları, en sonunda milleti oluşturabilmeyi başarmıştır.⁷⁹

⁷⁷ K. H. Karpat (2019). *Osmanlı’dan Günümüze Ortadoğu’da Millet, Milliyet ve Milliyetçilik*. Timaş yayınları, s.89-94.

⁷⁸ E. Kurubaş (2008) Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki. *Doğu Batı*, 11(44), s.23.

⁷⁹ T. Arı (2017). *age.*, s.48-52.

İkinci örnek, Arı'nın Wilson İlkeleri iddiasından verilebilir; on dört ilkenin bir maddesi 'self determinasyon' yani ulusların kendi kaderini belirleme hakkı ile ilgilidir. Bu hak, içinde birçok etnik azınlık barındıran Osmanlı Devletini çöküşe götüren sürecin keskin bir parçası oldu. Bugünkü Irak, Suriye, Mısır, Lübnan ve Filistin toprakları, Osmanlı himayesini reddedip başka devletlerin (İngiltere, Fransa) himayesine girmekten kaçınmadı. Osmanlı çatısı altında yaşayan Yunan, Ermeni, Kürt, Arap gibi ırklar vardır. Bu ırkların kendi içlerinde yaşattıkları milli şuur ve bağımsızlık hayalleri elbette olacaktır ancak milliyetçilik isyanları baş gösterdiğinde hiçbirinin kendine ait vatan toprağı yoktu. Her birinin üzerinde yaşadığı toprak, Osmanlı Devletine aitti. Bu topluluklar, ne zaman bağımsız devletleri olduysa işte o zaman millet olabilmeyi başardılar. Böylece milliyetçilik, milleti oluşturmuş oldu.⁸⁰

Öte yandan Milletin, milliyetçiliğı oluşturduğuna dair görüşler de mevcuttur. Karpat; 'Osmanlı, Hristiyanlar için bir imparatorluk görevi görüyordu ancak Müslümanlar için bir devletti' tezini öne sürer. Çünkü Osmanlı, millet sistemini din üzerine kurmuştur. Etnik kökenine bakılmaksızın bütün Müslümanlar, sistemin bir parçasıydı. Böylece kendilerini bir millet olarak görebiliyorlardı. Hristiyanlar için tam tersi bir durum söz konusuydu. Onlar, Osmanlının azınlık tebaasıydı. Bu yüzden bağımsızlık arayışında henüz bir millet değillerdir.⁸¹ Karpat, Orta Doğu siyasal sistemini tanımladığı 'teritoryal' yapılanmanın Batı'dan ödünç alındığını savunur.⁸²

Birinci Dünya Savaşı'nda yenilerek dağılma sürecine giren Osmanlı Devletinde yaşayan Irak toplumu, kendini ulus ve ulusçuluk tartışmalarının ortasında bulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümü, bu süreçten 2003 Amerikan müdahalesine kadar olan dönemde Irak'ın, ulus-devlet ve ulusal kimlik tartışmalarını ele almaktadır.

⁸⁰ T. Arı (2017). *age.*, s.52-53.

⁸¹ K. H. Karpat (2019). *age.*, s.222.

⁸² K. H. Karpat (2019). *age.*, s.89.

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIKTAN 2003'E KADAR IRAK HALKININ KİMLİK TARİFİ

1. Irak'ın Kuruluşu

Resmî adı 'El- Cumhûriyyetü'l-İrâkıyye' olan Irak'ın, bulunduğu bölge Mezopotamya olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca İbrani Kutsal Kitabı Tevrat'a göre insanlığın ve medeniyetin eşiği sayılmaktadır.⁸³ Stratejik konumu ve özellikle Fırat ve Dicle arasında bulunması itibarıyla tarih boyunca birçok medeniyetin ilgi odağı olmuştur. Hz. Ali döneminde başkent Küfe'ye, Abbasi döneminde ise başkent Bağdat'a taşınmıştır. Selçuklu Devleti hâkimiyetine 1055 yılında giren bölge, Moğol'lar tarafından ele geçirildikten sonra İlhanlılar, Celayirliler, Timuroğulları, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler hâkimiyetine dahil edilmiştir.⁸⁴ Sümer, Babil, Asur, Pers, Grek, Akkad, Sasani olmak üzere birçok medeniyetten göç almıştır. Safevilerin ardından ise 1434-1914 yılları arasında Osmanlı Devleti, bölgenin hakimiyetini devralmıştır.⁸⁵

Irak, geniş petrol kaynaklarının bulunması ile başta İngiltere olmak üzere Batılı devletlerin dikkatini çekmeyi başarmıştır.⁸⁶ İngiltere, Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmiş bir ülke olarak hammadde ve pazar arayışının yanı sıra enerji kaynaklarına da gereksinim duymasına rağmen, yerli maden kaynakları bulunmamaktaydı. Bu nedenle genel olarak Orta Doğu ve Irak petrolleri, bu ülke için hayati önem arz etmekteydi. Hatta İngiliz Başbakanlarından Winston Churchill, 1936 yılında avam kamarasında, "Bir damla petrol, bir damla kandan daha değerlidir" diyerek petrole ilgili çarpıcı iddialar öne sürmüştür.⁸⁷

5 Haziran 1916 yılında Haşimi ailesine mensup olan Şerif Hüseyin, İngiliz desteğini alarak 'Arap isyanı' başlattı ve Arap bağımsızlığını ilan etti. Osmanlı Devleti sadece bir bölgede değil, Filistin, Hicaz ve Suriye olmak üzere üç bölgede mücadele ediyordu. Mücadele, Osmanlı ordusunun geri çekilmesiyle sonuçlandı ve Osmanlı, Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı.⁸⁸ İngilizler, ilk başta Kût'ül-Amâre'de Osmanlılar tarafından ağır yenilgiye uğratılmalarına rağmen 1917 yılında Bağdat'ı, 1918 yılında ise Kerkük'ü ele geçirmeyi başarmışlardır.⁸⁹ Ancak istediğini tam olarak elde edemeyen İngiliz tarafı, bu defa Mondros Ateşkes Antlaşmasının, (30 Ekim 1918) 7. Maddesini gerekçe göstererek Musul'u

⁸³ M. Ş. Günaltay (2006). *İslam Öncesi Arap Tarihi*. Ankara Okulu Yayınları, s. 33.

⁸⁴ B. K. Yeşilbursa (2018). *Türkiye ve Ortadoğu Üzerine Notlar*. Astana Yayınları, s.353.

⁸⁵ E. Salih (2008). *Irak Siyaseti ve Etnik Kimlikler*. Kerkük Vakfı, s.37-39.

⁸⁶ Jr. A. Goldsmith & L. Davidson (2007). *Kısa Ortadoğu Tarihi*. (Çev.) Aydemir Güler, Doruk Yayıncılık, s.30.

⁸⁷ İ. Bilgin (2020). *Kuşçubaşı Eşref*. Timaş Yayınları, s.399.

⁸⁸ Jr. A. Goldsmith & L. Davidson (2007). *age.*, s.284-285.

⁸⁹ G. Çetinsaya (1999). "Irak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.19, s.95.

işgal etti⁹⁰ Daha sonra sırasıyla, Lozan Konferansı (20 Kasım 1922), Haliç Konferansı (19 Mayıs 1924) ve Ankara Antlaşması (1926) ile resmi olarak Musul, İngiliz himayesi altında bulunan Irak’a bırakılmıştır.⁹¹

1.1. İngiliz Mandası Altında Irak Ulusal Kimliği

Irak'ın geleceği, İngilizlere teslim edildiğinde Irak'ı ve bölge halkını tanımıyorlardı. Burada yaşamakta olan toplumun çoğunluğu Arapça konuşuyordu ve Irak onların gözünde sadece bir Arap ülkesiydi. İngilizler, İslam kimliğini tam olarak anlayamadıkları gibi Arap kimliğini de anlayamadılar. Irak, mimarı İngiltere olan yapay bir devlettir. Tıpkı Irak'ın sınırları gibi kimliği de sonradan çizilmeye çalışıldı.⁹² Arapların, Şattü'l-Arap bölgesine hâkim olan İran devletine karşı zafer kazanması sonrasında, o bölgeye Irak-ı Arap dendiği ileri sürülmektedir. Irak bölgesi, ilk başta sadece Bağdat ve Basra'yı kapsamaktaydı. Musul vilayetinin olduğu yer, 'El Cezire' olarak tanımlanıyordu. Türklerin yurdu olan El Cezire ile Irak bölgesi ortak bir etnik kimliğe ve kültüre sahip değildir. İngiltere, Osmanlı'nın üç vilayet bazında örgütlediği ve bugün Irak devleti olarak bilinen toprakları işgal ettikten sonra El Cezire Türklerinin, Bağdat ve Basra Arapları ile bir arada yaşama kültürüne uyum sağlayıp, sağlayamayacaklarını göz önünde bulundurmaksızın bu toplulukları birleştirme kararı aldı.⁹³

David Fromkin, İngilizlerin Orta Doğu hakimiyeti üzerindeki hatalarını eleştirmiş bulunmaktadır. Her şeyden önce İngiliz tarafı, Doğuyu tanımıyordu. Çoğunluğu Arapça konuşan bütün Doğu ülkelerini anlamak, çözmek için Arapça öğrenmeyi yeterli gördüler.⁹⁴ Modern Orta Doğu sınırları çizilirken, İngiliz tarafı bir konuyu daha yanlış anlamıştır; Doğu milletleri, Osmanlı varlığına isyan etmiş olsalar bile, Batılılar tarafından yönetilmek istemiyorlardı. İşte İngilizler bu önemli detayı kavrayamamış ve Osmanlı tebaasından ayrılan her milletin, Müslümanlığa da sırtını döndüğü gafletine düşmüştür.⁹⁵ Üçüncü bir yanlış ise, Doğunun dini olan İslamiyet'i tümüyle yanlış anlamalarından oluşmuştur. Fromkin, 'İslam dünyasında her şeyin din olduğunu düşünme yanlışlığına düşmüşlerdi' derken tam olarak buna vurgu yapar. Batı, İslam dinini bir lidere koşulsuz itaat eden oluşum olarak görüyordu. Böylece İslami liderliği elinde tutan kişinin, tüm Müslümanları yöneteceğini düşünüyorlardı. Ancak gözden kaçırdıkları önemli bir husus vardır; İslamiyet

⁹⁰ R. Talibi (2016). Osmanlı'da Irak Türkmenleri. *Yeni Türkiye Dergisi*, (22), s.217.

⁹¹ S. Saatçi (2003). *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*. Ötüken Yayınları, s.121,161,180.

⁹² S. Kirmanj (2010). The Clash of Identities in Iraq. *Palgrave Macmillan US*, New York, s.54.

⁹³ M. Kafalı (1972), Kerkük Türkleri. *Töre Dergisi*, 4(17), s.46.

⁹⁴ D. Fromkin (1989). *Barişa Son Veren Barış*. (Çev.) Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, s.74.

⁹⁵ Fromkin (1989). *age.*, s.82

otoriter ve merkeziyetçi yapıda değildir. Onlara göre peygamber ve kutsal kitap, Araplara gönderilmiştir ve bu nedenle Arap halife arayışına girdiler. İngilizlerin Arap halife arayışının temel nedeni, Arapların yönlendirmesinden kaynaklanmaktaydı. İngilizler, İslamiyet'i yanlış anlamış olsalar bile tek doğru anladıkları şey, bu toprakları İslamsız kontrol edemeyecekleriydi. Ancak İslamiyet'i kontrol eden kişiyi, kontrol edebilirlerdi.⁹⁶ İngilizlere göre, Araplar bağımsızlıklarını elbette almalıydı ancak bağımsız Arap Devletinin, İngiliz himayesi altında olmak zorunda olduğu fikrinde ısrar ediyorlardı.⁹⁷ Mandaya karşı çıkılmaması için de tüm Araplar tarafından istenilen kişiyi lider yapmak istediler. Oysa, Basra ve Bağdat vilayetlerinde yaşayanların çoğu Şii idi. Şerif Hüseyin ise Sünni mezhebini ve bu iki mezhep, bin yıldan fazla dargındı.⁹⁸

Şiiler ile Sünniler arasındaki anlaşmazlık, Hz. Muhammed'in vefatına dayanmaktadır. Şiiler, halifelik makamının Hz. Muhammed'in damadı ve torunlarının hakkı olduğunu, diğer üç halifenin (Ebubekir, Ömer, Osman) haksız yere o makama geldiğini iddia eder. Öte yandan Şiilik inancı, halifeliğin Hz. Muhammed soyuna dayanması gerektiğini öne sürer. Bilindiği üzere Hz. Muhammed'in bir oğlu yoktur. Bir damadı ve o damattan olan Hasan ile Hüseyin adında iki erkek torunu vardır. Halifeliğin, Şiilere göre haksız bir şekilde Muaviye ve oğlu Yezid'e geçmesi aynı zamanda Şiilik inancının zamanla öfkeye dönüşmesine zemin hazırladı. Hüseyin, Kerbela'da Yezid ile girdiği savaşı kaybetmiş, ardından kesilmiş kafatası Yezid'in önüne atılmıştır. Peygamber torununun vahşice katledilmesinin ardından Kerbela, Şii matem yeri haline aldı. Her sene, o acı günü anmak amacıyla Kerbela'ya hac düzenlenir.⁹⁹

Halifeliğin yalnızca Arap ırkından devam etmesi anlayışı, bir noktada gerçeklikten uzaktır. Zira Osmanlı Devleti, uzunca yıl halifeliği pekâlâ idare etmiştir. Halifelik bir ırkı değil, bir inancı temsil eder. Şerif Hüseyin'in oğlu ve Faysal'ın abisi, Ürdün Kralı Abdullah'ın kendi anılarını kaleme aldığı 'Biz Osmanlıya Neden İsyân Ettik?' adlı eserinde şöyle yazar; 'Bizler bir zamanlar Arap olmayan Müslüman milletlerin boyunduruğu altına girmiş olabiliriz. Halifelik Arap olmakla değil, Müslüman olmakla önem kazanır ve biat edilen şey halifenin kendisi değil, onun temsil ettiği değerlerdir.'¹⁰⁰

Goldschmidt ve Davidson, İngilizlerin Haşimi ailesi ile iş birliği yapma nedeninin, Arap milliyetçiliğini sonuna kadar desteklemelerinden ötürü olduğunu öne sürer. Bunun karşılığında

⁹⁶ Fromkin (1989). *age.*, s.86-88

⁹⁷ Fromkin (1989). *age.*, s.175.

⁹⁸ Fromkin (1989). *age.*, s.302.

⁹⁹ Jr. A. Goldsmith & L. Davidson (2007). *age.*, s.96-99.

¹⁰⁰K. Abdullah (2006). *Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik?* (Çev.) Halit Özkan, Klasik Yayınları, s.221.

ise Hüseyin, kendini hem halife hem de kral ilan etmek isteyerek, İngiliz hükümetini küstürmüştür.¹⁰¹ İngiliz hükümeti, ilerleyen zamanlarda Hüseyin'in yanlış tercih olduğunu, Hüseyin'in Arap milliyetçiliğinden ziyade, Haşimi Monarşisi istediğini kavradıkları zaman idrak etmişlerdir. Babasına göre İngilizler ile daha fazla temasta olan Faysal, daha uygun bir konumdaydı.¹⁰² Irak'ın üzerindeki İngiliz etkisi 1920 isyanını tetiklemiştir. 23 Ağustos 1921 yılında Hüseyin'den ümidini kesen İngiliz yetkililer, Arap öfkelerini dindirmek için sonradan hileli olduğu ortaya çıkan bir referandumla Faysal'ı kral ilan etti.¹⁰³ İngiliz mandasına tepki vermek adına başkaldıran Şiiler, 1920 yılında büyük bir Irak isyanına öncülük ettiler. Bu ayaklanma İngiliz tarafı için askeri ve ekonomik açıdan büyük kayıp yaşattı. Ayaklanmanın devamının da kesilmesi için çareyi, Irak'a yarı özerklik vermede buldular.¹⁰⁴

Gertrude Bell,¹⁰⁵ İngiliz himayesine karşı çıkan Arap isyanının, bir nebze kadar anlaşılabilir olduğunu ancak İngilizlerin geri çekilmesinin bölgeye endişe getireceği şeklinde yorum yapar. Ayrıca İngiliz tarafı, Kerbela ve Necef bölgelerinde baş gösteren Şii ağırlıklı ayaklanmaların, Sünni milliyetçilerle beraber bastırılması gerektiğini düşünüyordu. Çatışmalar, mandanın resmi olarak kabul edildiği San Remo Antlaşmasıyla beraber daha çok alevlendi. Şiilerin mandaya olan isyanına, Sünniler de karşılık verdi.¹⁰⁶

İngiltere, Arapların İngiliz nefretini anlamlandırmaya ve isyan için sebepler sıralamaya çalışıyordu. İddialardan bir tanesi; Mustafa Kemal Atatürk Türkiye'si'nin, Arapları ve Kürtleri İngilizlere karşı kışkırttığı yönündeydi.¹⁰⁷ Fromkin'e göre ise ne Mustafa Kemallî Türkiye ne de başka bir dış güç isyanı ateşlemişti. Gerçek bambaşkaydı: Başta Irak olmak üzere, Orta Doğunun genelinde çıkan isyanların tek sebebi; İngiltere'nin kendisiydi. İngilizler, din konusunda çok hassasiyetli davranan bir bölgede ve sadece Müslüman yönetime biat edecek bir millete ısrarla Hristiyan hakimiyetini kabul ettirmeye çalıştılar. Doğu'da önlerine çıkan her gölge, aslında kendi gölgelerinin bir yansımasıydı.¹⁰⁸ Müslümanlar kendi içinde mezheplere ayrılmış bulunmalarına rağmen günün sonunda inandıkları tek bir din vardır. Bu dinin dışındaki

¹⁰¹ Jr. A. Goldsmith & L. Davidson (2007). *age.*, s.291

¹⁰² Fromkin (1989). *age.*, s.324.

¹⁰³ Fromkin (1989). *age.*, s.292

¹⁰⁴ N.E. Masalha (1987). *King Faisal I of Iraq: a Study of his Political Leadership, 1921-1933*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). University of London, School of Oriental and African Studies, s.61-63.

¹⁰⁵ Gertrude Margaret Lowthian Bell (1868- 1926) İngiliz yazar, siyasetçi ve arkeolog. Orta Doğu'da bir dönem kalarak bölge halkıyla temaslar kurduktan sonra Orta Doğu'yu keşfetti ve haritalandırdı. İngiliz emperyal politika yapımında rol oynadı.

¹⁰⁶ L. Lukitz (2005). *A Quest in the Middle East: Gertrude Bell and the Making of Modern Iraq*. Bloomsbury Publishing, s.130-132.

¹⁰⁷ A. S. Klieman (1970). *Foundations of British Policy in the Arab World: The Cairo Conference of 1921*. Johns Hopkins Press. s.57.

¹⁰⁸ Fromkin (1989). *age.*, s.466.

hiçbir dinin tahakkümü altına girmek istemiyorlardı. Ayrıca meselenin Arap olmayan kısmı da önem teşkil etmektedir. Kurulacak olan Arap devleti bünyesine, Türkler ve Kürtler gibi Arap olmayan ve bağımsız yaşamak isteyen toplulukları dahil etmeye çalışmak istikrarsızlık getirmektedir. Suphi Saatçi, Türk düşmanlığı ile nam salmış ve çıkarttığı isyan sebebiyle hain olarak görülen Şerif Hüseyin ve oğullarının, bölgenin başına getirilmelerinin felakete yol açtığına değinir.¹⁰⁹

Irak halkının, kimlik tarifini yapabilmek için öncelikle Orta Doğu bölgesinin birincil kimliklerinin ne olduğunu anlamak gerekir. Karpat'ın belirttiği gibi, Arap ayaklanmaları, ilk baş gösterdiğinde milliyetçilik özelliğinden yoksundur. Diğer yandan Goldsmith ve Davidson tabiriyle 'Arap acısı', bölgenin kimliksel istikrarını zedelemiş ve manda altında bölünmelerine sebep olmuştur. Bu kitlelerin Arap olduğuna dair hiçbir şüphe yoktur ama bu insanlar aynı zamanda Müslümandır. İslami milliyetçilik ile Arap milliyetçiliği taban tabana zıttır. Öte yandan Arap milliyetçiliği de bölgesel milliyetçilik kavramıyla ters ilişki içindeydi. Bazı Arap ülkeleri gibi Irak Devlet kimliği, bu yüzden gelişmemiştir. Irak'ın, Arap milliyetçiliği konusundaki hassasiyetinin sebebi 1932'de Milletler Cemiyeti tarafından bağımsızlığı tanınan ilk Arap devleti olma özelliğine sahip olmasıdır.¹¹⁰

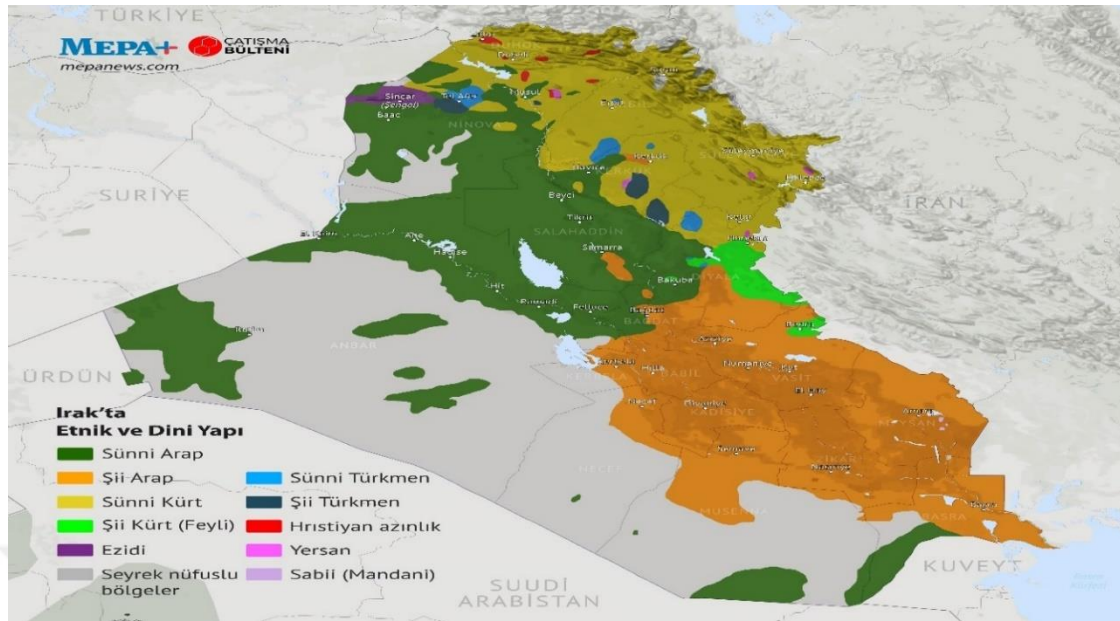
Karpat'a göre, Osmanlı yönetiminde görülen Arap milliyetçiliği gerçeklikten uzaktır. İttihat ve Terakki (İTC), Osmanlı Müslüman tebaasını 'Türkleştirmek' eğilimine girmiştir. Bu eğilime karşı olarak Irak ve Suriye topraklarında, suni bir milliyetçilik ayaklanması oluştu. Böylece Müslüman milletler, tek bir ırk altında toplanacaktır. Araplar kadar, Arap olmayan kesimlerin de tepkisini çeken bu eğilim, bir dizi muhalefete maruz kalacaktır. İTC'nin, Türkleştirme politikasına karşı çıkanlar, milliyetçi değildi ancak zaman içinde Arapça konuşulan topraklarda milliyetçilik şekline büründü. Osmanlı dağıldı ve Araplar da sömürgeci rejimlerin ellerinde, teritoryal yönetim sistemiyle çok defa bölündü. Bu bölünmüşlük, ayrı devletler, ayrı uluslar ve ayrı kimlikler oluşturmuş bulunmaktadır. Kendini Arap olarak gören Orta Doğu devletleri, 'tek Arap devleti' kurma hayallerini diri tutmuş ancak bu hayalleri de bölgesel milliyetçilik gerçeğiyle çarpışmıştır. Özellikle Suriye ve Irak'ta faaliyete geçen Baas Partisi, bölgesel Milliyetçiliğin daha net anlamlandırılmasına öncülük etmiştir. Baas ideolojisinde millet ve milliyetçilik, İslam'ın tamamına yer vermeyen, laik, bölgesel ve etnik olarak ele alınır.¹¹¹

¹⁰⁹ S. Saatçi (2003). *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*. Ötüken Yayınları, s.190.

¹¹⁰ H. Hürmüzlü (2003). *Irak'ın Hukukî Yapısında Türkmenlerin Yeri*. Tarih ve Tabiat Vakfı, s.129.

¹¹¹ K. H. Karpat (2019). *age.*, s.194-196.

1.2. Irak'ın Etnik ve Dini Yapısı

Harita 1.1. Irak'ta Etnik ve Dini Yapı Haritası

Kaynak: (Mepa News 2019)

Harita 1.1.1.’de görüldüğü üzere Irak Devleti, heterojen bir yapıdadır ve aynı mezhebe sahip olanlar bir arada yaşamaktadır. Örneğin; turuncu renkle çizilen Şii Arap yerleşim yerleri ve koyu yeşil Sünni Arap vilayetleri birbirinden çok keskin bir şekilde ayrılmış bulunmaktadır. Şii Kürt/Sünni Kürt, Şii Türkmen/Sünni Türkmen olarak da ayrı yerleşim yerleri tercih edilmiştir. Kısaca etnik kökenin yanı sıra mezhebe dayalı yerleşim söz konusu olmaktadır. Irak’ın nüfus dağılım haritasında, etnik kökene ve mezhebe dayalı yerleşim usulleri, halkın kimlik seçimini özetler niteliktedir. Sünni vilayetlerinde ‘Iraklılık’ kimliğinden ziyade ‘Sünnilik’ kimliği ön plana çıkmaktadır. Aynı şekilde Şii, Türkmen ve Kürt yerleşim bölgelerinde etnik kimlikler yitirilmemek için diğer toplumlarla bir arada yaşamak içselleştirilememiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Orta Doğu siyasi yapısı, Karpat'ın üzerinde durduğu 'teritoryal' sistem perspektifinde incelenmiştir. Etnik ve dini kimlik yapısını bir arada tutan bu sistem, Irak etnik yapısını anlamlandırmaya ışık tutmaktadır. Irak, diğer Orta Doğu ülkeleri gibi kimliğini ekseriya din-etnisite üzerine şekillendirmiştir. Irak'ta, Arap ve Müslüman kimliği öne çıkarken, bazı krizler de meydana gelmiş bulunmaktadır. Örneğin, yukarıdaki haritada net görebileceğimiz üzere Müslümanlar da kendi içinde ikiye ayrılmıştır. Azınlık olarak Kürtler ve Türkmenler de bulunmaktadır. Sünni Arapların, yoğunluk olarak bulunduğu bölgeler; Bağdat, Kerkük, Ninova olurken, Türkmenler; Kerkük, Erbil, Telafer bölgelerinde yaşam sürmektedir.

Kürtler ise Erbil, Süleymaniye, Zaho, Duhok, Halepçe, Revanduz bölgelerinde yaşamaktadır.¹¹² Tüm bu ayrışmaların yanına, bir de aşiretleri eklemek gereklidir. Çünkü Irak, aşiretleşmeye son derece elverişli bir bölgedir. Aşiret aileleri, genel eğilim olarak biat etme kültürüne sahip değildir. Bölgede çıkan isyanlar ve istikrarsızlıklar, aşiretlerin kendi aralarında anlaşmazlığa düşmelerinin bir sonucudur. Arnold Wilson'a göre Kürtlerin, Irak yönetimine karşı çıkmasının sebebi, Musul'un Kürt bölgesi olduğuna dair inançlarıydı. Sayıları azımsanamayacak kadar fazla olan Kürtler, Araplar tarafından yönetilmeye sıcak bakmıyordu.¹¹³

İngilizler, Irak'ı himayesi altına aldığı sıralarda lideri olmayan etnik ve dini toplulukları önemsememiş, onları dışlayıcı politika gütmüştür. Aşiret kültürü, çok eskiye dayanır ama Irak'ta aşiretleşmenin yoğun olmasının sebebi, İngilizlerin aşiret liderlerinin desteğini almak için onları ön plana çıkarmış olmasıdır. İngilizler, bölgede yaşayan halkın isteklerini dinlemek yerine, aşiret liderlerini dinleyerek ve onlara aşireti altında bulunan cemaati yönetme hakkı vererek, aşiret siyasetinin de önünü açmış bulunmaktaydı.¹¹⁴

1.3. Irak'ta Bağımsızlık Sonrası Etnik-Dinsel Kimlik Tartışmaları

Etnik kimlikler kuramını Araplar, Türkmenler, Kürtler ve diğerleri şeklinde ele almak gerekir. Ancak Irak dahil olmak üzere birçok Orta Doğu ülkesinde, dinlerin ve mezheplerin kimlik halini aldığı görülmektedir. Örneğin, müdahale öncesi Irak siyasetinde, Sünni Araplık bir kimlik halini almış bulunmaktaydı. 2003 sonrasında ise Şiilik, bir kimlik oldu. Sünni/Şii mezhepleri sadece Araplar için değil bütün Müslümanlar için geçerli bir inançtır. Örneğin Irak'ta Şii Türkmen/ Sünni Türkmen bulunabilir olduğu gibi Şii ve Sünni Kürt'te bulunmaktaydı (Harita 1.1.) Ancak Irak siyasetinde baskın olan Sünnilik, Arap Sünnileridir. 2003 sonrasında ise baskın olan Şiiler, Arap Şiileridir. O yüzden Irak etnisitesi kategori edilirken Şii/Sünni kısımları Araplar olarak ele alınacaktır. Türkmenler ve Kürtler ayrı alt başlıklar halinde incelenecektir.

1.3.1. Şiiler

Şii Araplar, Osmanlı idaresi altında yaşarken de kendi kimliklerini muhafaza etme eğiliminde olmuşlardır. Örneğin, Osmanlı modern eğitim sistemine geçiş yaptığında Bağdat ve Basra Şiileri, dini eğitim almak istemekte ısrar etmiş ve modern eğitime katılım

¹¹² S. Kirmanj (2013). *Identity and Nation in Iraq*. Lynne Rienner Publishers, Incorporated, s.5.

¹¹³ H. V. F. Winstone & G. Bell (1978). *London: Jonathan Cape*. The Illicit Adventure, s.215.

¹¹⁴ T. Dodge (2002). *The Social Ontology of Late Colonialism: Tribes and the Mandated State in Iraq*. Saqi books, s.84-86.

sağlamamışlardır.¹¹⁵ Sayıca fazla olmalarına rağmen giriştikleri iki büyük Şii ayaklanması olan 1920 ve 1991 isyanlarının bir sonuca bağlanamamasının birçok sebebi vardır. Sebeplerden bir tanesi; Şiilerin de kendi içinde ayrışmaları, bir bütünlük oluşturamamalarıdır. Örneğin, Irak Şiilerinin bir kısmı ‘kır hayatında yaşayan, modern eğitim almamış, genelde kendilerine rol model olarak din alimlerini seçen ve o dini lidere bağımlı yaşayan’ profil perspektifinde ele alınırken, bir kısım Şiiler ise ‘şehirde yaşamayı tercih eden, dini liderle bağımlılık kurmayan ve laik bakış açısına sahip’ olarak analiz edilebilir. Aynı zamanda Şiilerin bir kısmı, Arap milliyetçiliğini amaçlayan Baas Partisi üyesi olurken, bir kısmı da Irak Komünist Partisini desteklemekteydi. Böylece Şiiler, kendi içinde orta yolu bulamamış, öncülüğünü yaptıkları isyanların sonunu getirememişlerdir.¹¹⁶

1.3.2. Sünniler

Osmanlı Devleti de dahil olmak üzere uzun yıllar politikada söz sahibi olmuşlardır. Osmanlı himayesinde yaşarken askerlikten kaçınan Şiilerin aksine, Osmanlı ordusuna sadık kalmışlardır. Şiiler’in kendi dini liderlerine bağlı kalmasına karşın, Sünniler halifeye bağlı kalmıştır.¹¹⁷ Irak devletinde Sünnilik inancı, 2003 öncesi ülkenin genel kimliğini oluşturmuştur. Faysal, kral olduktan sonra devletin siyasi organlarına Sünni destekçileri getirmiştir. Böylece Sünniler, azınlıkta oldukları Irak’ın, yapılandırılmaya çalışılan ulusal kimliğinin başat aktörü oldular.¹¹⁸

1.3.3. Türkmenler

Türkmenlerin, bölgeye Güney Azerbaycan ve Anadolu’dan göçerek sonradan yerleşim kurduğunu iddia eden birçok Arap kaynakların aksine, Türkmenler bölgede uzun yıllardır yaşam süren bir topluluktur. Araplarla beraber yaşamış olsalar da Arap değildir ve tarihte hiçbir zaman Arapça konuşmamışlardır. Anadolu kapılarının, Türklere açılmasından önce de o bölgede Türkmenlerin yaşadığını söyleyen Kıvanç Galip Över’e göre, El Cezire olarak adlandırılan Mezopotamya toprakları, Hicaz, Horasan ve Elan bölgeleri Türkmen yerleşim yerleriydi. Türkmenlerin, bu bölgedeki varlıkları ve Türklerle aynı soya dayandığı, Çin ve Bizans kaynakları tarafından onaylanmış bulunmaktadır.¹¹⁹ Bin yılı aşan bir süredir Türkmen

¹¹⁵ P. Sluglett & M. Farouk-Sluglett (1978). Some Reflections on the Sunni/Shi'i Question in Iraq. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 5(2), 79-87.

¹¹⁶ O. Bengio (1999). Nation Building in Multiethnic Societies: The Case of Iraq. *Minorities and the State in the Arab World*, s.159-161.

¹¹⁷ P. Marr (2010). One Iraq or Many: What Has Happened to Iraqi Identity? içinde *Iraq between Occupations: Perspectives from 1920 to the Present*, Palgrave Macmillan US, New York, s.27.

¹¹⁸ Y. Nakash (1994). *The Shi'is of Iraq*. Princeton University Press, s.4-5.

¹¹⁹ K. G. Över (1999). *Vaat Edilmiş Topraklarda Ölüm Kokusu: Kuzey Irak Dosyası*. Papirüs Yayınları, s.48.

bölgelerinin yerli halkı konumunda olan Irak Türkleri, modern Orta Doğu sınırlarının çizilmesiyle beraber manda yönetimi altına girmiştir. Bu bölge manda öncesi dönemde hiçbir zaman Kürt devleti olmamıştır.¹²⁰

Türkmenler, 1920 isyanında aktif rol almış ve sonrasında ise Faysal'ın krallığına tepki göstermişlerdir. Kuzeyde yaşayan Türkmenler, çoğunlukla Sünni idi. Böylece Sünni Faysal'ın, Kuzeyde yaşayan Sünnilerden oy alamamış olması, İngilizleri şaşırtan bir gelişme olmuştur. Ayrıca Türkmenler, yerli halk olmalarına karşın yönetimde söz hakkı elde edememişlerdir.¹²¹ Türklerin yaşadığı bölgeler olan Musul, Erbil ve Kerkük'te ciddi direniş meydana gelmiştir. Erbil Türklerinin, dini önderlerinden Küçük Molla Efendi, İngiliz karşıtı sohbetler gerçekleştirmekteydi. İngilizler, durumu fark edince Türklerin toplanma yerlerini kapatmaya başlamış ama bu sohbetler bir şekilde devam etmiştir.¹²²

1.3.4. Kürtler

Tıpkı Türkmenler ve bazı Araplar gibi Kürtler de manda altında yaşamaktan rahatsız olmaktaydılar. 1918 yılında Süleymaniye'de, amacı Kürdistan bağımsızlığını sağlamak olan ve kendini 1922'de 'Kürdistan Kralı' ilan eden, Kürt aşiret lideri Şeyh Mahmud Berzenci önderliğinde bir isyan başlamıştır. Berzenciler, bölgenin önde gelen şeyhleriydiler. Aynı zamanda soy bağları, Hz. Hüseyin'e dayanmaktadır. Aile, kendi arasında Nakşibendilik ile Halveti Tarikatını benimseyerek ikiye ayrılmıştır. Şeyh Mahmud Berzenci, 1917-1918 yılları arasında üç bin kişilik bir birlik ile İngilizlere karşı Bağdat'ın güneyinde (Şuaybiye) savaş verdi. Ancak daha sonra, Berzenci yönetimindeki Süleymaniye'de sorunlar baş gösterince, bu sorunlar ve akrabalara tanınan ayrıcalıklar sebebiyle Berzenci yönetimine son verildi. Şeyh Mahmut, uzun süren çatışmaların ardından yaralı bir şekilde İngiliz birlikleri tarafından ele geçirildi. İdam edilmeyi kendisi istedi ancak idam edilmek yerine Hint Okyanusuna sürgüne gönderildi.¹²³

Tarihin hiçbir döneminde uluslararası arenada resmen tanınmayan Kürtler, kendilerine resmi olmasalar bile bazı aşiret liderleri seçmiştir. Örneğin, bu liderlerden ikisi Mesut Barzani ve Celal Talabani olarak karşımıza çıkmaktadır. Barzani ve Talabani, ileride detaylıca işlenecek olan iki farklı Kürt partisinin liderliklerini yapmaktadırlar. Bu iki parti, Irak Kürtlerinin kimlik algısını oluşturmuştur. Barzani'nin liderliğini üstlendiği Kürdistan Demokrat Partisi (KDP),

¹²⁰ A. Kerküklü (2010). *Irak'ta Özgürlük Operasyonu ve Kerkük*. Kum Saati yayınları, s.39.

¹²¹ K. Melek (1983). *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu 1890-1926*. Üçdal Neşriyat, s.40.

¹²² S. Saatçi (2003). *age.*, s.182-183.

¹²³Independent Türkçe (2020). *Ortadoğu Notları (26): Şeyh Mahmud Berzenci (1)*. [Erişim:14.12.2023, <https://www.indyturk.com/node/212516/türkiyeden-sesler/ortadoğu-notları-26-şeyh-mahmud-berzenci-1>]

halk arasında ‘parti’ olarak kullanılırken; Talabani’nin partisi olan Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) ise ‘yekiti’ olarak anılır. Bu iki kelime, Kürtler arasında bir diyalog halini almış ve kendilerini tanıtırken bu sıfatlarla tanıtmaya başlamışlardır. Aynı zamanda Kürtler’in, resmi olmasa bile kendilerine seçtikleri bayrağın renklerinde sarı ve yeşil bulunmaktadır. Yeşil KYB’i temsil ederken, sarı ise KDP’i betimlemektedir.¹²⁴

2. Irak’ta Kurulan Siyasi Partilere Kimliksel Bir Yaklaşım

Irak nüfusunun çoğunluğunu oluşturan dört topluma değinilmiş bulunmaktadır. Bu dört toplumun 2003’e kadar olan süreçte ne gibi faaliyetler yürüttüğü, yönetime ne derece katılma hakkı elde ettiği, azınlıkta kalanların seslerini duyurabilmek için hangi partilere üye olduğu, yaşadıkları katliamlar, kısımlar ve geçirdikleri politik çıkmazlar, siyasi dönemler içinde incelenecektir. 2003 öncesi kurulan siyasi parti ve örgütler sadece Şii, Türkmen, Kürt ve Asuri halklar özelinde ele alınacaktır. Bir azınlığın, yönetime isyan etmesi yalnızca sistemin dışına itildiğinde mümkün olmaktadır. Bundan ötürü, müdahale öncesi Sünni bir yapılanma kurulmamış ve siyasi bir parti inşa etmemişlerdir. Kısaca Sünni Arapların, sistemin dışına itilmediklerinden dolayı bir örgütlenme ihtiyacı hissetmemiş oldukları görülmektedir.

2.1. Şii Partisi

2.1.1. İslami Dava/Davet Partisi (İDP)

Irak’ın en güçlü Şii yapılanması olan Dava, 1957 yılında Necefte kuruldu. İslam’ın, siyasi ve toplumsal olarak zayıflamasına tepki olarak yeniden yapılanmasını hedeflemişlerdir. Muhammed Bakır El-Sadr, önemli liderlerden biri olarak karşımıza çıkar. Şii temelli olmasına karşın partinin, dayandığı argümanlardan biri ‘mezhep ve etnik köken ayırt ekmeksizin bütün Irak vatandaşlarını kapsamak’ şeklindedir. İran’la sağlam ilişkiler kuran İDP, Amerikan müdahalesine ise doğrudan destek vermemiş ancak müdahaleye karşı çıkmamıştır.¹²⁵

2.2. Kürt Partileri

2.2.1. Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB)

Kurucusu Mustafa Barzani olan KDP, 1946 senesinde; Celal Talabani önderliğindeki KYB ise, 1975 yılında kurulmuştur. KDP’nin Kurmançi konuşan ve muhafazakâr üyelerden oluşmasına karşın, KYB sol eğilimli ve Soranice konuşan kitlelerden meydana gelmektedir. Barzani ve Talabani aşiretleri, sık sık rekabete girmiş ve çok defa Irak özerkliğinin liderliğini

¹²⁴ K. G. Över (1999). *age.*, s.58-59.

¹²⁵ L. Baştürk, F. Torlak, S. Ziya, G. N. Akkaya, M. Küçükkeleş & Z. S. Demir (2013). Irak Siyasetini Anlama Kılavuzu. *SETA*, Rapor, s.17-20.

kimin yapacağı konusunda tartışma yaşamışlardır. Büyük Kürt isyanının ardından 1992 yılında bölgesel bir Kürt yönetimi kurulmuş ve yönetim liderliği referandumunda Barzani %51, Talabani ise %49 oy almıştır. Sonuçların birbirine oranca çok uzak olmaması, iki taraf arasındaki gerilimleri iyice artırmıştır.¹²⁶

2.3. Türkmen Partisi

2.3.1. Irak Türkmen Cephesi (ITC)

Irak Türkmenlerini temsil eden ve 1995 senesinde kurulan ITC, Türkmenlerin haklarını gözetme amacı gütmektedir. Ayrıca parti, eğitim ve kültür alanında da faaliyet göstermektedir. Irak'ın bölünme senaryolarının, Kerkük bölgesini, Kürt yerleşkesi durumuna düşüreceği fikrine karşı çıkıp, mücadele vermişlerdir. Partinin kurulması için Türkiye'den destek çıkmış, İhsan Doğramacı gibi Türk iş insanları, yardımlarda bulunmuştur. ITC, bölgede etnik ve mezhep ayrımı yapılmadan Türkmenlerin de diğer azınlıklarla beraber eşit haklara sahip olmasını talep etmiş ve Türkmen haklarını, gözetmeyi hedeflemiştir.¹²⁷

2.4. Diğerleri

2.4.1. Asuri Demokratik Hareketi

1979 yılında kurulan partinin amacı, Irak'ta yaşayan Asuri halkların kültürlerini koruyabilmelerine, Saddam liderliğindeki Baas Partisinin, Arap olmayan halklara karşı baskı politikalarından zarar görmemelerine ve özlerini yitirmemelerine yardımcı olmaktır. Asuriler, tarihte birçok defa Kürt isyanlarına katılmış ve 1990 itibarıyla Kürdistan Bölgesel Yönetimi bünyesine dahil olmuşlardır.¹²⁸

Görüldüğü üzere etnik azınlıklar, kendi kültürel kimliklerini koruyabilmek için ulusal bir Irak kimliğinden kaçınma eğilimi içindeler. Böylece Irak'ı yönetmiş karar alıcıların, bu etnik grupları birleştirici mi yoksa daha çok ayrıştırıcı mı politika izlediği çok önemlidir. İlk bölümde kimlik tanımı yapılırken, ben ile ötekini tek çatı altında birleştirebilmekten söz edilmiştir. Bireyler, devlete sadakat bağıyla bağlı olduklarından mütevellit kimlik şuuruyla bir arada yaşamayı tercih ederler. Ulusal kimlik inşası olarak ele alabileceğimiz bu kavram her zaman başarıya ulaşmaz. Bazen bireyler, milli ruhtan yoksundur. Hatta bu kimlik inşasının çok sancılı bir süreç olduğu da şüphe götürmezdir. Irak gibi heterojen toplumların, bir kimlik dahilinde entegre olabilmeleri için devletin onlara uyguladığı politikaların önemi büyüktür. Bu yüzden de

¹²⁶ L. Baştürk, F. Torlak, S. Ziya, G. N. Akkaya, M. Küçükkeleş, & Z. S. Demir (2013). *age.*, s.36-42

¹²⁷ L. Baştürk, F. Torlak, S. Ziya, G. N. Akkaya, M. Küçükkeleş, & Z. S. Demir (2013). *age.*, s.47-49.

¹²⁸ L. Baştürk, F. Torlak, S. Ziya, G. N. Akkaya, M. Küçükkeleş, & Z. S. Demir (2013). *age.*, s.51-54.

azınlıkların kimliksel çırpınışlarını, şiddetle bastırmak yerine onları sisteme dahil etmek daha sağlıklı bir yöntem teşkil eder. İşte Irak'ın kimlik sorunu da bu bağlamda ele alınmalıdır. Çünkü Irak'ta bir azınlık sorunu yok; azınlıkların, sisteme entegre edilememe sorunu var.

3. İstikrarsızlığa Giden Yol

3.1. Monarşi Dönemi

Faysal döneminde, devletin kimliği; yönetenlerin kimliği ekseninde şekillenmiş bulunmaktadır. Yönetimde söz hakkı olmayan Şiiler, Türkmenler, Kürtler ve diğerleri ise devlete karşı çift taraflı güven duygusu üretilmiyordu. Böylece halktan güvensizliği hisseden devlet, onları ötekileştiriyordu. Haşimi dönemi Irak yönetimi, Sünnilerin elindeydi. Kurulacak olan ulus-devlet, bu Sünni kesimin isteklerine hizmet etme amacıyla şekillendirildi. Belli bir grubu, sistemin önemli parçası haline getirmek ve diğer grupların, bu sisteme boyun eğmesi için devletin gerektiği zaman şiddet metotlarına başvurabilmesi gerekmektedir. Emin Salihi, burada bahsi geçen şiddetin sadece fiziksel değil manevi şiddet de olabileceğine vurgu yapar. Örneğin, devlet, kendi eğitim sistemini topluma dayatıp onları eğitme ve şekillendirme gücünü kullanabilir. Monarşi tam olarak bunu yapmaya çalışsa da Sünni Arap olmayan grupları, kendine tehlike görmüş ve onlara karşı güç unsurlarını geniş tutmuştur. Böylece hem Irak ulusu, inşa edilmeye çalışılmış hem de çoğu grup, sistemin dışında tutulmuştur.¹²⁹

Salihi, Faysal'ın 'Irak'ta yaşayanlar, Iraklı değildir' söylemine vurgu yapar ve burada yaşayan toplulukların, ilksel kimliklerinin baskın geldiğini belirtir. 1930'lu yıllarda Irak içinde, Iraklılık kimliğinin gelişme kaydettiği aşikardır. Fakat bu Irak kimliği, sürekli yerel kimlikle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu noktada yönetimin, Sünniler dışında kalan toplumlarla da aynı oranda mücadele ettiğini belirtmekte yarar var. Batı güçlerinin devlet kurarken uyguladığı taktik; belli bir bölgede varlığını kabul ettirdikten sonra ulus devlet kimliğini, yapılandırmaya başlamak şeklinde ele alınabilir. İngiltere ise, modern Irak devletini bu şekilde inşa etmedi. Irak'ı kurdular ama Irak'ı yönetmediler. İngiliz tarafı, devleti kurarken kendisine yardımcı olacak, eğitilmiş, nüfuz sahibi aşiret ve seçkin sınıfın desteğini aldı. Sünni ağırlıklı bu devlet yapılanmasına karşı çıkan diğer gruplar, mücadeleye ortak olmak zorunda bırakılmıştır.¹³⁰

¹²⁹ E. Salihi (2017). *Irak: Devletin Çöküşü ve Çatışma Süreci*. Kaknüs Yayınları, s.145-149.

¹³⁰ E. Salihi (2017). *age.*, s.156-157.

3.1.1. 1925 Kanun-i Esasi

Irak, Osmanlı Devletinden sadece dini kimliğini değil, aynı zamanda Osmanlı anayasa anlayışını da örnek almış bulunmaktadır. Irak'ın ilk anayasası olan 1925 Kanun-i Esasi, Osmanlı esintileri taşımaktadır. Devletin yönetim şekli anayasal monarşi, dili Arapça, dini İslam olarak kabul edilmiştir. Yargı görevi, şeriat mahkemelerine bırakılmıştır. Bütün Irak vatandaşları, mezhebi, dini, etnik kökeni gözetilmeksizin kanun önünde eşit sayılmıştır.¹³¹

3.1.2. 1932 Deklarasyonu

1932 Deklarasyonu ile dil, din, etnisite ayırt etmeksizin Irak'ta yaşayan tüm insanların, can ve mal özgürlükleri garanti altına alınmış, kamu ve ahlak kuralları dışına çıkmadan, herkes bir inanca veya bir dine ibadet etmek konusunda özgür kılınmıştır. Önceden Osmanlı Devleti içinde yaşayan ve 1924 itibarıyla Irak sınırlarında yaşamak zorunda kalanlar, Osmanlı vatandaşlığından çıkartılıp Irak vatandaşı olarak kabul edilmiştir. Dil, din, etnisite gözetilmeksizin tüm Irak vatandaşları, kanun önünde eşit ve hakları aynı sayılmıştır. Bu halkların, siyasi hakları hiçbir şekilde engellenemeyecek, hiçbir Iraklının istediği herhangi bir dilde iletişimde bulunmasına, toplantılar yapmasına ve bu dilde yayın yapmasına yasak getirilemeyecektir. Arapça, resmi dildir ancak ana dili Arapça olmayan Irak vatandaşları, mahkemede kendi diliyle sözlü/yazılı savunma yapabilecektir. Azınlıklar, eğitim kurumları, dernekler, dini okullar vb. kurabilir. Ana dili resmi dil olmayanlara, çoğunlukta oldukları bölgelerde kendi dillerinde eğitim alma hakkı verilir. Kürtlerin ve Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde resmi dil, Arapça/Kürtçe/Türkmence olacaktır.¹³²

Faysal, 1932 yılında yayınladığı muhtıradan, ulusal bilince ve Irak Kimliğine şu şekilde yaklaşmıştır:

“Tüm kalbimle üzülererek söylüyorum ki; Irak'ta, yüreğinde hiçbir vatan sevgisi taşımayan, ulusal hislerden yoksun, her yönetime başkaldırmaya eğilimli, anarşist yapıda, dini yanlış algılayan ve bu hurafelere inanan, gruplaşmış derin kitleler mevcuttur. Irak'ın zor koşullarını bilenler olarak bizlerin sorumluluğu, bu derin kitleleri eğiterek, öğreterek dönüştürmektir.”

Faysal, devletin ortak bir ulusal kimliğini inşa etmeye çalışmıştır ve aynı zamanda ordusunu da güçlendirmeyi amaçladı. Çoğunluğu Sünni olan orduya, Şii kökenli askerler alınacağını belirtti. Eğitim konusunda da yeniliklere giden Faysal, Arap milliyetçilerinin tepkisini alacaktır. Faysal, eğitimde tüm etnik kökenleri kapsayacak ulusal bir sistemi

¹³¹ F. Şantavi (1998). *Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler*. Hamid Yayın ve Dağıtım, s.53.

¹³² S. Saatçi (2003). *age.*, s. 200-206.

savunuyordu. Eğitimin, Arap kültüründen ibaret olmasını savunan milliyetçiler, buna tepki gösterdi.¹³³

Faysal, 1933'te ölünce yerine tek oğlu olan Gazi Bin Faysal geçti. Babası kadar otorite sahibi ve iyi bir devlet adamı değildi. Tahta geçtiği 1933 ve vefat ettiği tarih olan 1939 yılları arasında çok fazla askeri ihtilaller ve milliyetçilik ayaklanmaları yaşanmıştır.¹³⁴ Gazi'nin vefatından sonra tahta çıkan İkinci Faysal, Gazi'nin tek oğluydu ve tahta çıktığında reşit değildi. 1939'dan reşit olduğu yıl olan 1953'e kadar, babasının kuzeni Prens Abdulilah naiplik yapmıştır. Nuri Said ise bu dönem başbakanlık görevini üstlenmiştir. Gazinin aksine II.Faysal yönetimi, Batı yanlısı ve İngiliz politikalarına önem veren dış politika izledi.¹³⁵

1950'li yıllara değin Irak siyaseti, dini bir ağırlık taşıymıyordu. Siyasal İslam, Orta Doğu coğrafyasında, 1928 yılında kurulan ve amacı Mısır'ı İngiliz emperyalizminden kurtarmak olan Müslüman Kardeşler ile kendini göstermiştir. Müslüman Kardeşler, Sünni eksenli bir oluşum olmasına rağmen birçok Şii partizanı vardı. İleride oluşacak dini parti ve örgütler de bu Şii partizanlar aracılığıyla kurulacak olup, en büyük meyvesini de İslami Dava -Davet- Partisi olarak verecektir.¹³⁶ Hasan el-Benna tarafından başlatılan İhvan hareketi, İslam'ı bir dinden öte, vatan ve devlet olarak görüyordu. Esasen, Arap milliyetçiliği için vatan ve devlet algısı, ayak bastıkları topraklarla bağdaşıyordu.¹³⁷

Devletlerin, ulusal kimlik istekleri de Arap milliyetçiliği önünde engeldi. Mısırlı, Suriyeli ya da Iraklı olmak, bölgede yükselişe geçen bir arayıştı.¹³⁸ Arap milliyetçiliğinin karşılaştığı engellerden biri de 'dil' sorunudur. Milliyetçilerin öngördüğü lehçe Arapçadır ancak bütün Arap toplumlarında ortak bir Arapça konuşulmuyordu. Gerçek Arapça olarak nitelenen şekliyle de sadece eğitimli, okuma yazma bilenler tarafından kullanılıyordu.¹³⁹

Arap milliyetçiliği fikrinin önde gelen isimlerinden olan Sati el-Husri ve onu takip eden kitlelerin, ortak bir Arap ulusu kurma yolunda verdikleri mücadele azımsanamayacak kadar büyüktür. Bu amaç uğruna okullarda eğitimi şekillendirip, halka milliyetçilik ateşi aşıladılar. Bir zamanlar Prusya, Almanca konuşan halkları nasıl tek devlet altında topladıysa, Irak'ın da

¹³³ A.A. Allawi (2008). *The Occupation of Iraq: Winning the War, Losing the Peace*. Yale University Press, s. 536-540.

¹³⁴ D. Şentürk (2003). *Ortadoğu'da Arap birliği Rüyası: Saddam'ın BAAS'ı*. Alfa Basım Yayım, s.121.

¹³⁵ W. L. Cleveland (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. Agora Kitaplığı, s. 363.

¹³⁶ A.A. Allawi (2008). *age.*, s.26-27.

¹³⁷ I. Gershoni & J.P. Jankowski (2002). *Redefining the Egyptian Nation, 1930-1945*. Cambridge University Press, s.81.

¹³⁸ A. Dawisha (2016). *age.*, s.85.

¹³⁹ W. L. Cleveland (2015). *The Making of an Arab Nationalist: Ottomanism and Arabism in the Life and Thought of Sati'Al-Husri*. Princeton University Press, s.119.

bu şekilde yapacağına inanıyorlardı. Göremedikleri ya da anlayamadıkları bir nokta vardı; Arap önderliği yapacak ve birleşik Arap ulusu kuracak gözüyle bakılan Irak, kendi içinde parçalanmış vaziyetteydi. Bir ulus oluşturabilecek meziyetlerden, etnik ve dini anlamda yoksundur.¹⁴⁰

1958 yılında Mısır ve Suriye'nin Birleşik Arap Cemiyeti (BAC) kurma kararına misilleme olarak, Irak ile Ürdün, Arap birliği kurmaya karar verdi. Bu karar, Mısır ve Suriye kanadını rahatsız etti. Bunun yanı sıra Irak içinde muhalefet gruplar da bu birlikteliğe karşı çıkmış ve başkentte gösteriler düzenlemiştir.¹⁴¹ Böylece İkinci Faysal dönemi, Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdünnâsır'ı ve Nasırcı Arap milliyetçilerini karşısına almış bulunmaktaydı. İkinci Faysal ve Nuri Said yönetimi, İngiltere ile yakın ilişki kurmaları sebebiyle Arap dünyasının milliyetçilerini rahatsız ediyordu. Aynı şekilde monarşi rejimi, Nasır'ın BAC kurma konusundaki kararlılığını tehlike olarak görüyordu. Nasır, 1958 yılında Süveyş Kanalını millileştirdi ve BAC ortağı olan Suriye'ye karşı Mısırı yücelten tutumlar sergiledi. Nuri Said Paşa, İngilizlerden Süveyş Kanalında bulunan Mısır egemenliğine, son vermeleri için yardım istedi. Araplara karşı İngilizlerden yardım almak affedilebilir bir hata olabilirdi ancak İngiltere'nin, yanına İsrail'i alarak Nasır'a karşı ortak hareket etmesi, Araplar tarafından affedilemez bir durumdu. Amerika, Mısır'a destek çıkıp müdahaleyi bastırduğunda, Arap milliyetçiliğinin sanılanın aksine çok kuvvetli olduğu anlaşıldı.¹⁴²

4. Monarşiden Cumhuriyete Geçiş

4.1. Tuğgeneral Abdülkerim Kasım Darbesi

15 Temmuz 1958 tarihinde Bağdat Paktı üyesi devlet başkanları, görüşme gerçekleştirmek üzere Türkiye'ye gidecekti fakat 14 Temmuz sabahı saat 06.00'da Bağdat radyosu ile Abdülkerim Kasım darbesi duyurulmuştur. Yeni kurulan hükümet, cumhuriyete geçmiş ve Abdüsselam Arif, Muhammed Hadid, Sıddık Şensel gibi milliyetçi isimler, hükümetin içerisinde yer almıştır. Başbakan Nuri Said, Prens Abdulilah ve II. Faysal öldürülmüştür.¹⁴³

Kasım iktidarının amaçlarından biri, yönetimden uzak tutulan bazı halkları, yönetime yakınlaştırmaktı. Kasım, Şii ve Kürtlerden oluşan Irak Komünist Partisinin desteğiyle, adaletli bir yönetim kurmaya çalışacaktır. 1958 yönetim değişikliği, bir askeri darbe olduğu için

¹⁴⁰ A. Dawisha (2016). *age.*, s.88

¹⁴¹ F. Armaoğlu (2007). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, c. 1-2*. Alkım Yayınevi, s.509-512.

¹⁴² M. Bostancı (2017). *Irak'ta monarşinin sonu (1958 Irak İhtilali)*. Berikan Yayınevi, s.80-81.

¹⁴³ S. Kirmanj (2010). *age.*, s. 7-12.

yönetime yeni gelenler de askeri sınıftan oluşuyordu. Irak askeri tebaası, Sünni ağırlıklı bir yapılanmaydı. Böylece yeni yönetimin çoğunluk kanadı yine Sünni esintisi taşıyordu.¹⁴⁴ Kasım döneminde, sürgünde bulunan Mustafa Barzani, Irak'a geri döndü. Kasım ile ılımlı ilişki içerisinde bulundular. Irak Cumhurbaşkanı, Kürtlerin kimliğini tanıyıp ancak özerk Kürt bölgesine beklenen ilgiyi göstermeyince, Barzani ile olan ilişkiler yavaşça gerilemeye başladı. Kasım, Irak'ın birliği ve bütünlüğünü daha çok destekliyor ve böylece özerk Kürt bölgesine de sıcak bakmıyordu. Barzani ile karşılıklı çatışmaları artınca, Barzani aşiretinin düşmanı olan diğer aşiretlerle iş birliği içine girdi.¹⁴⁵

Monarşi döneminde Türkmenler, kültürel haklardan mahrum bırakılmış bulunuyorlardı. Türkçe eğitim almalarına izin verilmemiştir. 1936-1958 dönemlerinde ise, Türkçe dernek kurulması ve Türkçe yayın yapılması yasaklanmış bulunmaktadır.¹⁴⁶ Cumhuriyet yıllarında, bu zorluklar devam etmiştir. Cumhuriyetin birinci yılı olan 14 Temmuz 1959 günü, saat 19.30'da cumhuriyet kutlaması yapan Türkmenlere karşı ateş edilmeye başlandı. Türklere ait mağazalar ve evler yağmalandı. Kerkük Katliamı olarak tarihe geçen o acı olay, Türkiye gündemine düşer düşmez, dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Irak'ın Ankara Büyükelçisinden Türkmenlerin, can ve mal güvenliği için güvence talep etti.¹⁴⁷

4.1.1. 1958 Anayasası

Bir darbe anayasasıdır. Kraliyet rejimine son verilmiş ve cumhuriyete geçiş yapılmıştır. 1925 anayasası ve hemen ardından çıkarılan 1931 resmi dil yasa tasarısından farklı olarak azınlık hakları kısıtlanmıştır. Anayasa, herkesin kanun önünde ırk ayırt etmeksizin eşit olduğunu (madde 9) belirtmiş olmasına rağmen, Irak Devletinin 'Arap ümmeti' olduğuna vurgu yapmış ve anayasanın üçüncü maddesi 'Irak Devleti, Araplardan ve Kürtlerden oluşmaktadır' şeklinde ele alınmıştır.¹⁴⁸

5. Abdüsselam Arif Dönemi

Kasım yönetiminin devrilmesi ve Kasım'ın öldürülmesi, ülkeyi bir kez daha kaosa ve uzun vadeli istikrarsızlığa sürükledi. Ulusal bütünleşme adımlarını yerle bir eden bu darbe, aynı zamanda yükselen İslami Şii hareketinin önünü açtı. Özellikle İslam temelli en büyük Şii partisi

¹⁴⁴ L. Anderson & G. Stansfield (2014). *The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy or Division?* St. Martin's Press, s. 41.

¹⁴⁵ A. Saouli (2012). *The Arab State: Dilemmas of Late Formation*. Routledge, s. 116-117.

¹⁴⁶ Ü. Ertuğrul (2006). *Irak Türkleri Türkiye*. Kerkük Yayınları, s.139.

¹⁴⁷ S. Saatçi (2003). *age.*, s.223-227

¹⁴⁸ ORSAM (2015). *Irak'ta Resmi Diller Yasası ve Türkmenler*. [Erişim: 11.12.2023, <https://orsam.org.tr/tr/irak-ta-resmi-diller-yasasi-ve-turkmenler/>]

olan İslami Dava Partisi, etkinliğini artırdı. Arif dönemi Irak siyaseti, Araplar arasında yapılan ayrımı önlemek istemiştir ancak Baas partisi ve Komünist Parti içinde bulunan ciddi Şii oranı, bunu pek mümkün kılmamıştır. Kürt cephesinde ise, Baas görüşlü ve komünist eksenli yapılanmaların sona ermesinin ardından, Barzani yönetimindeki KDP gücünü yitirmemiştir.¹⁴⁹

Abdüsselam Arif, sosyalist değildi ve sosyalizmi desteklemiyordu. Daha çok Arap milliyetçiliğini ve İslamcılığı benimsiyordu. Bu konuda Nasır ile ilişkilerini yürütüyordu. O dönemlerde Arif hakkında çıkan bazı söylentiler ortaya atıldı. Arif'in, Mısır tarafından askerlere verilecek olan burslara, sadece Sünni kökenli askerlerin adını yazdığının ve Nasır'ın da bu bilgi üzerine, Şii kökenli askerlerle görüşmeyi reddettiği iddiaları Şii güruhu öfkeliendirdi. Ayrıca Arif'in çıkardığı seküler hukuk kuralları sonucu feodal yapıyı elinde tutan Şiiler ve aşiret liderleri, olumsuz etkilenmiştir. Tıpkı Kasım gibi, Arif yönetimi de 1964 yılında 'ulusallaştırma' kararını devreye soktu. Bu karar, özel sektöre vurulan darbeydi. Bu karara göre devletin el koyduğu özel mülkler, topraksız yoksul halka eşit oranda dağıtılacaktır. Etnik ve dini bakımdan heterojen yapıya sahip olan özel sektör, ağırlık olarak Şiilerden oluşuyordu.¹⁵⁰

Arif iktidarından rahatsız olanlardan biri de İslami Dava Partisiydi. Arif'i kendilerine tehlike olarak görüyorlardı. Onlara göre iktidar, Dava Partisini kapatıp, ortadan kaldırmayı, özel sektöre yön veren tüccarların ekonomisini gasp etmeyi ve dinin sirayet ettiği alanları kısıtlamayı amaçlıyordu.¹⁵¹

6. Baas Partisi: Vahda, Hurriya, İştirakiya

6.1. Hasan El Bekir Dönemi

Orta Doğu üzerinde tek Arap devleti kurulmasını ideoloji edinen ve Arapların yeniden doğuşunu simgeleyen bu hareket, ilk defa Zekî Arsûzî tarafından 1940 tarihinde başlatılmıştır. Arapların dirilişi, Baas (Diriliş) Partisi ya da Arsûzî tarafından söylendiği şekliyle; 'El-Baas El-Arabi', bir öğrenci hareketi olarak kurulmuştur.¹⁵² 7 Nisan 1947'de Mişel Eflak ve Salahaddîn el-Bitâr tarafından parti, ikinci defa Suriye'nin başkenti olan Şam'da kuruldu. Mişel Eflak, Şam'da doğmuş bir Hristiyan'dı. Salahaddin el-Bitar ise, Sünni Araptı. İki farklı dine sahip olsalar bile bu iki kişiyi aynı noktada birleştiren şey 'Arap kimliği' olmaktadır.¹⁵³

¹⁴⁹ F. A. Cabbar (2004). *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*. (Çev.) Hikmet Halis, Agora Kitaplığı, s.170-172.

¹⁵⁰ F. A. Cabbar (2004). *age.*, s.175-178.

¹⁵¹ F. A. Cabbar (2004). *age.*, s. 181.

¹⁵² B. Tibi (1981). *Arab Nationalism: a Critical Enquiry*. New York: St. Martin's Press, s.200.

¹⁵³ D. Şentürk (2003). *age.*, s.47-48.

Partinin sloganı, vahda: birlik, hurriya: özgürlük, iştirakiya: sosyalizm olarak ele alınır. Birlik, Arap birliğini; özgürlük, partinin adaletini; sosyalizm ise bir aracı temsil etmektedir. Aslında Baas ideolojisi, ilk başta sosyalizmi desteklemiyordu. 1953 yılında kurucusu Ekrem Hurânî olan ‘Arap Sosyalist Partisi’ ile birleşince, resmi adı ‘Arap Sosyalist Baas Partisi’ oldu.¹⁵⁴ Sosyalizm ideolojisi, Orta Doğu ve Arap coğrafyasında ciddi oranda kabul görmektedir. Manfred Halpern’e göre bunun sebebi; Marksizmin, bazı ana sorulara İslam’a kıyasla daha modern cevaplar üretmesidir. Böylece Arap Sosyalizmi, bireye modern anlamlar, tesanütler sunuyordu.¹⁵⁵

Baas Partisi, bütün Arapların eşit olduğu, sosyalizm ile yönetilen Arap birliği kurmayı amaçlamıştır. Kurulacak olan Arap birliğinin ulusal kimliği, İslamiyet’e dayanacak ancak laiklik ilkesi benimsenip din ve devlet birbirinden ayrılacaktır. Baas Partisinin ilkeleri, Arap eşitliğine dayansa bile bunun uygulanması her durumda mümkün olmamıştır. Örneğin; Libya Devlet Başkanı Muammer Kaddafi, Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad her ne kadar sosyalist Arap milliyetçiliğini savunsalar bile kendi yönetimlerini, belli bir mezhebe veya aşirete dayandırmış, yönetime kendi akrabalarını ve kendi dostlarını getirmişlerdir. Bu durum oğul Beşşar Esad’ın, toplumun çoğunluğunu oluşturan Sünnilerden tepki almaktan korkmasıyla beraber değişecektir. Nusayri Esad rejimi, yönetimin önemli kademelerine Sünni getirerek olası bir mezhep savaşını engellemeye çalıştı.¹⁵⁶

Bu dönemde mezhepçilik hareketlerinde artış yaşanmış ve Şiiler, kimliklerini daha hararetli savunmaya başlamışlardır. Kuzeyde Kürtlerin özerk bölge talepleri yükselişe geçmiş ve devlet, otoritesini sağlamak için bütün muhalif gruplara sert müdahalelerde bulunmak vaziyetinde olmuştur. Hasan El-Bekir, memleketlileri olan Tikritlileri, ön plana çıkarmış bulunmaktaydı. Geri kalan makamlara Şiiler ve Kürtler yerleştirilmiştir. Ayrıca Baas partisi döneminde öne çıkan bazı kimlikler; ‘Kavmiyetçilik (Arap milliyetçiliği), vataniye (ulusçuluk), ümmetçilik’ olarak ele alınmaktadır.¹⁵⁷ Baas ideolojisi, seküler Arap milliyetçiliğini destekliyor olmasına rağmen Saddam, bu ideolojiden vazgeçti. Arap liderlerinin, siyasi konjonktürde anlaşılamamaları sebebiyle, Arapların birleşemeyecekleri kabul edildi ve ‘kavmiye’ düşüncesinden ‘vataniye’ fikrine geçildi. Saddam, yine de iktidarını güçlendirmek için dini argümanları daha çok kullanmaya başladı. Ümmetçilik olarak ifade bulan kavram, Saddam tarafından çok sık dile getiriliyordu. Örneğin, konuşmalarına ‘Allah’ın adı ile’ anlamına gelen

¹⁵⁴ D. Şentürk (2003). *age.*, s.99-103.

¹⁵⁵ D. Şentürk (2003). *age.*, s. 79.

¹⁵⁶ Y. Atlioğlu (2007). *Beşşar Esad Suriyesi’nde Reform*. TASAM Yayınları, s.42-48.

¹⁵⁷ E. Salihi (2017). *age.*, s.173-174.

‘Bismillah’ ile başlıyordu. Saddam’ın dini argümanları, yalnızca söylemlerinde yer edindi ve Saddam, yönetim şekline dini dahil etmedi. Baas Partisi, her ne kadar teşvik ediyor olsa bile kavmiyetçilik, vataniye ve ümmetçilik fikirleri halk tabanında benimsenmedi.¹⁵⁸

1970 yılında Kürtlerin haklarının tanındığı, Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası kabul edildi. Yönetimin amacı, başkaldırma ihtimali olan Kürtlerin öfkesini dindirmektir. Ancak Irak’ın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile ilişkilerini iyileştirmesi üzerine İsrail ve Amerika kanadı, Barzani liderliğindeki Kürtleri desteklemeye başladı. Baas yönetimi, buna misilleme olarak Barzani’nin rakibi olan Talabani’yle ilişkilerini iyileştirdi. Misilleme bununla kalmadı ve Şii Kürt halka karşı baskıların dozu giderek arttı. 1972 yılında yaklaşık olarak 45 bin Kürt halkı, İran sınır kapısına dayandı.¹⁵⁹

7. Anayasa Bağlamında Irak Kimliği

7.1. 1964 Anayasası

1958 anayasası, azınlıklardan ve onlara tanınan haklardan bahsetmemiş olmasına rağmen, 1964 anayasası bu hususlara değinmiştir ancak 1964 anayasası da tıpkı 1958 anayasası gibi bütün vatandaşları hukuken eşit (madde 19) kabul edip, Kürtler dışında hiçbir azınlığa yer vermemiştir. Irak’ın, Araplardan ve Kürtlerden oluştuğuna ilişkin söylemler devam etmiştir.¹⁶⁰

7.2. 1968 Anayasası

Kendinden önceki anayasalar gibi (1925 anayasası ve 1931 resmi diller yasa tasarısı hariç) Araplar ve Kürtleri, Irak Devleti tebaasından sayıp, diğer azınlıklardan bahsetmemiştir. Ancak yine önceki anayasalar gibi bütün vatandaşları eşit (madde 21) olarak kabul etmiştir.¹⁶¹

7.3. 1970 Anayasası;

Tıpkı bütün anayasalar gibi vatandaşlık taşıyan herkesin eşitliği ilkesi korunmuştur (madde 19). Kürtlerin dışında kalan azınlık tebaa, bu anayasa kapsamında kendine yer edinmiştir: ‘Irak Devleti, Araplardan, Kürtlerden ve *diğer azınlıklardan* oluşmaktadır’ (madde 5). Irak Devletinin resmi dili, Arapça ve Kürtçedir (madde 7).¹⁶²

¹⁵⁸ E. Salihi (2017). *age.*, s.186-187.

¹⁵⁹ P. Marr (2012). *The Modern History Of Iraq*. Westview Press, s.152.

¹⁶⁰ A. İbrahim (2010). *Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gazi üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.135.

¹⁶¹ A. İbrahim (2010). *age.*, s.165.

¹⁶² F. M. A. Janabi (2017). *2005 Tarihli Irak Anayasasının Yapım Süreci ve Belli Başlı Özellikleri*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, s.42-44.

8. Saddam Hüseyin

Saddam Hüseyin, El-Bekir döneminde ön plana çıkan bir kişiliktir. 1976 yılında başbakan, 1979 da devlet başkanı oldu. Göreve gelir gelmez kendisine muhalefet olduğunu düşündüğü ve ileride darbe yapma ihtimali olanları tespit edip, infaz ettirdi. Devlet başkanı oluşunun hemen ertesi yılı, İran'a savaş açtı ve 1980-1988 yılları arasında savaş devam etti.¹⁶³

1979 yılında Ayetullah Ruhullah Humeyni, İran'da İslami bir devrim yaptı ve İran şahını devirdi. Humeyni, iktidara gelir gelmez Baas rejimini rencide edici söylemlerde bulundu. Humeyni'nin, Irak'a karşı sert tutumunun nedeni; Irak Şiiilerinin durumuydu. Şii olan Humeyni, Irak Şiiilerinin baskı gördüğünü iddia etti. Durumun Irak tarafından tedirgin edici tarafı ise, Irak Şiiilerinin, İran ile birleşme düşüncesi idi. Irak, tedirgin olmakta haksız sayılmazdı çünkü Humeyni, Şiiilere 'İslami bir devrim' yapmaları yönünde vaazlar vermekteydi. Bu sıralarda Başbakan yardımcısı Tarık Aziz'e suikast düzenlendi. Başarılı olamadılar ancak Saddam, bunun Şiiiler tarafından yapıldığını öne sürerek, Şiiilerin değer verdiği din adamı olan Muhammed Bakır El-Sadr ile kız kardeşini, işkence ederek öldürttü. Böylece sekiz yıllık savaş başlamış oldu. Savaş sırasında İran, Irak Kürtlerine özerklik için destek vereceğini açıkladı. Irak ordusunda ciddi oranda Şii asker vardı. İran, askerlerin taraf değiştireceğini düşündü ancak Şii askerler, sekiz yıl boyunca savaşıma sabrı göstererek Irak'a sadık kaldılar. Saddam, İran'a karşı 1983 yılında kimyasal silah kullandı. Kimyasal silahlar Cenevre Protokollerinden bu yana yasaktıydı. Amerika, Irak'la ilişkilerini iyileştirmeye karar aldı.¹⁶⁴

Saddam döneminde, Türkmenlerin durumunda pek iç açıcı gelişmeler yaşanmadı. Çünkü Saddam, Türkmen vilayeti olan Kerkük'te 'Araplaştırma' politikası uygulamaya koydu. Kerkük yerleşim yerlerine yoksul, eğitimden geri kalmış ve okuma yazma bilmeyen Arapları yerleştirdi. Zaman içinde bu Arapların bir kısmı kendi isteğiyle Kerkük'ü terk etmiş olsa bile, geri kalanları da Kürtler, zorla göç etmek zorunda bırakmıştır. Kısaca Saddam'ın 'Araplaştırma' girişiminin bittiği yerde, bu defa da Kürtler'in 'Kürtleştirme' tehlikesi baş göstermiştir.¹⁶⁵

Bu dönem, Saddam Hüseyin yönetimine karşı birçok muhalefet oluşmuştur. En büyük Şii yapılanması olan Dava Partisi, birçok kez Cumhurbaşkanı Saddam'ı protesto etmiştir. 1979 İran İslam Devrimi gerçekleşince, örgüt İran'a taşınmıştır. 1988 yılında Halepçe de 4000/4500 civarı Kürt vatandaşı, kimyasal silahla öldürüldü. Amerika, 1983 yılında İran'a karşı kullanılan

¹⁶³ D. Şentürk (2003). *age.*, s.122.

¹⁶⁴ P.W. Galbraith & M.M. İnceayan (2007). *Irak'ın Sonu: Ulus Devletlerin Çöküşü Mü?* Doğan Kitap, s.27-31.

¹⁶⁵ A. Kerküklü (2010). *age.*, s.44.

kimyasal silahlara tepki vermemiş olsa bile Halepçe katliamına tepki gösterdi.¹⁶⁶ Saddam 1990’da Kuveyt’in işgali emrini verdi. Bu defa ciddi bir Amerikan tehdidi ile karşılaşınca geri çekildi. Bu sırada oluşan kaos ortamından faydalanan Şii ve Kürt gruplar isyan çıkardı.¹⁶⁷

1991 yılında isyan çıkaran yaklaşık 300.000 Şii vatandaşı, katledilip toplu mezarlara gömüldü. Hemen ardından Kürtler de benzer bir isyan çıkarıp Kerkük’ü işgal etti. Irak yaşanan arbedeyi bastırmaya çalışırken Irak Kürtleri, ülkeyi terk etmek durumunda kaldı.¹⁶⁸ 1991 Nisan ayında, Irak’tan kaçan yaklaşık bir buçuk milyon Kürt, İran ve Türkiye sınırına ulaştı. Türkiye, beş yüz bin Kürt sığınmacıyı sınırdan içeri kabul etmeme kararı almasına rağmen yoğun baskı ve Batı’dan gelen tepkiler nedeniyle bu kararı değiştirdi. Turgut Özal, Kürtlere yardım için sınırın Irak tarafında bir tampon bölge oluşturulmasını önerdi. Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi, 5 Nisan 1991’de 688 sayılı kararı alarak Kürtlere yardım çağrısında bulundu. Huzur Harekâtı başladı ve ABD, İngiliz, Fransız birlikleri güvenli bölge oluşturdu. Çekiç Güç operasyonu ile Kürtler hızla Kuzey Irak’a döndü ve Türkiye, NATO tesislerini bu amaçla kullanmaya izin verdi. Çekiç Güç, dış politikada tartışmalı bir konu haline geldi ve 1990’larda Türkiye, Kuzey Irak’ta bir Kürt devleti kurulması sürecini başlattığı yönünde eleştiriler aldı. Körfez Savaşı sonrası, Türkiye’nin dış politikası ekonomik kayıplara ve güvenlik sorunlarına yol açtı. Kuzey Irak’ta Kürtlerin siyasi oluşumu, Kürdistan İşçi Partisi/Partiya Karkeren Kurdistan (PKK), terörünün artmasına neden oldu. Türkiye, bu dönemde birçok askeri operasyon düzenledi ve bölge ülkeleriyle ortak hareket etme kararı aldı.¹⁶⁹

1992 sonrası Kuzeyde meydana gelen Kürt egemenliği, de facto olarak kurulmuş oldu. Kuveyt’in işgaliyle başlayan Körfez Savaşı, Irak halkı için önemli felaketlere yol açmıştı. İlaç ve gıda ambargosu uygulandı. ‘Oil For Food’ yani petrol karşılığı gıda programı devreye sokuldu. Yüzbinlerce Kürt, Türkiye’ye göç etti.¹⁷⁰

Irak, ABD’nin savaş tehditlerine, tüm siyasi gerilimlere ve isyanlara rağmen büyümeye ve gelişmeye devam ediyor, ordusunu güçlendiriyordu. ABD’nin, Saddam’a karşı sert politika izlemesinin bir nedeni de İsrail’e karşı tutumudur. Saddam ve ondan önceki Irak liderleri, hiçbir zaman İsrail ile barış masasına oturmadı.¹⁷¹ İsrail, Arap milleti için yüreklerine saplanan bir

¹⁶⁶ P.W. Galbraith & M.M. İnceayan (2007). *age.*, s.37-38.

¹⁶⁷ D. Şentürk (2003). *age.*, s.122-125.

¹⁶⁸ P.W. Galbraith & M.M. İnceayan (2007). *age.*, s.55-61.

¹⁶⁹ H. Arıdemir & A. Acar (2018). Türkiye’nin Orta Doğu Politikasına Yönelik Sürekliliğin I. Körfez Savaşı Bağlamında Değerlendirilmesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (65), s.90-92.

¹⁷⁰ Z. Akbaş (2011). *Irak Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*. Barış Kitap, s.7-11.

¹⁷¹ Jr. A. Goldsmith & L. Davidson (2007). *age.*, s.498-499.

hançerdi. İsrail'e kafa tutmak bizzat emperyalizme kafa tutmak olarak anlaşıyordu. İsrail ise, Saddam'ın sürekli dile getirdiği Arap milliyetçiliğini bir tehlike olarak görüyordu. Amerika'ya 'Araplarla anlaşma yapılamayacağını ve yapılsa bile onların bu anlaşmaya sadık kalmayacaklarını' vurgulayarak, Irak operasyonunun zeminini kazıyordu.¹⁷²

Saddam'ın İran'a savaş açmasının hemen ardından Kuveyt'i işgal etmesi, Saddam için derin hayal kırıklığı ile sonuçlandı. Saddam, işgal sırasında Batılı güçlerin ona karşı çıkmayacağına inanıyordu. Tıpkı Çin'in Tibet'i, Endonezya'nın Doğu Timor'u, Hindistan'ın Goa'yı işgal ettiğinde tüm Batı dünyasının sessiz kaldığı gibi. Üstelik ABD, İran-Irak savaşında hem Irak'a hem de İran'a destek sağlamıştı. Saddam'ın anlayamadığı şey; Batıda kamuoyu gücünün her şeyden üstün oluşuydu. Kürt halka karşı kullanılan acımasız silahlar, Batı basınında gündem oluşturmuyordu. Üstelik ABD siyasetinde yükselişe geçen 'Yeni-Muhafazakârlar', hem katliamı kınıyor hem de İsrail'in güvenliğini önemsiyordu. İsrail hükümetinin sağcılarını olan Benjamin Netanyahu ve Ariel Şaron, iki önemli Arap devleti olan Irak ve Suriye yıkılmadığı takdirde, Filistin direnişinin sona ermeyeceğini düşünmekteydi. Saddam'ın, Filistin davasını savunmaya başlaması İsrail'i tedirgin etmekteydi. Böylece Amerika, İsrail'in güvenliğini sağlamak amacıyla Irak'ı karşısına alıyordu.¹⁷³ Günün sonunda Saddam, Batı için son derece önemli olan iki şeye sahip olmaya çalışmıştı: petrol ve para. Doğu Timor'un, Tibet'in ve Goa'nın işgal edilmesini, Kuveyt'ten farklı kılan şey hukuk ve ahlak kuralları değildir; Kuveyt'in özelliği sahip olduğu değerli kaynağıydı.¹⁷⁴

İsrail ve Amerikan çıkarlarının, Irak konusunda örtüşmediğine dair düşünceler de mevcuttur. Örneğin, Gökhan M. Üstündağ aktarımla; John Mearsheimer ve Stephen Walt, İsrail tarafının, ABD'nin Orta Doğu ve dünya çıkarlarına engel olduğunu savunmaktadır. Özellikle 2003 işgalinin, iki ülkenin çıkarlarının her zaman örtüşmediğini gösterdiğini belirtmektedirler. İsrail'in, ABD'yi dış politika konusunda kısıtladığını iddia etmelerine karşın bazı eleştirmenler, İsrail etkisinin, abartıldığını düşünmektedir. Mearsheimer, ABD'nin İsrail'in çıkarları uğruna Orta Doğu politikasını feda etmesinin hata olduğunu ve bu desteğin rasyonalist bir bakış açısıyla eleştirilmesi gerektiğini savunuyorken, bir yandan da 2003 Irak Savaşı'na karşı çıkmış ve bu savaşın, ABD'nin küresel güvenilirliğini zedelediğini belirtmiştir. Ayrıca İsrail'in, ABD'yi etkileyerek savaşa yol açtığını ve ABD'nin çıkarlarına

¹⁷² D. Ergil (1990). *Körfez Bunalımı*. Gündoğan Yayınları, s.39.

¹⁷³ W.R. Polk & N. Elhüseyni (2007). *age.*, s.156-158.

¹⁷⁴ W.R. Polk & N. Elhüseyni (2007). *age.*, s.165.

zarar verdiğini vurguluyor. Buna göre Mearsheimer, ABD'nin daha dengeli bir dış politika izlemesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁷⁵

Çalışmanın birinci bölümünde ele alınan küresel kimlik tanımları yapılırken, 'öteki' kavramının üzerinde durulmuştur. Eric Hobsbawm, Montserrat Guibernau gibi düşünürler öteki kavramına 'negatif' bakış açısıyla yaklaşır. Kimliği, 'ötekiler' perspektifinden ele almak, bireyin kendi topluluğuna daha sıkı bağlanmasını sağlar. Bu yaklaşıma göre kimlikler, farklılıklardan beslenir. Küreselleşme, heterojen ulusları bir araya getirdiği için birbirine 'öteki' diyebilecek kadar farklı toplumları birlikte yaşamaya iten şey kimliktir. Bu çeşitlilik, bireyin kendi benliğini sorgulamasına neden olmuştur. Azınlıkta kalan veya dışlanan gruplar, kendi kimliklerini aramaya başlamış, mevcut hükümete veya rejime karşı isyan etmiş ve sistemde kendilerine yer açılmasını talep etmiştir. Bu durum, Batı'da başarıyla sonuçlanmış olsa da Doğu'da cevapsız kalmıştır; çünkü isyan eden gruplar, sert müdahalelerle bastırılmış ve siyasal arenadan daha da dışlanmıştır. Ulus devletlerin, ortaya çıkışıyla birlikte ulusal sınırlar içinde yaşayan kimlikler, ulus kimlik olarak adlandırılan bir üst kimlik haline gelmiştir. Ulus kimliğinin, ön plana çıkmasıyla etnik ve dini kimliklerin işlevlerini belirgin bir şekilde yitirmeye başladığı gözlemlenmektedir. Bu durum, ulus devlet çatısı altında yeni bir aidiyet bilincinin oluşmasına neden olmuştur. Sanayileşme ve kentleşmenin, olumsuz etkileriyle ortaya çıkan toplumsal bunalımı aşmanın yolu, bireylerin aidiyet ihtiyacını karşılayabilen ve bir üst kimlik olarak beliren ulus kimliktir. Irak'ta ise tam tersi olarak etnik ve dini kimlikler ön plana çıkmış ve ulusal kimlik mekanizması yeterli etkileşimi sağlayamamıştır.¹⁷⁶

Sonuç olarak, üçüncü bölümde 'daha katılımcı bir Irak mümkün mü?' sorusuna cevap aramadan önce, '2003 öncesi neden daha katılımcı bir Irak yoktu?' sorusuna bakmakta fayda vardır. 2003'e kadar ki Irak halkının kimlik tarifi, parçalanmış, bölünmüş, sürekli gerçekleşen darbelerden, hayalden öteye gidemeyen özerklik isteklerinden, kaostan, kısımlardan ve katliamlardan oluşmaktadır. Irak kimliğinin ve Irak ulusunun tam anlamıyla inşa edilememesi, bölgede hali hazırda devam eden birçok soruna yol açmıştır. Ülkenin %97/98 gibi bir kısmının, Müslüman olmasına rağmen dini kimlikleri de yetersiz kalmıştır. Mezhep ve aşiret çatışmaları, Müslümanları birbirine düşürmüş ve dini kimlikler tek bir potada eriyememiştir. Diğer yandan nüfusun büyük çoğunluğu Arap olduğu halde, Arap kimlikleri de bu mezhep çatışmalarından etkilenmiştir. Görüldüğü üzere Irak'ın heterojen halkı, din ve etnisite bağlamında bir kimlik

¹⁷⁵ M. G. Üstündağ (2020). "A Critical Analysis of Mearsheimer's "Offensive Realism": The Rights and Wrongs". *Atlas Journal International Refereed Journal On Social Sciences*, 6(35), s.1008-1011.

¹⁷⁶ E.M. Kurttaş & Ü. Ulukaya-Öteleş (2021). Ulusal ve Küresel Kimlik Bağlamında Sosyal Bilgiler Eğitimi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), s.1127-1129.

oluşturmaya elverişli değildir. İlk bۆlۆmde ele alınan millet/milliyet tanımlarında, dil-din-etnisite kavramları ۆzerinde durulmuştur. Irak'ın bugۆnkۆ durumunda birden fazla resmi dili bulunmaktadır. Halihazırda devam eden Kۆrt ۆzerklięi tartişmaları ve Tۆrkmenlerin durumu ele alındığında bu kaos ortamının uzun yıllar devam edeceği ۆngۆrۆlmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMERİKAN MÜDAHALESİ SONRASI IRAK: KİMLİKLERİN SİSTEMDE YENİDEN TARIFI

1. Savaş ve Bölgesel Boyutları

1.1. Irak'ın İşgali

11 Eylül sonrası ABD'nin önce Afganistan sonra Irak operasyonları Orta Doğu için yeni bir dönemi aralamış oldu. ABD bu operasyonları ile bölgesel değişimi amaçlamış ve bu değişim sonrası sadece Irak'ı değil diğer ülkeleri de etkilemiş olmaktaydı. Örneğin savaş, Mısır ile İran'ı yakınlaştırırken, Türkiye-Suriye-İran üçlüsünü de aynı çizgide buluşturmuştur. Bu bağlamda 2003 sonrası bazı bölgesel aktörler birbirleriyle sıcak ilişki kurabilmiş oldular. ABD tarafından tasarlandığı şekliyle Irak rejim değişimi, Orta Doğu'nun yeniden yapılanma sürecini de doğrudan etkilemiştir.¹⁷⁷

Ulusal Güvenlik Komisyonu'nun analizine göre dünyada 50-60 arası zayıf ve başarısız devlet bulunmaktadır. Güçlü devletler, kendi topraklarını kontrol eder ve kuvvet kullanma tekeli elinde tutar. Bu ülkelerde sorunlar genellikle devlet kurumları içinde çözülür. Zayıf devletler ise temel işlevlerini yerine getirmekte zorlanır. Bu ülkelerde kamu hizmetleri yetersizdir ve ekonomik göstergelerin olumsuz olduğuna dair iddialar mevcuttur.¹⁷⁸ İngiltere Uluslararası Kalkınma Departmanı ise dünyada kırk altı ülkenin kırılgan yapıda olduğunu öne sürmüştür. ABD, kendisine yönelecek olan tehditlerin, diğer büyük ülkelere göre başarısız ve zayıf devletlerden geleceğini ve bu zayıf devletlerin terörizmi beslemekte olduğu fikrini benimsemekteydi. ABD'ye göre başarısız devletler, kendi siyasal istikrarsızlıklarını, diğer devletlere yansıtmakta ve başarılı ülkelere göç vermektedir. 11 Eylül sonrası bahsi geçen zayıf devletler, terörü besleyip, terörü desteklemekle suçlandılar. ABD, Soğuk Savaş sonrası dönemde dış politikasını bu iddialarla şekillendirdi.¹⁷⁹

Amerikan ve İngiliz müttefikler, Cumhurbaşkanı Saddam'a, oğulları Uday ve Kusay ile ülkeyi terk etmesi için kırk sekiz saat süre verdiğinde tarih 18 Mart 2003'ü gösteriyordu. Bu kritik tarihe giden yolda bir dizi önemli bölgesel gelişme yaşandı. Verilen süre dolmadan önce de koalisyon güçleri defalarca kez Saddam'ın ülkeden ayrılması durumunda askeri

¹⁷⁷ Ü. Özdağ (2003) "Avrasya Dosyası Yeniden Yapılan Ortadoğu Özel", *ASAM*, 9(4), s.3-4.

¹⁷⁸ S. Yılmaz (2019) "Başarısız Devlet...", 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, [Erişim: 15.08.2024, <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/politik-sosyal-kulturel-arastirmalar-merkezi/basarisiz-devlet>]

¹⁷⁹ F. Torlak (2022). "Ortadoğu'da Aşiret Siyaseti: Amerikan Müdahalesi Irak ve Aşiretler", Kopernik Yayınları, s.180-181.

operasyonun olmayacağı yönünde ultiमतomlar verdi. Ocak ayının ortalarında halk sokaklara dökölüp meşhur sloganları olan ‘Bir-ruh bi’d-dem nefdik ya Saddam! (kanımızla, canımızla sana fedayız ey Saddam)’ ile Bağdat sokaklarını inletmekteydi. Halk ve yönetici kadro nezdinde ise başkan ve oğullarının ülkeyi terk etmesi söz konusu dahi değildir. 1983-1991 yılları arasında Irak Dışışleri Bakanı ve 1979-2003 arasında Başbakan Yardımcısı görevinde bulunan Tarık Aziz, bu konuda verdiği bir demeçte, Saddam’ın Irak lideri olduğunu ve bu sebeple ömrünün son dakikasına kadar bu unvanını yitirmeyeceğini söyledi. Aynı zamanda Aziz, halkın büyük direniş göstereceğini, Amerikan askerlerini güllerle değil kurşunlarla karşılayacağını da ilave etti. Şubat ayının ilk günleri Aziz’in sözleri haklılık payı elde etti ve Bağdat’taki savaş karşıtı gösteriler diğer vilayetlere de sıçradı. Bunlar bir halk protestolarından ziyade gövde gösterisiydi çünkü her bir gösterici silahlıydı.¹⁸⁰

8 Şubat’ta ise ABD Başkanı George Walker Bush, bir konuşmasında *oyun bitti* anlamına gelen ‘*game is over*’ tabirinde bulununca savaşın artık kaçınılmaz bir son olduğu anlaşıldı. Birleşmiş Milletler İzleme, Doğrulama ve Denetleme Komisyonu (UNMOVIC) Başkanı Hans Blix ise buna cevap olarak ‘Biz hâlâ oyundayız’ açıklaması yaptı. Anlaşıldı ki denetleme komitesi müdahale için son kararın kendilerinde olduğunu düşünmekteydi. Irak halkının genel oranda olası bir savaşa karşı çıkacağı devlet parlamentosuna göre aşikâr görünüyordu. Dicle ve Fırat’ın suyundan içmiş her Irak vatandaşının, Amerikan silahlarından daha üstün bir güce sahip olduğunu görüşü, parlamentoda yaygın olmaktadır. Bu sıralarda koalisyon güçleri, Kitle İmha Silahları (KİS) söylemlerini tekrar gündeme taşıdıktan sonra Devlet Başkanı Saddam, ülkesinde nükleer faaliyetleri tamamen yasakladığına dair bildiri yayınladı. Bildiriye göre Irak’ta KİS yoktur ve eğer ABD’nin müdahale için bahanesi bu olacaksa o zaman Irak için cihad hazırdır.¹⁸¹ Irak sokaklarında yaşanan gösterilere din adamları ve intihar komandoları da dahil olmuştur. Sadece Irak’ta değil, tüm dünyada savaş karşıtı eylemler hızla yayılmaktaydı. Buna rağmen Amerikan ve İngiliz tarafı geri adım atmayı düşünmüyordu.¹⁸² Saddam, sık sık ABD’nin Vietnam yenilgisinden, Afganistan başarısızlığından ve Afganistan ile Irak’ın arasında çok fark olduğundan bahsediyordu. 11 Mart akşamı Irak’ta, Saddam rejiminde ilk kez gerçekleşen sürpriz bir gelişme yaşandı. Televizyonda Şii dini önderlerin toplantısı naklen yayınlanıyordu. Dünya üzerindeki tüm Şiilerin lideri kabul edilen Ayetullah El Uzma Ali El Huseyni Es-Sistani, tüm Müslüman alemini Irak için cihada davet ediyor, Amerika’ya destek olmanın İslam’a ters

¹⁸⁰ Y. Şen & E. Coşkun (2004). “*Saddam’ın Irak’ı ve Bir Çöküşün Öyküsü-Babil Yanarken*”. Ümit Yayınları, s.159-164.

¹⁸¹ Y. Şen & E. Coşkun (2004). *age.*, s.177-180.

¹⁸² Y. Şen & E. Coşkun (2004). *age.*, s.208-210.

olduğu hakkında fetvalar veriyordu. Olası bir savaşın yaklaşık maliyeti hesaplandığında 80 milyar doları bulmaktaydı. Irak'ta denetim yapmak ise sadece 18 milyon dolardı. Irak tarafı bu rakamlara atıfta bulunup “Bizi denetlemek, bize savaş açmaktan çok daha ucuzken, neden insanların öleceği bir yol tercih ediliyor?” söylemlerinde bulunuyordu.¹⁸³ Irak olası müdahaleyi engellemeye çalışırken, Devlet Başkanı Saddam'ın bireysel olarak bu duruma nasıl tepki vereceği merak konusu olmuştur.¹⁸⁴

18 Mart günü Bush, Irak halkı için çağrıda bulundu ve Irak'a özgürlük götüreceğini, ilaç ve gıda yardımında bulunacağını söylemiştir. Ertesi gün Bağdat halkı buna şiddetle karşı çıkarak sokaklara döküldü. Aynı gün koalisyon askerleri Kuveyt-Irak sınırında arındırılmış bir bölgeye yerleşti.¹⁸⁵ Saatler sonra Bağdat bombalanmaya başlandı. Sekiz gün sonra savaşa karşı en büyük Müslüman direnişi İran'da gerçekleşti. Tahran İngiltere Büyükelçiliği binasına saldırı düzenlendi ve gıda karşılığında petrol yasası tekrar onaylandı. Filistin İslami Cihad Grubu, intihar eylemcilerini destek için bölgeye gönderdiklerini açıkladıktan iki gün sonra Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal, Saddam'ın ülkeyi terk etmesi gerektiğini söyledi. 4 Nisan tarihinde İngiltere Başbakanı Tony Blair, bölge halkına yazdığı bir mektupta Saddam devrilince, İngiliz askerlerinin ülkeyi hemen terk edeceğini ve Irak'ın Iraklılar tarafından yönetilmeye devam edeceğini açıkladı. İngilizlerin bu söylemlerinin aksine Amerikan tarafı, aynı gün Uluslararası Saddam Havaalanının adını Uluslararası Bağdat Havaalanı olarak değiştirdiğini duyurdu. Birkaç gün içinde Bush, Irak halkına özgürlük gelmeden durmayacaklarını ve Irak'ta yakın zamanda geçici bir hükümet kurulacağını açıkladı. Hemen ardından İran'da sürgünde bulunan Şii lideri Ayetullah Bekir El-Hekim¹⁸⁶, 20 yıl sonra ülkesine geri döndü. Amerikan askerlerinin Bağdat'ı düşürdüğünde tarih 9 Nisan'dı. Amerikan zaferini kutlayan bazı bölge halkı, El Firdevs meydanında bulunan devasa boyutta olan Saddam heykelini devirdi.¹⁸⁷ Saddam'ın heykelinin halk tarafından değil, ABD askerleri tarafından indirildiğine dair iddialar da bulunmaktadır. Örneğin bölgede kameramanlık yapan Mücahit Akagündüz aktarımıyla, CNN canlı yayınındayken, Askerler heykele zincir bağlamış ve sonrasında da heykeli devirmiştir.¹⁸⁸ Öte yandan BBC haber sitesine göre, Saddam'ın heykelini balyozla yıkan Iraklı Kadim Şerif Hasan el Jaburi, yıllar sonra heykeli devirdiği için pişman

¹⁸³ Y. Şen & E. Coşkun (2004). *age.*, s.224-240.

¹⁸⁴ H. Yılmaz. (2003) “Saddam Hüseyin ve Sürgün Alternatifi”, *ASAM*, 3(36), s.11-12.

¹⁸⁵ Y. Şen & E. Coşkun (2004). *age.*, s.262-277.

¹⁸⁶ 1939 yılında Irak'ın Necef şehrinde dünyaya geldi. Uzun yıllar Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi'nin başkanlığını yaptı. Saddam Hüseyin zamanında sürgüne gönderildi.

¹⁸⁷ Y. Şen & E. Coşkun (2004). *age.*, s.298-314.

¹⁸⁸ M. Akagündüz (2010) “*Direnışçi: Irak Savaşının Ortasında*”. Kaynak Yayınları, s.18.

olduğunu söylemiştir.¹⁸⁹ Bu bilgiler ışığında net bir sonuç elde etmek güçleşmektedir ancak heykeli devirerek verilecek olan mesaj Irak için çok önemli olduğu kadar kimin devirmiş olduğu, Irak'ın şekillenecek politikası için önem arz ediyordu.

Savaş, Iraklılar açısından çok vahim bir şekilde ilerlemekteydi. İşgalin ilk anlarında bile yaklaşık 10.000 Iraklı hayatını kaybetti. Geriye kalan Iraklılar ise yoksulluk ve tıbbi bakımdan mahrum kalmak gibi hayati önem arz eden sorunlarla mücadele ettiler. Irak halkı, tüm direnişlere rağmen ulusal onurlarının incitildiğinden de eminlerdir. 2003 öncesi mevcut durum tam olarak demokratik olmasa bile, bölge halkı 2003 sonrası altüst olma durumu ile karşı karşıya kalmışlardır. William Polk, savaş sırasında edinilen olumsuz ve isyankâr alışkanlıkların, savaş sonrası barış ortamı gelse bile bırakılamayacağını söyler.¹⁹⁰

Savaş sonrası yıkılan Irak sokakları, tesisleri yeniden inşa edilmeye çalışıldı fakat bu yeni inşa sırasında halk, inşa edenlere ve işgalci güçlere saldırmaya devam etti. Çünkü Irak halkı, yeni sokaklara, yeni tesislere, yeni inşaatlara değil, yeni bir sisteme ihtiyaç duymaktaydı. Yaşamlarını daha iyi biçimde yürütebilmeleri ise hukukun üstünlüğünü temel alan bir hükümet şekli ile mümkün olacaktır. Bu işgal altındaki Irak için çok uzak bir ihtimaldir. Kesin olan bir nokta var ki o da bölge halkı için 'daha iyi bir Irak' gerçeği yalnızca Iraklıların kendi iç benliklerinde yeşerecek bir fikirdir. Bunu yabancı hiçbir devlet zorla dayatamaz. Amerika geçmişte İngiliz tecrübelerinden ders alamamış, İngiliz etkisi ve darbeler döneminde yaşananların Irak siyasetinin hukukun üstünlüğüne muhtaç kaldığını ve devletin yapılandırılması kısmında demokrasiden uzak, gayrimeşru yöntemler kullanıldığında sistemin en başında hata vermeye başlayacağını planlara katmamışlardır. Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek, bu konuda daha önce yaptığı bir açıklamada Usame Bin Ladin'i yok etmek için işgal edilen tüm topraklarda yüzbinlerce yeni Ladinler'in var edildiğini aktarmıştır. 2003 öncesi terörizmin olmadığı yerlerde bile 2003 sonrası yeni gruplar ortaya çıkmıştır.¹⁹¹

Çalışmanın bundan sonraki kısmında

1.2. Irak Türkmenleri ve Türkiye

İşgal sonrası Türkmenlerin kimlik seçilimi konusunda en kritik rol Türkiye'ye düşmüştür. Savaş Irak'ta yaşanıyor olmasına rağmen Türkiye, coğrafi konumu sebebiyle

¹⁸⁹ BBC (2016) “Saddam Hüseyin Heykelini Deviren Iraklı: Yeniden Dikmek İsterdim” [Erişim: 30.01.2024, https://www.bbc.com/turkce/multimedya/2016/07/160705_vid_saddam_heykel]

¹⁹⁰ W.R. Polk & N. Elhüseyini (2007). “Irak'ı Anlamak: Cengiz Han'ın Moğollarından Osmanlı Türklerine ve İngiliz Manda Yönetiminden Amerikan İşgaline Kadar Irak Tarihinin Bütün Gelişimi”. NTV Yayınları. s.2-3.

¹⁹¹ W.R. Polk & N. Elhüseyini (2007). age., s.3-5.

savaşta etkilenen ülkelerden biri haline gelmektedir.¹⁹² Türkiye’yi ilgilendiren en büyük sorun, savaş sonrası Irak siyasetinin nasıl yapılandırılacağıdır. ABD ise Türkiye’nin Irak üzerindeki en zayıf noktasıyla yani Irak’ın kuzeyiyle aklını çelmeye çalışırken bir yandan da dolaylı yoldan ‘Kuzeyde bir Kürt devleti kurma imasıyla Türkiye’yi, savaşa çekmeye çalışmaktaydı. Amerikan tarafı istediğini alamazsa, bu defa da Kürt halkıyla iş birliği yapıp özerk Kürt devleti projesini yürütme senaryosuna da hazırlanmıştır. Dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış, Amerikan askerlerinin Türkiye’ye konuşlanmasına onay verilmesi durumunda bazı şartlar olduğunu belirtti. Örneğin, Kuzeyde bulunan Türk birliklerini bir Türk komutanın yönetmesi ve Kürtlere verilecek silahları Türkiye’nin denetlemesi şeklindedir.¹⁹³ Kürtlere verilecek silahların Türkiye tarafından denetlenmesi şartı, Türkmenlerin güvenliğini sağlamak konusunda elzem bir taleptir. Türkmenler, Kürt aşiretleri gibi silahlı değildir ve böylece oluşacak çatışma ve şiddet ortamında Türkmenlerin can güvenliği sağlanmalıdır.¹⁹⁴

Türkiye’nin bölge üzerinde çeşitli endişeleri bulunmaktaydı. Örneğin; Irak’ın, o dönemde Batı medyası ve düşünce kuruluşları tarafından sık sık dile getirilen bölünme senaryolarına paralel olarak kuzeyde özerk Kürt devletinin kurulma ihtimali bulunmaktadır. Türkiye’nin diğer bir endişesi de Irakta, federal bir devlet yapısının inşa edilmesi meselesidir. Irak’ın üç bölgeye ayrılması durumunda Türkmen vilayetleri de Kürt denetimine tabii tutulacaktı. Bütün bu ihtimallerin ışığında Türkiye, Irak için en doğru politikanın ‘eyalet sistemi’ olacağını varsaymaktaydı. İşgal sonrası Irak’ın bölünme teorilerine zemin hazırlayan olgu, Irak’ın etnik-aşiret-din açısından istikrarsız olmasıdır. Bölgenin nüfusa göre bölünmesi gerektiği düşüncesi işgalci güçler tarafından kanıksandı. Bu bölünme, merkezde Sünni Araplar, kuzeyde Kürtler ve güneyde Şii Araplar olacak şekilde üç bölgeye ayrılmayı tasarlamaktadır. İşgal öncesi dönemde Şiiler böyle bir özerkliği talep etmemişlerdir ancak Kürtler uzun zamandır bu bölünmenin hayalini kuruyorlardı. En başta Türkiye, bu özerkliğe şiddetle karşı çıkıyordu ve açıkça böyle bir otonom bölgenin varlığını ‘savaş sebebi’ olarak sayıyordu.¹⁹⁵

2003’ün Mart ayında Amerika-Türkiye-Irak hattında önemli bir gelişme yaşandı. Amerika için kötü, Irak için iyi, Türkiye için tartışmalı nitelik taşıyan bu beklenmeyen olay ‘tezkere krizi’ olarak anılmaktadır. 1 Mart günü Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Irak’ın kuzeyinde askeri üs açılıp açılmayacağına dair oylama gerçekleştirdi. ABD ve iktidardaki AK Parti hükümeti, tezkerenin meclisten geçeceğini düşünmekteydi. Irak hükümeti, Türkiye’nin

¹⁹² M.T. Taşkun. (2006). “Bir Ülke Nasıl Yutulur, Babil Düştü Sıra Kimde”. Okumuş Adam Yayınları, s.230.

¹⁹³ M.T. Taşkun. (2006). *age*. s173-216.

¹⁹⁴ S. Laçiner (2003) “Türkiye’nin Irak Politikası” *ASAM*, 3(36), s.39.

¹⁹⁵ A. Çevik (2011). “Ortaadoğu Denklemi Irak, Türkiye ve ABD”. Bengisu Yayınları, s.146-147.

savaşa dahil olması ihtimalini düşmanlık olarak nitelendiriyordu.¹⁹⁶ TBMM oyları 263 kabul, 19 çekimser ve 251 ret aldı ve salt çoğunluğu sağlayamayan yasa meclisten geçemedi. Tezkere'nin kabul edilmemesiyle beraber Irak'ın kuzey vilayeti olan Selahaddin'de toplantılar yapılmaya devam ediyordu. KYB lideri Talabani ve KDP lideri Barzani, Türk yönetiminin kuzeye girmemesinden hoşnut olduklarını açıkladı. Türkiye-Kuzey Irak gerilimlerini doruk noktasına ulaştıran olay ise Erbil'de Türkiye aleyhine yapılan protestolar sırasında Türk bayrağının yakılması olmuştur. Bayrak krizinin hemen ardından Talabani ve Barzani, Kürt devletinin tesisi için güçlerini birleştireceklerini açıkladı. Türk Dışişleri Bakanı Yakış ise bayrak yakılmasının sadece provokasyondan oluştuğunu belirtti.¹⁹⁷

İşgalden sonra inşa edilen güvensiz ortam, beraberinde intihar ve bomba saldırılarını getirmiştir. 2003 yılının Ağustos ayında, Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi (İİDYK) lideri El-Hekim'in de içinde bulunduğu 82 kişi, Cuma namazı sırasında Necef'te meydana gelen saldırıda hayatını kaybetti. Bu kayıplar Irak içinde geniş çapta yankı uyandırınca, Irak Ulusal Kongre başkanı Ahmet Çelebi, işgalci güçleri bölgeyi idare edememekle suçladı. Böylece Amerika, bölgedeki yerel terör olaylarıyla nasıl başa çıkacağını kestiremiyordu. Bu noktada aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birtakım ülkelerle masaya oturuldu. Türkiye ile yaşanan tezkere krizinin ardından, iki taraf için de soru işaretleri bulunmaktaydı. Örneğin, Türkiye tezkereyi ikinci kez oylayıp meclisten geçirdiğinde, Kuzey Irak'a girebilecekti ancak bu durumda Kuzey Irak'ta aktif faaliyette bulunan Özel Kuvvetlerini geri çekecek miydi? İşte Türkiye'yi en çok bocalatan soru buydu. Çünkü Musul-Kerkük hassasiyeti ve bölgesel terör örgütü olan Kürdistan İşçi Partisi/Partiya Karkeren Kurdistan (PKK) varlığı sebebiyle Türk Özel Kuvvetlerinin orada kalması gerekmektedir. En sonunda Türk tarafı, Irak'ın kuzeyinin PKK'dan arındırılmadan bölgeyi terk etmeyeceğini bildirdi. 7 Ekim 2003'te tezkere meclisten geçtiğinde, Türk askerinin bölgeye girmesine en çok Kürt kanadı karşı çıktı. Öte yandan genele bakıldığında Irak halkı çoğunluk olarak Türkiye'nin asker göndermesine sıcak bakmıyordu. Talabani, Türk askerinin Irak'a ayak bastığı an istifa edeceğini söyleyerek ABD'ye baskı yapmaktaydı. Kürt kanadından gelen baskılar neticesinde Amerika, Türk askerinin bölgeye girmesini onaylamadı. Böylece Türkiye'nin Irak'a asker gönderme serüveni bu şekilde son buldu.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Y. Şen & E. Coşkun (2004). *age.*, s.221-223.

¹⁹⁷ M.T. Taşkun. (2006). *age.*, s. 219-229.

¹⁹⁸ A. Çevik (2011). *age.*, s.158-162.

1.3. Kürtlerin Müdahaleye Desteği ve Bağımsızlık Talepleri

Birleşik Devletler, Irak'a gerçekleşecek olan ve sonrasında Saddam'ı devirmeyi amaçlayan operasyonun başarıya ulaşması için belli başlı Irak muhalif gruplarıyla iş birliği içinde olmayı tercih etti. Bu muhalif gruplar Şiiler, Kürtler ve 1992 yılında Irak muhalifleri tarafından kurulan Irak Ulusal Konseyi (INC) gibi Saddam rejiminin değişmesini isteyen taraflardı. Aslında bu gruplar bir Amerikan müdahalesine direkt olarak ılımlı yaklaşıyordu. Buna rağmen eğer Devlet Başkanı Saddam, indirilecekse bunun Iraklılar aracılığıyla gerçekleşmesini istiyorlardı. Ayrıca bu gruplar müdahaleye destek verdikleri için kurulacak yeni devlet yapılanmasında aktif rol oynayabileceklerine dair güvence almış bulunmaktaydılar. Kürtlerin, Orta Doğu'da kendilerine ait bir devletlerinin olması projesi köklü bir geçmişe sahiptir ve bölgeyi şekillendirme iddiasında olan küresel güçler, son iki yüzyılda Kürt taleplerini göz önünde bulundurmıştır.¹⁹⁹

Kürt otonom bölgesi, Birinci Dünya Savaşı sonrası masaya yatırılan Sevr Antlaşmasıyla vaat edildiğinde, bu özerklik yalnızca Kürtlerin bağımsızlığa kavuşabilmek adına gösterecekleri yeteneklere bağlı olarak şartlandırılmıştır. Oysa daha sonra Kürtlerin kendilerini yönetebilecek yetenekten mahrum olduğu, aşiret dışında bir örgütlenme yapısı bilmedikleri, herhangi bir devlet tecrübeleri olmadığı gerekçesiyle bu söylemler rafa kaldırıldı. Savaş sonrası kurulacak olan özerk Kürt devleti ihtimali, bölgenin yakın komşularından olan Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Türkiye söylemlerinde olası bir özerklik durumunda bölgeye askerini göndereceğini açıkça belirtmeye başlamasına karşın AK Parti hükümeti, tezkereyi meclisten geçiremediğinde Kürt toplulukları rahatlamaya başlamıştır. Amerika ile yakın ilişkilere devam eden Kürtler, savaş öncesi gerillalarını Birleşik Devletlere yardım etmesi için göndermiştir.²⁰⁰ Operasyonun üçüncü günü, Kuzey Irak'ta bulunan Erbil vilayetinde Amerika tarafından desteklenen Kürt halkı ile Irak askerleri arasında çatışma çıktı.²⁰¹ Saddam'ın heykelinin devrildiği ve fiilen ABD zaferinin kazanıldığı gün Erbil'de sevinç kutlamaları yapıldı.²⁰² 19 Haziran 2003 tarihinde Irak'ın Kuzeyinde KYB ile KDP silahlı güçleri hariç geri kalan tüm halkların silahlarına el konulması kararı alındı. Ardından Talabani yaptığı bir açıklamada, Amerikan askerlerinin bölgede kalmaya devam etmesi gerektiğini belirtti.²⁰³

¹⁹⁹ D. Şentürk (2003). *age.*, s.133.

²⁰⁰ Z. İnanc, & Ç. Özel (2006). “*Dünya Basınında Irak 2003-2005 / Kürtler, Şii ve Sünni Araplar*”. Doz Basım-Yayın. s.25-28.

²⁰¹ Y. Şen & E. Coşkun (2004). *age.*, s.301.

²⁰² Y. Şen & E. Coşkun (2004). *age.*, s.313.

²⁰³ Y.a.y. (2003) “Türk-Amerikan İlişkilerinde Irak Krizi”, *ASAM*, 4(40), s.100-101.

Kürtlerin bölge dışı küresel güçler tarafından kullanılması, sadece ABD'ye özgü bir durum değildir. Irak'ın kuruluşunda rol oynayan Britanya hükümetinin de Kürtleri çoğu kez aracı olarak kullandığı aşikardır. Ahmet Davutoğlu, Kürtlerin emperyalist devletlerce 'yumuşak karın' olarak yorumlandığını ve özerklik talebinde bulunan halkın hayalleri üzerinden istismara uğradığını belirtir.²⁰⁴ New York Times gazetesinin müdahaleden bir yıl sonra 9 Ocak 2004'te yayınladığı 'Başmakale: Irak'ta Kürt Otonomisi' başlıklı haberinde, Kürt otonomisinin Türkiye'yi endişelendirdiğini ve bu yüzden Kürtlerin özerklikten vazgeçmelerinin umulduğunu aktarmıştır. Irak nüfusunun %60 gibi ciddi bir oranını elinde tutan Şiiler bile kendi özerkliklerini sağlayamazken, daha azınlıkta kalan Kürtler bunu nasıl sağlayabilirdi?²⁰⁵

16 Aralık 2003 tarihinde Devlet Başkanı Saddam, memleketi Tikrit'te bulunan bir evin çukurunda yakalandı. Devrik liderin işgalci güçler tarafından ele geçirilmesinden iki gün sonra Irak'ta bombalı eylemler ve intihar saldırıları yaşanmaya başladı. Bu saldırılar sırasında dört günde kırk Iraklı hayatını kaybetti. 23 Aralık'ta ise Kerkük yakınlarında başlayan gösterilerde petrolün Kuzey Irak özerk bölgesine dahil edilmesi istendi. Durumun Türkmenler açısından yorumlanması da ITC Başkanı Faruk Abdurrahman tarafından yapıldı. Abdurrahman, 30 Aralık 2003'te Kerkük'ün, Kürtler tarafından 'Kürtleştirilmeye' çalışıldığına ve Kürtlerin bu tutumdan vazgeçmemesi halinde Araplar ve Türkmenler tarafından kaos ortamı yaratılacağına değindi. Abdurrahman'ın bu uyarıyı yapmasının üzerinden iki gün geçti ve Kerkük bölgesinde ciddi bir Türkmen-Arap protestoları başladı.²⁰⁶ Kerkük protestolarının gücünü kırmak için Arap-Türkmen-Kürt üçlü görüşmeleri başlatıldı. Amerika bölgede sokağa çıkma yasağı ilan ettiğini açıkladı. 5 Ocak 2004 tarihinde Amerikan tarafı, Kuzey Irak Kürt Otonom Bölgesinin devam edilmesini desteklediğini açıkladı.²⁰⁷

2. Ulusal Çapta Halk Direnişleri

Amerika, Iraklı direnişçilerin silahını bırakması için Saddam'dan halkına çağrıda bulunmasını istediğinde tarih 13 Ocak 2004'ü göstermekteydi. Saddam ise kendisinden okumasını istedikleri belgeyi, onurunun okumaya izin vermediğini söyleyerek reddetti. Devrik başkan, Irak dışından gelen işgalcilerin, işgal edilen bölge halkından direnmeyi

²⁰⁴ A. Davutoğlu (2001). "Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu" Küre Yayınları. s.439.

²⁰⁵ Z. İnanc, & Ç. Özel (2006). *age.*, s.33-34.

²⁰⁶ Y.a.y. (2004a). "Arap Medyasının Kürtlere ve Türkmenlere Bakışı", *ASAM*, 4(46), s.102-103.

²⁰⁷ Y.a.y. (2004). "Kerkük Kerkük", *ASAM*, 4(47), s.100-101.

bırakmayı istemesini ahlaklı bulmuyordu. Amerika işgalden vazgeçerek ve bölgeyi terk ederek hiçbir şey kaybetmeyecekti ama Irak direnmeyi bırakırsa her şeyini yitirecekti.²⁰⁸

2003 öncesi dönemlerde Saddam'a karşı ciddi bir Şii ve Kürt ayaklanması olmasına rağmen, Saddam sanılanın aksine Şii hareketlenmesinden korkmuyordu. Onu asıl tedirgin eden şey Sünni tabanıydı. Saddam'ın sorgusuna katılan eski Merkezî İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency CIA) üst düzey analisti John Nixon, sorgu sırasında yaşananları şöyle aktarmıştır: “Saddam, hiçbir şeyden korkmayan biri gibi duruyordu ancak bana Irak'ta aşırıktan çok korktuğunu söyledi. Baas Partisi, Arap milliyetçiliğini ve sosyalizmi destekliyordu. Sünni aşırılık, Saddam'ın kendisine yönelecek olan bir tehditti. Şiilere gelince, Saddam'a göre onlar Irak için her zaman tehlikedir. Özellikle 1958 sonrası cumhuriyet döneminde birçok kez etnik ve dini gruplar birbirleriyle veyahut direkt devletle çatışma pozisyonuna girmiştir.”²⁰⁹

Irak direnişçilerinin, Amerikan askerlerine karşı tavır almasının birçok farklı amacı vardır. Görünürde hepsi aynı çeşit isyan gibi dursa da aslında birçok etnik ve dini nitelikler taşıyorlardı. Örneğin, mezhebe dayalı direnişler, radikal İslam örgütlerinin anti-sömürge söylemleriyle çatışmanın bir parçası olmaları, savaş sona erdikten sonra iktidara kimin geçeceğine dair belirsizlikler ve bölgede artışa geçen İran-ABD güç mücadelesi gibi direniş şekillerinin her biri kendi çıkarı için hareket etmektedir. Irak medyası, işgalci kuvvetlere karşı Irak halkının verdiği direnişi şerefle karşıladıklarını aktarmıştır. Onlara göre, konu Saddam'ın devrilmesi değil, asıl konu Irak halkının onur ve haysiyeti olmaktadır. İşte Iraklılar direnerek, dünya kamuoyunda kendilerini kanıtlamıştır. Bu yüzden direnişe Sünniler kadar milliyetçi Şiiler de destek vermektedir. Buna rağmen bazı Şiiler, ABD'nin hedefi olmamak için direnişten uzak durmuşlardır. Zaman içinde müdahaleye karşı destek veren Şiiler, Hizbullah lideri Hasan Nasrallah'ın fetvalarıyla silahlarını bıraktı. Ancak onların direnişi bırakmasının sebebi, Irak'ın ABD'ye teslim olması için değil, aksine çok kültürlü bir Irak inşası hayalleriydi. Sünniler ve Şiiler özgürlükleri için direnmiştir. Bir taraf Baas'ın tekrar dirilmesini umut eden, diğer taraf ise müdahaleye direnmeye ara veren ama Irak'ı da yönetme hayalleri yeşerten bölge halkıydı. Şiiler açısından arafta kalan konu şuydu; Saddam'ın yerine Amerika gelirse, Şiilerin anti-sömürgeci politika izlemelerine asla izin verilmeyecektir. Bu da katı bir Şii mezhebi için istenen bir durum değildir.²¹⁰

²⁰⁸ J. Nixon (2017). “Başkanı Sorgulamak, Saddam Hüseyin'in Sorgusu”. (Çev.) Berna Yılmazcan, Angın Yayınları, s.176-177.

²⁰⁹ J. Nixon (2017). *age.*, s.12-13.

²¹⁰ S. Yılmaz (2012). “*Irak Dosyası.*” Kum Saati Yayın Dağıtım, s.104-105.

Irak savaşında, işgalci güçlere karşı direniş gösterenler şu grupta şekildedir;²¹¹

- i. **Baas Partisi Destekçileri:** Saddam döneminde orduda çalışanlar ve parti üyeleri savaş sırasında, Sünni üçgeni olarak adlandırılan bölgelerde faaliyete geçti. İsyancıların amacı müdahaleci güçleri, askerlerini çekmeleri yönünde zorlamak ve savaş sonrası siyasi konjonktürü Şiiler ve Kürtlerin ele geçirmesine engel olmaktır.
- ii. **Baas Karşıtı Gruplar:** 1968 yılı itibariyle Baas tarafından benimsenen ‘Irak milliyetçiliği’ kavramı, Saddam aracılığıyla 1991 yılında ‘İslamcılık’ söylemlerine dönüşerek ‘İslami Irak milliyetçiliği’ şekline büründü. Sünnilerin büyük çoğunluğunu oluşturduğu bu grup, Şiileri de bünyesinde barındırmaktadır. Savaşa destek veren Şiileri ve Kürtleri hain olarak gören grup bir yandan işgal güçlerine saldırırken bir yandan da yeni kurulan sisteme ve orduya muhaliflik yapmaktaydı.
- iii. **Irak Dışındaki Arap Direnişçiler:** Amerika’ya karşı cihat ilan eden El-Kaide örgütüyle iş birliği yapan ve anayasada ‘tekfir hareketi’ olarak tanımlanan bu grup, etnik ve dini gerilimlere destek vererek iç savaş çıkarmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda bu hareket Şii Arapları kafir olarak nitelirmektedir. Sivillere yönelik sert tutumları sebebiyle Iraklı karar alıcılar tarafından terörist olarak nitelendirilmektedirler.
- iv. **Organize Suç Örgütleri:** Savaş öncesinde Irak cezaevlerinden serbest bırakılan suçlular bu grubun bir parçasıdır. Basra, Bağdat ve Musul gibi vilayetlerde faaliyet gösteren çeteler, bir siyasi partiyle ilişkilendirilmiyor olsalar bile, siyasi gaye ile zor kullanan diğer gruplarla ilişki içerisinde.

Bu bağlamda direniş gruplarının hedefi ABD, özerklik talebinde bulunan Kürtler ve savaşa destek veren Şiiler olarak kategorize edilmektedir. Irak’ın istikrarsızlığının direnişçiler aracılığıyla vuku bulduğuna dair öne sürülen tezler üç aşama dahilinde incelenmektedir. İlk aşamada direnişçilerin hedefinde ABD bulunmaktadır. Ardından işgale destek veren Kürtler ve Şiiler saldırılara maruz bırakıldı. Elçilik binalarına saldıran direnişçiler, ikinci aşamada yani 2003’ün Ağustos ayı itibariyle, bombalı araçlarla asker ve polisleri saldırarak çatışmalara devam etti. Şii dini lideri Muhammed El-Sadr liderliği altında 2004 yılında son aşamaya geçildi. Bu aşamada Şii Araplar, koalisyon güçlerine karşı iç savaş boyutuna varan mücadeleye giriştiler. Ateşli direniş 2005 seçimlerinin yapılış aşamasında etkisini yitirmeye başlamasına rağmen seçim sonuçlarının açıklanmasıyla beraber tekrar şiddetlendi.²¹²

²¹¹ G. Çetinsaya, T. Özhan (2009). *age.*, s.28-29.

²¹² G. Çetinsaya, T. Özhan (2009). *age.*, s.30.

2.1. Şii Örgütlenmeleri

Şii nüfusu tek bir açıdan ele almak zor bir durumdur çünkü Körfez Savaşı sonrası Şiiler de kendi içinde gruplara ayrılmıştır. Ahmet Çelebi ve İyad Allavi gibi modern eğitim görmüş ve deneyimli Şiiler laik grubu oluştururken, Sistani ve Sadr gibi dini ağırlık taşıyan gruplar da mevcuttur. Muhammed El-Sadr Sadr ve Ayetullah Es-Sistani görüşleri arasında farklılıklar mevcuttur. Sistani, dini bütün alana yaymayı amaçlarken, Sadr ise eğitim ve hukuk konusunda dinin etkisinin olmamasını savunmaktaydı.²¹³

Bağdat'ta direniş, ABD askerlerini pusuya düşürüp, araçları yakma şeklinde ilerlerken, ABD askerleri de bölgeyi kurşuna diziyordu. Silahlı direnişçiler gün geçtikçe daha çok örgütlenirken bir yandan da Kürtlerden, müdahaleye destek verdikleri için rahatsız oluyorlardı. Askerlerin ise direnişe bakış açısı bambaşkaydı. Silahlı olmayan bölge halkına bile sert müdahalelerde bulunuyor ve onların dilini anlayamadığı için tam olarak ne istediklerini kavrayamıyorlardı.²¹⁴ İİDYK lideri El-Hâkim, işgalci güçlere karşı direneceklerini, Irak'ı Iraklıların yönetmesine izin verilmediği durumda iç savaşın tetikleneceğini belirtti.²¹⁵

Savaşa karşı direnen Şiilerin hepsi İran'ın gölgesinde bir dini otorite istemiyordu. Örneğin Şiilerin kutsal lideri Sistani, Irak'ın İran gibi İslam Devleti (İD) şekline bürünmesini uygun bulmuyordu. Böylece kendisi gibi din adamlarının da siyaset dışında kalmaları gerektiğini düşünmekteydi. Şiiler yalnızca işgalci güçlerle değil aynı zamanda Sünnilerle de savaşıyordu. The Shia Revival tarafından yayımlanan bir yazıya göre; asıl tehlike İran ve Amerikan varlığı değildir, Şiiler için asıl tehlike, Sünni direnişçilerdir. Bu durumun diğer cephedeki seyri de farklı değildir. Sünniler için de en büyük tehlike Şii milisler olmaktadır. Örneğin, 2004 yılında Necef'te iki bombalı saldırı gerçekleşti. Bu saldırılar sırasında Şii gruplar ile ABD askerleri arasında çatışma çıktı. Ardından Şii milisler hedefi Sünnilere çevirdi.²¹⁶

2.2. Ateşli Mukavemet: Felluce

Savaşın sona ermesinden aylar sonra bile Irak'ta henüz istikrar sağlanamamıştır. Müdahale öncesi ABD politikaları böyle bir sonuçla karşılaşmaları durumunda bölgede askerini bulundurmaya kararlaştırmıştır. Halk bünyesinde işgalci güçlere karşı sistematik saldırılar devam etmekte ve Amerikan askerleri yaşamlarını yitirmekteydi. Bu sistematik saldırıların

²¹³ H. H. Köse (2015). Şii Grupların Irak Siyasetine Etkisi: 2003-2012 Dönemi. *The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies*, 1(2), s.68.

²¹⁴ M. Akagündüz (2010). *age.*, 21-30.

²¹⁵ A. Çevik (2011). *a.g.e.* s.149-150.

²¹⁶ M. Shuster (2007). "Iraq War Deepens Sunni-Shia Divide", National Public Radio, [Erişim:04.03.2024, <https://www.npr.org/2007/02/15/7411762/iraq-war-deepens-sunni-shia-divide>]

hangi etnik ve mezhepsel nitelik taşıdığı anlaşılamıyordu çünkü saldırıyı gerçekleştiren ve direniş içinde olan örgütlerin sayısı birden fazla olmaktaydı. Amerika her ne kadar bu saldırıları düzenleyenlerin Saddam'ın askerleri olduğunu ileri sürse bile bu iddialar henüz kesinleşmemekteydi. Diğer yandan Amerikan güçlerine karşı artan halk direnişleri, Amerika'nın kendi muhalefeti tarafından eleştiriliyor ve söz konusu ülkenin harekattan geri çekilmesi gerektiği gündeme geliyordu. Müdahaleci güçlere en büyük başkaldırı Bağdat'ın batı bölgesinde bulunan ve dinine çok bağlı, işgale hiçbir şekilde destek vermeyen, 'camiler şehri' olarak tanınan Felluce'de yaşanıyor. RPG füzeleri, el bombaları, keskin nişancılar ve havan toplarıyla direnen Felluce, Amerikan askerinin çok sayıda kayıp verdiği bir bölge olmuştur. Felluce'nin bu kadar dirençli olmasının sebebi ise savaş sırasında bile yağmalanmayan ve yağmalanmayan bir vilayet olmasıydı. İstikrar daha en başında elde tutulmuş ve böylece direnç kazanılmıştır. Bölgede Mehdi El-Hakim'in liderliğini yaptığı bir heyet kurulmasına karşın ABD bölgeye girerek istikrarı ele geçirmeye çalıştı. Amerikan askerlerinin bölgeye girmesi, kadınların üstlerini araması, evleri denetlemesi gibi birtakım gelişmeler, kabul edilemeyen durumlar doğurmuştur. Halkın isyan ateşi daha çok harlanmış ve iki taraf için de kayıplar verilmeye devam etmiştir. Felluce halkının büyük kısmı Saddam'a destek veriyordu ve böylece Saddam'ın ordusuna ve istihbaratıyla da yakın ilişkileri vardı. Mazin Hasan'ın tabiriyle, Amerika bu direnişi görüyor, askerler bölge halkından korkuyor ve olabildiğince halk ile iç içe olmadan bölgeyi kontrol altına almayı düşünüyordu ancak buna rağmen Bağdat'ta düşen bayrağın Felluce'de yeniden dalgalanması ihtimalinden de tedirgin oluyordu.²¹⁷ 22 Eylül 2003'te yüzlerce kişinin katılımıyla Saddam lehine protestolar düzenlendi ve Felluce halkı, devrik Devlet Başkanı Saddam'ın iktidara geri dönmesini istediklerini belirtti.²¹⁸

2.3. Türkmen Direnişi: Telafer

Musul vilayetine bağlı ve Kıpçak Türk boylarının yerleştiği 11. yüzyıldan itibaren Türkmen bölgesi olan Telafer, kimlik mücadelesi veren önemli bölgelerden biridir. 1997 yılında 280.000 olan nüfusu, Saddam rejimi tarafından 24.000 olarak gösterilmiştir. Saddam sonrası dönemde ise hem Amerikan askerlerine hem de Kürt özerkliğine direnç gösteren Telafer bölgesi, işgale karşı en etkili savunma gerçekleştiren bölgeler arasında sayılmaktadır. Ümit Özdağ'a göre Telafer'in konumu, Kerkük işgal edilse dahi Kürdistan'ın kurulmasında jeodemografik ve jeopolitik olarak engel kabul görmektedir. Ancak Telafer Türkmenleri, dış

²¹⁷ M. Hasan (2003) "Irak'ta Direniş: Felluce Örneği" *ASAM*, 4(40), s.10-12.

²¹⁸ Y.a.y. (2003). "Irak'a Türk Askeri Gönderilmesine İlişkin Tezkerenin PKK Terör Örgütü Stratejisi Üzerindeki Olası Etkileri" *ASAM*, 4(43), s.99.

güçlerin de yardımıyla kendi içerisinde Sünni Türkmen/Şii Türkmen olarak bölünerek (Şii Türkmenler, Amerika ve peşmergelerin tarafında yer alarak Sünni Türkmenlere karşı çatışmıştır) bölgesel istikrar kırılmaya çalışılmıştır.²¹⁹

2001 yılında Amerika'nın, Saddam rejimini tehdit edencesine Telafer bölgesini vurduğu haberi gündeme gelmiş olmasına karşın, asıl gerçek başkaydı. Saddam'ın eskiyen ve arızalanan savunma sisteminin sonucu olarak atılan füze, yanlışlıkla Telafer'li sivillerin olduğu bölgeye düştü ve 23 Türkmen hayatını kaybetti. ABD'nin hiçbir zaman Telafer'i vurmayacağı inancı hem Kuveyt hem de 2003 savaşları sırasında diğer Türkmen bölgelerinde yaşayan Türkmenlerin, Telafer'e göç etmesine sebep oldu. Göçler bir noktada haklılık payı içeriyordu çünkü savaş sırasında neredeyse bütün şehirler vurulurken Telafer'de sadece havalimanı hedef alındı. Amerika, bölgeyi bizzat hedef almadı ancak Kürt peşmergeler, bölgeye karşı propaganda faaliyetleri gerçekleştirdi. Barzani liderliğindeki peşmergelerin bölgeyi basıp, Kürt bayrağı asmaya çalışması üzerine ciddi bir direniş meydana gelmiş ve peşmergeler geri çekilmek zorunda kalmıştır.²²⁰ Telafer halkı, Saddam döneminde yaşadıkları demografik sıkıntılar sebebiyle işgalin ilk başlarında koalisyon güçlerine olumlu yaklaşmıştır. Ancak bölgede meydana gelen peşmerge saldırıları, bu olumlu havayı zamanla söndürmüştür.²²¹

2.4. Sünni Araplar

Sünnilik inancı, diğer mezhepler nezdinde katı sayılmayacak bir yorumlama şeklidir. Sünni mezhebi kendi içinde laik ve milliyetçi nitelikler taşımaktadır. Böylece savaş sırasında direnen Sünniler, her ne kadar Saddam iktidarının düşmesini istemiyor olsalar bile, asıl olarak milliyetçi oldukları için, yabancı ülkeler tarafından yapılmak istenen işgale karşı bir duruş sergilediler.²²² Sünni isyancılar ilk olarak ABD birliklerini hedef aldı ancak kısa süre sonra Irak'taki El-Kaide'nin de katılımıyla beraber Şiilere saldırdı. Sünni direnişçilerin hedefleri arasında, Şiilerin kutsal mekanları bulunmaktaydı. Bağdat ve civarı yerlerde yaşayan Şii halk, kaçırılıp öldürülüyordu. Şiiler için manevi değere sahip olan El-Askeriye Cami'ne yapılan bombalı saldırı, mezhepsel gerilimlerin tehlikeli boyuta ulaştığını göstermekteydi.²²³

Amerikan askerlerinin Irak'taki tutumu, özellikle Sünni bölgelerde, çatışmalara ve gerilimlere yol açtı. Müdahale sonrası dönemde Amerikan askerleri, Sünni bölgelerde iş

²¹⁹ Ü. Özdağ (2008). “Telafer Bir Türkmen Kentinin ABD Ordusu ve Peşmergelere Karşı Direnişi”. Fark Yayınları, s.21-25.

²²⁰ Ü. Özdağ (2008). *age.*, s.83-85.

²²¹ Ü. Özdağ (2008). *age.*, s.89-90.

²²² S. Yılmaz (2012). *age.*, s.86.

²²³ M. Shuster (2007). *agm.*

yerlerinin basılması, evlerin aranması, kadınlara, çocuklara ve özel mülke karşı mahrem değerlerin göz ardı edilmesi gibi sert yaptırımlar uyguladı. Ayrıca Amerika'nın Sünni bölgelerde silahlanmayı yasaklaması da bu gerilimi artırdı. Bu tür uygulamalar Sünni halkın, işgal sonrası kurulan sisteme entegre olmasını zorlaştırdı ve güven ilişkisini zedeledi. Öte yandan İran üzerinden bölgeye gelerek yağma faaliyetine girişen bazı Şii gruplar ve Irak'ın kuzeyini ele geçiren Kürtlerin varlığı Sünniler üzerinde kırılma etkisi bıraktı. İşgal güçlerinin Sünnilere karşı keskin tavırları, Sünni toplumunun Amerika'ya karşı genel bir hoşnutsuzluk hissetmesine neden oldu.²²⁴

Sünnilerin, devrik lider Saddam'a karşı bu kadar bağlı olmaları ve onu ilahi bir güç misali sevmelerinin gerekçeleri bulunmaktadır; Saddam, laik dünya görüşüne sahipti ve Sünniler, aynı zamanda ılımlı İslam'ı da desteklemekteydi. Saddam, laik siyasi yönetim izliyordu ancak iktidarının son on senesinde yaptığı politikalarda İslami öğelere çok fazla yer vermeye başlamıştır. Böylece Saddam devrildikten sonra hem radikal İslamcılar hem de laiklik savunucuları aynı noktada buluştular. Sünni Arapları ortak paydada buluşturan şey Baas Partisi değil, Kürtler ve Şiilerin düşman olarak kabul görmesidir. Irak direnişinin homojenlikten ziyade heterojen şekliyle öne çıktığını savunan Amatzia Baram, heterojen yapının bir parçası olan Arap Sünnilerinin direnmek için bazı önemli motivasyon kaynaklarının olduğunu belirtir. Baram, çatışmayı tetikleyen dinamikleri şu şekilde ele alır;²²⁵

- i. Sünni Araplar, Saddam'a, Baas'a ve İslam'a bağlılıklarından ötürü işgale karşı direniş göstermektedir.
- ii. Aşirete dayanan laik İslam'ı savunanlar ve ılımlı İslamcılık destekçileri, mücadele etmek için güçlü bir sistem inşa etmektedir.
- iii. Saddam rejiminde orduda ve emniyet güçlerinde görev yapanların, savaş sırasında görevlerinden ihraç edilmeleri, onları öfkeli kitlelere dönüştürmüştür. Böylece eski asker ve polisler silahlarına sarılarak, direnişin bir parçasını oluşturmuştur.
- iv. Koalisyon güçleri ile girilen çatışmada hayatını kaybeden Sünni Arapların akrabaları da intikam almak için çatışmalara katılmaktadır.

ABD Merkez Komutanlığı yayınladığı raporda, 14 Nisan 2003/10 Haziran 2003 tarihleri arasında işgal güçlerine karşı çıkan 112 tane çatışmanın 53'ünün Sünni bölgelerinde, 39 tanesinin Bağdat yakınlarında gerçekleştiğini açıkladı. Sünni bölgelerinde gerçekleşen

²²⁴ F. Torlak (2022). *age.*, s.203-206.

²²⁵ A. Baram (2005). "Who are the Insurgents?: Sunni Arab Rebels in Iraq". *US Institute of Peace*, (31), s.1-3.

krizlerin, yalnızca Sünni Araplar tarafından çıkartıldığını söylemek hatalı olur. Sünni bölgelerinde yaşayan Şiiler de çatışmaların bir parçası olmaktadır. Sünni yerleşim alanlarında vuku bulan direniş, Amerikan karar alıcılar tarafından dört perspektifte incelenmektedir. Bunlar; ‘yerel örgütler’, ‘eski rejimin asi militanları’²²⁶, ‘merkezi yönetim’²²⁷ ve dördüncü olarak Sünni direnişin ‘kendi kendine örgütlenmesi’ olarak değerlendirilmektedir. Bölgede bulunan ABD askerleri, herhangi bir merkezi yönlendirmenin olmadığını, direnişlerin yerel güçler tarafından organize edildiğini ve çatışmaların Baas Partisi kalıntısı taşıdığını aktarmaktadır. Bölgedeki olayların analizi yapıldığı zaman Sünni direnişine en çok dördüncü modelin uyduğu düşünülebilir. Sünni Araplar, işgal öncesi dönemde sahip oldukları ayrıcalıklı konumu yitirdikleri için duydukları öfkenin sonucunda koalisyon güçleriyle çatışma eğilimine girmektedir.²²⁸

2.5. Aşiretler

Irak iktidarı düştükten sonra Saddam’ın aşireti ve Baas Partisi üyeleri, Sünni Arap üçgeninde yer alan Sünni bölgelerine sığınmalarına karşın bir süre sonra yakalandılar ve bir kısmı hayatını kaybetti. ABD savaşı başlatmadan önce bazı aşiret liderleriyle görüşme sağlamıştır. Şiiler ve Kürtlerin çoğunlukta olduğu muhalefet gruplarıyla da Londra’da toplantılar düzenlenmişti. Saddam ise bu toplantıları öğrendiğinde şüphelendiği tüm aşiretleri tutuklatmıştır. Bütün aşiretler olmasa da işgale karşı çıkanlar da olmuş ancak müdahaleye direnmek için ilk başta Irak ordusunun savaşmasını beklemişlerdir. İran ile yapılan savaş ve hemen ardından Kuveyt’in işgali göz önüne alındığında ordunun savaşmaya yeterli gücünün olmayacağı tahmin edilmişti. Aslında aşiretlerin de direnmeye gücü bulunmuyordu. Aşiret halkları, Birleşik Devletlerin özgürlük ve demokrasi söylemlerinden etkilenip, savaşın seyrine göre politika takip etmeyi yeğlemiştir. Savaş sonrası darboğaz ortamının devam etmesi de aşiretleri örgütlenmeye iten sebepler arasındaydı. Bir aşiretin en büyük ihtiyacı olan silahlar ise genelde Kürt aşiretler tarafından elde edilmişti. Devletin yoksunluğundan faydalanan silahlanmaya başlayan halk, hem müdahaleci güçler için tehlike arz ediyordu hem de diğer aşiretler ve mezhepler arası rekabet ortamı için sakıncalıydı. Amerikan askerleri Musul’a girmeden hemen önce peşmergeleri, Sünni aşiretlerden zorla silahlarını almıştır. Geri kalanları da savaş sonrasında işgalci güçler imha etmeye başladı. Şii aşiretleri, Sünni aşiretlerine nazaran daha örgütsel ilerliyordu. Amerikan dergisi, iki mezhep arasındaki farkı analiz ederken Şii

²²⁶ Yerel örgütler ve eski rejimin asi militanları, çoğu zaman ‘Baasçı yerel direniş’ şeklinde kullanılır.

²²⁷ Saddam’ın devrilmesi sonucu bu ihtimal ortadan kalktı.

²²⁸ J. White (2003). “*Patterns of Sunni Resistance in Iraq*”, The Washington Institute, [Erişim: 04.03.2024, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/patterns-sunni-resistance-iraq>]

mezhebi aşiretlerinin daha çok din adamlarının gölgesinde aidiyet bağları geliştirirken, Sünni mezhep aşiretlerinde böyle bir din adamı otoritesinin yokluğunu vurgular.²²⁹

Aşiret kavramının demokrasi ile bağdaşmadığının farkında olan Amerika, aşiret siyasetini pek onaylamıyor olsa bile aşiretçiliğin Irak kültürü ve halkı üzerindeki yadsınamaz etkisinin farkındaydı. Aşiret reislerine alan açmadan önce, bölgede etkin rol oynayabilecek aşiretleri seçmek ABD için zorlu bir yol olmuştur. Aşiret kültürü, inşa edilmek istenen modern devlet anlayışıyla uyumlanmıyordu ancak Amerikan karar alıcıların hemfikir olduğu gibi Irak halkı üzerinde gerçekliğin bir parçası olmaktaydı. Yeniden yapılanma esnasında aşiretler, kendi aşiretinin mensubu olan kişileri ekonomik ve toplumsal açıdan korumaya almıştır. Böylece aşiretler, siyasi partiler aracılığıyla sistemin bir unsuru haline getirildi. Özellikle Şii aşiretler kendi tabanını sürgünden gelen liderler vasıtasıyla elde ettiler. Saddam rejiminde sürgünde bulunan Şii dini liderleri, 2003 sonrasında ülkeye dönerek siyasette etkin olma arayışına girmişlerdir.²³⁰ Savaş sonrası direnişi en aza indirmek ve tabana dayalı bir ulus inşası için aşiretler başta olmak üzere birtakım dinsel otoriteler ile iş birliği sürecine gidildi. Amerikan işgali sonrası ilk geçici Cumhurbaşkanı makamına Şammar aşireti şeyhinin yeğeni olan Gazi El Yaver'i, Başbakanlık koltuğuna El Cenabi aşiret şeyhi Adnan El Cenabi'i, Dışişleri Bakanlığına ise Zebar aşiretinden Hoşyer Zebari'i getirdiler.²³¹

3. Irak'ın Üçe Bölünme Senaryoları ve Yeni Sistemin Kürt Taleplerine Yaklaşımı

ABD, Irak'ta ulusal bir federalizm yerine etnik kökene dayalı federalist sistemi desteklemekteydi. Bu sebeple işgalin ilk gününden itibaren inşa edilmek istenen yapı, demokrasiden ziyade etnik temele dayalı şekilde ortaya çıkmış oldu. Irak'ın bölünme tasarısı 2003'ten daha önce, 1991'de ortaya atılmıştır. Buna karşın bu tasarının yavaş bir şekilde 2015-2020 yılları arasında başarıya ulaşacağı hesaplanmaktaydı. Amerika, planlarını bölge üzerinde daha önce denemiş ve kısmen başarıya ulaşmıştır. Örneğin 1991 yılında, Arapların çekinceye kaldığı ve İran'ın köşeye sıkıştığı bir süreci başarıya ulaştırarak, otonom Kürt bölgesini hayata geçirdi. Böylece 2020 yılına kadar Irak'ın yavaşça parçalanması, bölge halkı ve komşu devletler açısından kanıksanmış hale gelecekti. Bu planların dışında gelişen sürpriz gelişmeler ışığında, Irak'ın olası parçalanma durumu en çok İran'ı memnun etmiş bulunacaktır. Şiiler 'Şii uyanışı'

²²⁹ F. Torlak (2022). *age.*, s.185-193.

²³⁰ F. Torlak (2022). *age.*, s.212-213.

²³¹ F. Torlak (2022). *age.*, s.214-215.

ile bölgede güçlenerek, bölgesel Sünni devletleri tedirgin edince, ABD'nin Sünni müttefikleri, Şii yükselişinin hızını kırmak için işgale karşı direnen Irak Sünnilerini destekledi.²³²

SSCB yıkıldıktan sonra, ortaya çıkan yeni devletler, Orta Doğu sınırlarını genişletme görevi gördü. Genişleyen Orta Doğu ve eskiden beri var olan Orta Doğu arasında kaçakçılık, uyuşturucu, silah ticareti ve göçmen akını gibi güvenlik sorunları yaşanmaya başladı. 11 Eylül sonrası ABD, bölgede faaliyet gösteren terör örgütlerini, tehlike olarak gördü.²³³ 2003 işgali, Amerika'nın da bariz hatalar yapabileceği gerçeğini gözler önüne sermiştir. ABD, tüm dünyayı kendi istediği şekilde yeniden inşa etmeye kararlıydı. Bu sebepten ötürü Irak gerçekten de bölünmeyle karşı karşıya kalabilirdi. Bu da bölgesel ve bölge dışı aktörler aracılığıyla gerçekleşecek olan bu noktada, Irak'ta yeni kurulan sistemin Kürt taleplerine yaklaşımın bakmak anlamlı olacaktır.²³⁴

Irak'ın diğer bölgesel ülkelerle çok eksenli ilişki içinde olmasının sebebi sahip olduğu heterojen yapısıdır. Irak Türkmenlerinin, Türkiye ile; Kürtlerin, Türkiye, İran ve Suriye'de yaşayan Kürt vatandaşlarla; Şii Arapların, İran, Suudi Arabistan, Bahreyn ve Kuveyt'te bulunan Arap veya Arap olmayan Şiiler ile; Sünni Arapların, Ürdün ve Suriye Sünnileriyle kültürel ve etnik bağları mevcuttur. Bu bağlamda Irak'ta vuku bulan hareketlenmelerin komşu ülkelere sirayet etmesi veyahut çevre ülkelerde yaşanan olayların Irak halkı üzerinde etkisinin bulunması kaçınılmaz olmaktadır. Amerika savaş öncesinde Irak'ın heterojen yapısının bilincinde olarak, nüfusun %60'ını oluşturan Şiiler ile daha yakın bir ilişki içerisindeydi.²³⁵

ABD, bölgede en çok destek verdiği Kürt halkının özerklik taleplerinin farkındaydı. Ancak Amerika'nın bu tutumunun yakın veya uzak vadede ülke içi istikrarsızlıklara yol açma ihtimali vardır. Her şeyden önce Kürtlerin özerklik hedefine ulaşp, Irak'tan tamamen ayrılmaları durumunda Şiilerin nüfusu, toplam Irak nüfus oranı dahilinde %60'tan %80'e çıkacaktır. Bu da Irak'ın Şiileşmesi anlamına gelmektedir. İran faktörü hesaba katıldığında bu ihtimal ABD için istemeyen bir durum olmaktadır. İran'ın ardından Orta Doğuda ikinci Şii devletinin varlığı, Suudi Arabistan ve Körfez devletlerinin kabullenemeyeceği kadar büyük bir sorundur. Diğer bir açıdan özerk Kürt devletinin kurulması başta İran olmak üzere, Suriye ve Türkiye'de iç karışıklığa yol açacaktır. Savaş öncesinde ABD oluşabilecek 'Şii Kuşağı' ihtimalini bertaraf edebilmek için, Batı yanlısı ve yurt dışında yaşayan Şiilerle görüşmeler

²³² S. Yılmaz (2012). *age.*, s.247-248.

²³³ B. Aras (2003). "Güvenlik ve Demokrasi Geriliminde Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye", *ASAM*, 9(4), s.42-44.

²³⁴ F. Fukuyama (2008). "*Kör Nokta: Gelecek Senaryolarını Öngörmek*". Profil Yayıncılık, s.215-218.

²³⁵ G. Çetinsaya, T. Özhan (2009). "*İşgalin 6. Yılında Irak*". SETA IV, s.19-20.

gerçekleştirdi. Böylece savaş başladıktan sonra yönetime Batı destekçisi Şii kökenli liderler gelmiş olacaktır. Ancak olaylar beklendiği şekliyle vuku bulmadı ve savüaş sonrası İran destekçisi Şiiler yükselişe geçti. Arap devletleri, Irak'ın parçalanmasını desteklemiyordu. Onların gözünde Irak hem Arap milliyetçiliğinin bir parçası hem de bir Arap toprağıydı ve hiçbir parçası Kürt devleti haline getirilmemeliydi. Kısmen de olsa onları asıl rahatsız eden şey bölgenin İran etkisi altına girecek olmasıydı. Bu yüzden Arap devletleri, karşılarında parçalanmış bir Irak görmek yerine, istikrarsızlıkla mücadele eden ama bir bütün kalmayı başarabilen Irak görmeyi tercih ediyordu.²³⁶

Kürt milliyetçiliğinin doğduğu ve bağımsızlık hayallerinin en çok yeşerdiği ülke Irak olmuştur. Tıpkı dün olduğu gibi, bugün de Irak Kürtlerinin en büyük umudu bağımsız Kürt devletini kurmaktır. Kürt halkı özerklik hayallerine aslında en çok devrik lider Saddam rejiminde yaklaşmıştır. Çünkü Saddam'ın Kürtlere olan sert tutumları sonucu ABD bölgeye müdahale ederek, Kürt özerkliğini aşamalı olarak faaliyete geçirmiştir. İşgal sonrası Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) Başkanı Barzani, her ulus gibi Kürtlerin de bağımsız olma hakkının olduğunu ve bunun da birkaç yıl içinde gerçekleşeceğine yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Yapılan bu planlar kapsamında Kuzey Irak'ta yapılmak istenen önce özerk yönetim ardından federe devlet ve en son olarak bağımsız devlet şeklindedir.²³⁷

İşgal askerleri, Kerkük'e girdiğinde tapu ve nüfus binaları tahrip edildi. Böylece Kerkük'ün mevcut nüfus oranı sistemden yok edilerek, bölge için yeni bir kimlik yaratma çabaları devreye girdi. Kerkük'ün önemi, şüphesiz petrol kaynakları olmaktaydı. 2003 öncesi Irak'ın petrollerinin yarısına yakın bir kısmı Kerkük içinden çıkmaktaydı. Sadece ABD'nin, kırk senelik petrol ihtiyacını Kerkük tek başına sağlayabilirdi. Kürdistan hayali, ekonomik altyapısını Kerkük'e güvenerek canlandırılıyordu.²³⁸

Savaş sonrası Amerika'nın Kürt özerkliğine bakış açısı, bölge dışı aktörler tarafından da çok defa eleştirilmiştir. Örneğin Fransız Özgürlükler Vakıf Başkanı Danielle Mitterrand, 24 Mart 2003 tarihinde 'Le Monde' gazetesine yaptığı demeçte, Iraklı Kürtlerin talepleri ile ABD çıkarlarının çakışma halinde olduğunu, işgalci güçlerin Irak'ta federe bir yapının kurulması için yeterince çalışmadığını ve bunun sonucu olarak da Kürt halkının hayalleri üzerinden menfaat sağlamakta olduğunu aktardı. Açıklamaların devamında Türk hükümetinin, insani yardım adı altında Kuzey Irak Kürtlerinin bağımsızlığına gölge düşürmesi halinde, Kürtlere dost taklidi

²³⁶ G. Çetinsaya, T. Özhan (2009). *age.*, s. 21.

²³⁷ S. Yılmaz (2012). *age.*, s.250-251.

²³⁸ B. Avar (2013). "Batı'nın Politikası Bugün de Aynı: 'Böl ve Yut!' 13 Ülkede Batı Projeleri". Remzi Kitabevi, s.18-20.

yapan Amerikan tarafının buna sessiz kalacağını ve tıpkı 1975/1991 yıllarında olduğu gibi bir kez daha ABD ihanetiyle yüzleşecekleri öngörüsünde bulundu.²³⁹

Dış İlişkiler Uzmanı Judith Yaphe, 2007 yılında yaptığı bir açıklamada, Irak'ta olası bir Arap-Kürt iç savaşından çekince duyduklarını dile getirdi. Kerkük'ün Kürtler tarafından otonom bölgeye dahil edilme isteğine Araplar şiddetle karşı çıkacaktır. Böyle ihtimaller, Amerikan karar alıcıları yeni stratejiler geliştirmeye sevk etti. Bu stratejilerden biri de ülkenin üç ayrı bölgeye ayrılmasını kapsamaktaydı. Bu ayrılık ve özellikle Kürt devletinin kurulması sürecinde yaşanacak olan halk ayaklanması ise, askeri müdahale ile kontrol altına alınacaktır. Böylece Amerika, iç savaşı şiddetle bastırıp bazı toplumların yararına olacak bölünmeleri devreye sokacaktır. Kerkük'ün Kürtleştirilmesi uzun vadede Kürt halklarını mutlu edecek gibi görünse de asıl olarak BOP aracılığıyla ABD'nin çıkarlarına hizmet etmiş olacaktır. Dönemin Amerikan Senatörü Joseph Biden'ın önerdiği üç bölgeye ayrılmış Irak tasarısı, Amerikan senatosunda büyük oranla kabul edildi. Irak Türkmen Cephesi Başkan Yardımcısı Cemal Şan ise, Irak'ın üçe bölünme ihtimali varsa o zaman dörde bölünme ihtimalinin de olduğunu söyleyerek özerk Türkmen bölgesi talebinde bulunuyordu.²⁴⁰

Ancak 2007 yılı itibariyle mezhebe dayalı çatışmalar etkisini yavaşça yitirmeye başlarken, Irak'ın bölünme ihtimalleri de azalmış bulunmaktaydı. Olası Kürt özerkliği karşısında Sünni ve Şii Araplar aynı noktada buluşacak ve bu ayrılmaya karşı direnecektir. Arap kimliği içinde, Kürt kimliği dışlanacak, başta Türkiye ve Suriye olmak üzere bölge ülkeleri Kürt otonomluğuna karşı tavır aldığında, Kürtler kendilerini koruyabilmek için askeri bir güce ihtiyaç duymaya başlayacaktır. Bu güç ABD olarak algılansa bile, Amerika için bu eylem son derece masraflı olacaktır. Böylece Sünni Arapların yeni inşa edilen sistemin bir parçası haline getirilmeleri, Şii-Sünni çatışmalarının sona erip, Kürtlere karşı ortak hareket etmeleri ve sağlam zeminlere uzanan, Irak kimliğinin başarıyla oluşturulması gibi kritik etmenler, olası bir parçalanmaya engel teşkil edecektir.²⁴¹

4. Savaş Sonrası Irak'ın Yeniden Yapılandırılması

ABD'nin Irak'ı işgal etme kararı ve izlediği politikalar savaş sonrasında bölgeyi yeniden yapılandırma aşamasına birebir etki etmiştir. Tarihin ileriki evresinde birçok Amerikan karar alıcıları, Birleşik Devletlerin savaşa tam teçhizatlı hazırlanmadığını ve bu durumun da Irak içinde otorite boşluğuna sebep olduğunu itiraf etmişlerdir. Savaş sonrası Irak siyasetinin

²³⁹ M. Balbay (2004). “*Irak Bataklığında Türk-Amerikan İlişkileri*”. Cumhuriyet Kitapları, s.239-242.

²⁴⁰ B. Avar (2013). *age.*, s.31-39.

²⁴¹ S. Yılmaz (2012). *age.*, s.250-252.

diktatörden arındırılıp, liberal demokrasiye geçirilerek diğer bölgesel ülkelere örnek teşkil etmesi vaat edildiği halde başarılı bir dönüşüm ortamı sağlanamamıştır. Çünkü işgalci güçler, Saddam'ı devirdikten sonra onun yerine başka bir otorite kuramadılar. Halk ile devlet arasında olması gereken güç dengesi zaman içinde güç boşluğuna dönüştü ve böylece oluşan güvensizlik ortamı yerel örgütlenmeleri tetikledi. Ulusal birlik kurmaya yatkın olan seçkin kitleler yerine savaştan, kaostan faydalanan yerel liderler, yeniden kurulan Irak siyasetinde etkin olmaya başladılar. Halk, Iraklılık kimliğinden ziyade ilksel kimlikleriyle var olmaya çalıştı. Bir devletin yoksunluğu, aynı zamanda halkın ihtiyaçlarını karşılamak için silahlı güçlerle anlaşmak zorunda bırakılmasına yol açtı. Emin Salihi'nin aktarımıyla; Kenneth Pollack 'Iraklılar, oylarını hayallerinden ziyade korkularına vermiştir' derken tam olarak silahlı güçlerin Irak siyasetini ele geçirdiğine atıfta bulunur. Bu dönem sürgünden dönen siyasetçiler de devlet inşasında rol oynamak yerine kendi örgütlerini kurmaya başladılar. Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde oluşan hatalar geleceğe yönelik sorunlu bir miras bırakmış bulunmaktadır. Bu kısımda Salihi, bu sorunlu miras kavramının, ABD'nin hatalarını örtmek için kullanılmadığına da vurgu yapar.²⁴²

Savaşın çarpıcı boyutları su yüzüne çıktığında karşılaşılan manzara şuydu; işgal sonrası Saddam rejimi devrilmiş, Irak parçalanma riskiyle tanışmış ve Kuzeyde özerk Kürt varlığının temelleri sağlamlaştırılmıştır. Irak'ın KİS sahibi olması veya olmaması, El-Kaide ile bağlantılarının bulunması ya da bulunmamasının aslında bir önemi yoktur. En başından beri tasarlanan yazgı, Irak için hayata geçiriliyordu. ABD, savaş sonrası himaye altına alınacak olan doğal kaynakların paylaşımı için İngiltere'den başka bir müttefik istemiyordu ve herhangi bir hukuka uygunluk kaygısı taşııyordu. Irak halkına ait olan birçok doğal kaynağın ihalesi Amerikan şirketlerine devrediliyordu.²⁴³

Savaş sonrası düşürülen rejime alternatif olarak bir sistem kurulamadığı gibi bu müdahalenin hukuki dayanağı da bulunmamaktadır. Bu işgalin, uluslararası hukuk kurallarına uygunluğu tartışmalıdır. Bu aykırılık aynı zamanda Irak'ta ne yapacağını kestiremeyen Amerika'nın, BM'den yardım talep etmesine de yol açmıştır. BM örgütü ise geçici yönetim kurup siyaseti tamamen Iraklılara teslim etmesi gerektiği önerisinde bulundu. ABD, yönetimi resmi idari yapı inşa etmeden ilksel kimlikleri zemin alan istikrarsızlığa eğilimli kişilere devredecektir. Askerî açıdan da eksiklikler göze çarpmaktaydı. Örneğin, savaşta minimum 500.000 asker olması gerekirken sadece 173.000 asker bölgeye yerleşti. Üstelik zaman içinde

²⁴² E. Salihi (2017). *age.*, s.189-193.

²⁴³ A. Çevik (2011). *age.*, s.167-168.

bu asker sayısı da 34.000 kişi azaltıldı. Yetersiz asker sayısı zamanla sınırların korunamaması ve silahlı örgütlerin ülkeye rahatça giriş yapmasına sebebiyet vermiştir.²⁴⁴

ABD, Irak'ta yeni bir yapı inşa ederken aşiretleri ve mezhebe dayalı dini liderleri ön plana çıkarmasından ötürü eleştirilmekteydi. Amerika'nın bu tutumu, etnik çatışmaları daha da derinleştirmekten öteye gidememiştir. Aşiretlerin halk üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, Birleşik Devletler'in toplumun desteğini kazanmak için aşiret şeyhlerinin otoritesine ihtiyacı duymaktaydı. Ancak bu kısımda ortaya çıkan bir sorun vardır; çoğu sürgünden dönen aşiret ve dini cemaat liderleri, anayurtlarına tekrar döndüklerinde kendilerine üye kazanabilmek için mezhep siyasetini sert bir üslupla savunuyordu. Bu da öfkeli ve hırslı müritler meydana getiriyordu. Özellikle KYB ve KDP, bazı aşiretlere ait silahlara el koyup, bu silahları peşmerge güçlerine teslim etmiştir. Kürt aşiret ve partileriyle ilişki içerisinde olan Peşmergelerin sayısı 100.000 kişiye ulaştığında, Kuzey Irak'ı kontrol altına aldılar. Özellikle Kürt aşiretlerin, geçmişte herhangi bir devlet veya merkezi sisteme karşı edindikleri bir bağ bulunmamaktadır. Kürt siyasetinde ayrılmaz bütün haline gelen parti-aşiret ikilisinin bir aradayken demokrasinin bir parçası olduğu düşünülmektedir. Örneğin, Barzani sadece aşiret şeyhi gibi davrandığında, kıyafetleri ve dış görünüşü ile modernite kalıplarına yakışmayacağını düşünmekteydi ama siyasi partiler aracılığıyla Batıya ayak uydurabiliyordu.²⁴⁵

Saddam'ın kendisi dahil olmak üzere çoğu Iraklı karar alıcı, savaşın bölgeye huzur getirmeyeceğinin farkındaydı. Saddam sorgusu sırasında, Amerikan müdahalesinin başarılı olamayacağını şu sözlerle aktarmıştır: 'Başarısız olacaksınız. Çünkü Irak'ın tarihini, dilini bilmiyorsunuz. Arapların mantığını kavrayamıyorsunuz. Irak'ı tanımıyorsunuz. Irak'ı yönetmenin ne kadar zor olduğunu bilmiyorsunuz. Bir tarafta size her an komplo kurabilecek Şii halk var ve onları sürekli gözetlemek zorunda kalmak nasıl bir duygu bilmiyorsunuz.' Devrik lider, sorgusu sırasında bölgede aktif KİS'lerin bulunmadığını da şu gerekçelerle ifade etmiştir: 'Kitle İmha Silahları meselesine gelince, ben kendimi kimyasal silah suçunun dışarısında tutmuyorum.' Saddam kimyasalları 1991'de tek taraflı imha ettiğini söyleyerek, 1995 BM raporuna atıfta bulunmuştur. Rapora göre Irak, kimyasalların %95'lik kısmını 1995'e kadar yok etmiştir ve geri kalan %5 henüz bulunamamıştır. Saddam, 'Irak'ta hiçbir şekilde Kitle İmha Silahı yoktur. Olduğunu iddia ediyorsanız o zaman onu bulmak görevi size aittir. Eğer ben gerçekten insanlık suçu işlediysem o zaman İran savaşında neden beni desteklediniz? Eğer

²⁴⁴ E. Salihi (2017). *age.*, s.199-201.

²⁴⁵ F. Torlak (2022). *age.*, s.216-218.

ben masumsam şimdi neden fikir değiştirdiniz?’ diyerek Halepçe katliamından haberi olmadığını, emri kendisinin vermediğini ve yetkileri tamamen yardımcılara devrettiğini ifade etmiştir. Ayrıca Saddam’a göre Irak’ta mezhep sorunu yoktur. Baas Partisi, Şii kökenli siyasi şahsiyetleri de içerisinde barındırıyordu. Halkı zor kullanarak kendisine bağımlı kıldığı yönündeki iddialara ‘İnsanlara beni sevmeleri için baskı yapmadım. Her sokak başına benim devasa fotoğraflarımı asmalarını ben söylemedim. Ben kimim ki? Irak hiçbir zaman Saddam Hüseyin’den daha az değerli olmadı’ şeklinde yanıt vermiştir.²⁴⁶

Devrik lider Saddam, El-Kaide bağlantısını da reddetmekteydi. Ona göre El-Kaide saldırganları, Suudi Arabistan üzerinden hareket etmişti. ‘Peki Muhammed Atta²⁴⁷ nereliydi? Mısırlı. O halde neden suçlayan parmaklarınızı Mübarek’e yöneltmiyorsunuz?’ diyen devrik lider bu sözleriyle, Amerikan müdahalesinin içi boş gerekçelere dayandığını düşünüyordu. Saddam Hüseyin, ilk Kimyasal Silahını İran’a karşı kullandığında desteklenmesine rağmen, şimdi bu kimyasallar yüzünden ülkeye müdahalede bulunulmasının mantıksızlığına dikkat çekiyordu.²⁴⁸

Birleşik Devletlerin, Irak’ta başarısızlığa imza atmasının tek sebebi bölgenin yeterince analiz edilmemesi değil, aynı zamanda apaçık ortada olan teorilerin inkâr edilmesidir. Savaşın önce Iraklıların hemen pes edip, işgalci askerleri coşkuyla karşılayacaklarının çok uzak bir ihtimal olduğu defalarca kez dile getirilmiş olmasına rağmen bu gerçek reddedildi. Özerklik taleplerinden dolayı Kürtler dışarıda tutulursa, nüfusun %85’i Amerikan askerlerin varlığından rahatsız olmaktaydı. Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA) eski başkanı Hans Blix, Irak’ın işgal edilmesinin hem Irak ve Amerika için hem de tüm insani değerler açısından trajediyle sonuçlandığını, savaşın tek olumlu yanının Saddam’ın devrilmesi olduğunu, Irak’a uygulanan ambargonun on yıl boyunca bölgeyi zaten yıprattığı gerekçesiyle savaşa gerek olmadığını fakat buna rağmen de dünya kamuoyunu ikna etmek için KİS’lerin bahane edildiğini açıklamıştır. Daha sonra Blix sözlerine, Irak’ta KİS’lerin yok edilemediğini çünkü böyle silahların hiç var olmadığını, El-Kaide gibi örgütlerin de bölgeden arındırılmadığını üstelik El-Kaide’nin Irak’a savaşın sonra geldiğini aktararak devam etmiştir. Blix’e göre, Irak’a getirilen şey demokrasi değil, kan ve ölüm olmuştur. ABD ve koalisyon güçleri, bölgeye getirecekleri demokrasinin diğer Orta Doğu ülkelerine örnek olacağına eminlerdi ancak bölgeye istikrardan ziyade anarşi getirebildiler. Ayrıca İran, bölgede yükselen güç oldu.²⁴⁹

²⁴⁶ J. Nixon (2017). *age.*, s.144-173.

²⁴⁷ İntihar saldırısından sorumlu El-Kaide üyesi.

²⁴⁸ J. Nixon (2017). *age.*, s.127.

²⁴⁹ A. Kerküklü (2010). *age.*, s.31-32.

4.1. Geçici Koalisyon Yönetimi

Saddam rejiminin KİS kapasitesi ve El-Kaide ile ilişkisi tam olarak kanıtlanamamış olsa bile işgalci güçler Bağdat'ı indirdiğinde yönetimi de üstlenmek durumunda kaldı. İngiliz tarafı, ABD'yi Bağdat'ta bulunan Geçici Koalisyon Yönetimini (GKY) yönetme konusunda teşvik etti. Koalisyonun başına diplomat Paul Bremer getirildi ancak Bağdat düştükten sonra oluşacak direniş, kaos ve yağma olaylarıyla nasıl baş edeceklerini kestiremediler.²⁵⁰

Paul Bremer göreve gelir gelmez ilk olarak iki önemli politika izledi. Bunlar; Politikayı Baas'tan arındırma ve rejim döneminde hizmette bulunan güvenlik personellerinin tasviye edilmesi şeklindedir. Ne yazık ki bu iki politika da başarılı olamadı çünkü Baas Partisi her ne kadar Saddam rejimini temsil etse bile Saddam'dan önce de vardı ve uzun süredir Irak halkının temsil edildiği tek hükümet partisiydi. Bu da halkın devletle olan ilişkisinin Baas'tan geçtiği anlamına geliyordu. 250.000 kişi Baas ile bağlantısı olduğu gerekçesiyle görevden uzaklaştırıldı. Bu çok ciddi bir sayıydı ve görevden alınanlar içinde üst düzey karar alıcılar, teknokratlar ve bilim adamları vardı. Böylece Irak siyaseti kıdemli ve tecrübeli insanlardan arındırılıp, hakikatlerden çok uzak yeni isimlere devredildi. Bremer'in ikinci politikası olan güvenlik elemanlarının tasviyesi ise daha yüksek orandan oluşuyordu. Örneğin, 50.000 özel kuvvet, 385.000 ordu elemanı, 285.000 polis memuru görevinden alındı. Saddam döneminde ve öncesinde ordu için çalışanların yaptıkları tek işlerin bu olduğu düşünülünce, bu kadar insanın işsiz kalmasının doğuracağı sonuçlar ve tasviye edilenlerin sivil topluma tekrar kazandırılma evresinin de çok zor olduğu öngörülememi.²⁵¹

Nisan 2003 ve sonrasında yaşananlar, Irak halkının yabancılar tarafından nasıl algılandığını da değiştirmiştir. İşgalci güçlerin gözünde Irak, 'en demokratik Arap ülkesi' olmuştur. Demokratik yönetime ayak uyduracakları düşünülen Irak halkı, savaş sonrası ABD tarafından oluşturulan GKY ile uzlaşa sağlamaları yönünde baskıya maruz bırakıldı. Irak halkı için daha demokratik ortam sağlanma vaatlerinde bulunulmuş olmasına karşın, bu vaatler daha iyi ve yeni inşa edilmiş evler, yurtdışında eğitim, cazip tatillerden ibarettir. Yani yeni kurtulacak olan siyasi yapıdan, ekonomiden ve güvenlikten söz hakkı elde etmek Iraklılara sunulmadı. Batıda insanların sahip olduğu güvende olma hakkı, Irak vatandaşları için henüz uzak bir noktadaydı. Onlara, sadece sınırlı bir basın özgürlüğü verilmiş ve onu da GKY yoluyla sağlamalarına imkân tanınmıştır. ABD, müdahale öncesinde rejimi değiştirmeyi çoktan tasarlamış olmasına karşın, Saddamsız bir Irak'ı yönetme konusunda çok acemi ve geç hareket

²⁵⁰ F. Torlak (2022). *age.*, s.185-187.

²⁵¹ E. Salihi (2017). *age.*, s.204-206

etti. Geç hareket ettiğinde bile yanlış politika uyguladı. Amerika daha en başında Iraklılar tarafından coşkuyla karşılanacaklarını düşünerek yanlışlığa düştü. Onlara göre Irak ordusu teslim olacak ve Amerika kolay yoldan asayişini sağlayacaktı.²⁵²

Savaş beklenilenden daha kısa sürdü, müdahaleci güçler tarafından petrol tesisleri çok iyi muhafaza edildi ancak hastaneler ve okullar muhafaza edilemedi. Böylece Amerikan askerleri bölge halkının güvenliğini sağlama yönünde başarısız kaldı ve insani yardımlar sağlıklı bir şekilde ulaşamadı. İşgalci askerler tüm enerjilerini ve askeri faaliyetlerini Bağdat'ı devirmek için harcarken aynı zamanda sivil halk için yapılabilecek çok az şey kalmıştı. Amerikan'ın, yaralarına merhem olamadığı Irak halkı ise Saddam rejiminin ileride tekrar başa geldiğinde bunun intikamını halktan alabileceğini düşünerek korkuya kapılmıştır. Amerika, insanların savaş öncesi yaptıkları mesleklerine savaş sonrası devam edebileceklerini düşünüyordu ancak bombalanmış iş yerleri, yağmalanmış dükkanlar ve terk edilen makam koltukları ile karşılaşmışlardır. Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde Baas Partisinden arındırma politikaları, Irak Ordusunun tasviyesi gibi bazı zorluklar da yaşanmıştır. Ancak bu kısımda cevap bulması gereken bir soru bulunmaktaydı: Yeni Irak siyasetinde ve karar alma sürecinde hangi Iraklıların söz hakkı olacaktır? Çok geçmeden bu soru GKY'ye 25 üye atanması ile cevaplandı. Bu 25 kişinin, 13 kişisi Şii, 5 kişisi Kürt (Sünni Kürtler ağırlıkta), 5 kişisi Sünni, 1 kişi Türkmen ve 1 kişi de Hristiyan olmuştur.²⁵³

4.2. İşgal Sonrası Geçiş Dönemi Yasası

Irak'ta ne yapacağını tam olarak kestiremeyen müdahaleci güçler, BM'den aldıkları öneri sonucunda GKY'yi kurdu ve ardından yasa oluşturulma sürecine gidilmesine karar verdi. Yasa hazırlama aşamasının kritik noktalarından biri de Şiilerin önerdiği Sistani'nin demeçleri olmuştur. Sistani hazırlanacak olan yasa, Amerika'nın seçtiği komisyon yerine Iraklıların seçtiği bir komisyonun oluşturulması gerektiğini savunmaktaydı. Ayrıca Sistani, ABD'nin seçtiği komisyon tarafından yapılacak yasanın, Irak'ın yararına hizmet etmeyeceğini düşünmekteydi. Kısa zamanda Şii dini lideri, başarılı bir kamuoyu algısı yarattı ve Sadr destekçilerinin de kendisiyle aynı fikirde olması sonucu, Birleşik Devletlere yapılan baskı artırıldı. Böylece 25 üyeden oluşan Konsey, yasa hazırlamak üzere oluşturuldu. Ancak yasa oluşum sürecinde Sünniler, Şiiler ve Kürtler arasında anlaşmazlıklar yaşandı. Şiiler, şeriatı dayalı bir devlet öngörürken, Sünniler ise Arap kimliği üzerinden siyaset yapmaktaydı. Kürtler, iki tarafın taleplerinden çok daha uzakta laik otonom bölge isteklerine devam ediyorlardı. 62 maddeden

²⁵² J. S. Yaphe (2003). "Irak: İşgal Altında Kurtuluş Arıyor", *ASAM*, 9(4), s.159-160.

²⁵³ J. S. Yaphe (2003). *agm.*, s.160-163.

oluşan yasa, 8 Mart 2004 tarihinde onaylandı. Geçiş anayasasına göre Kürdistan Hükümetinin varlığı resmi olarak kabul edildi. Irak'ın anadili Arapça ve Kürtçe olacak şekilde yasaya konuldu ancak diğer azınlık gruplar kendi dillerinde eğitim hakkına sahip oldular. Böylece geçiş yasası, ulusal bir kimlik üzerine inşa edilmek yerine, ilkel kimliklere göre şekillenmiştir. Yasayı hukukçuların değil, siyasi parti liderlerinin hazırlamış olması, ulusal kimliğin zayıf kalmasının sebepleri arasında sıralanabilir.²⁵⁴

19 Mart 2003 tarihinde ABD ile Türkiye arasında imzalanan Ankara Antlaşmasına göre Türkmenler de asli vatandaş olarak değerlendirilecektir. Ancak bu söz geçici anayasa kapsamında yerine getirilmedi. Yine de asıl önemli olan 2005 anayasası olacaktır. Nüfus sayımının gerçekleşeceği 2005 anayasası öncesi Kürtler, Kerkük bölgesine Kürt göçü yapılmasına devam edecektir. Ayrıca maddelerden birinde, Geçici yönetim altında olmayan hiçbir silahlı kuvvetlerin bölgeye müdahale edemeyeceği yazmaktaydı. Türkiye'yi bu noktada rahatsız eden kısım, Kürt peşmergelere bölgenin serbest olmasıdır.²⁵⁵

Bremer göreve gelir gelmez bazı seçkinlerle görüşme gerçekleştirdi. Bu kişiler; Ahmed Çelebi, İyad Allavi, Mesut Barzani, Celal Talabani, Nasır El Çadırcı, İbrahim Caferi, Adil Abdulmehdi, Hamid El Beyati olmaktadır. Adı geçenler arasında sadece Çadırcı Sünni Arap'tır ve geri kalanlar Kürt ve Şiilerdir. Türkmenlerin ve kadınların katılım sağla(ya)maması, ağırlıklı olarak Kürt katılımının varlığı, sağlam kurulması beklenen siyasi yapının demokrasiden uzak olduğu yönünde eleştiri almıştır. Şiiler, Kürtlerin gölgesinde kalarak, tıpkı modern Irak'ın kuruluşunda Sünnilere karşı düştükleri hataya düşmekteydi. Bremer, bu konuda Şii liderlerle görüşme sağlayarak, aktif siyasi katılım gerçekleştirmeleri gerektiğini belirtti.²⁵⁶ Sünni Araplar savaş kısıracında köşeye sıkıştırılmıştı. İşgale direnenlere 'Baasçı' etiketi yapıştırılırken, direnmeyenler ise direnenler tarafından 'işgalcilerle iş birliği içinde' yaftasına maruz kalıyordu. Bazı Amerikan siyasetçileri, işgalci güçlerin başından beri Sünni bir Arap'ı ciddi bir şekilde başbakan olarak değerlendirdiğine dair itiraflarda bulunuyordu. Ancak Şiilere ve Kürtlere Sünni lider kabul ettirmek onlar için çok zor olmaktaydı. Ayrıca Saddam rejimi için çalışan birçok yetkili politikacı ya öldürüldü ya da ülkeyi terk etmeye zorlandı. Sonuç olarak Sünni başbakanın belirlenmesine yönelik planlar, uygun aday bulunamaması nedeniyle rafa kaldırıldı.²⁵⁷

²⁵⁴ E. Salihi (2017). *age.*, s.208-212.

²⁵⁵ A. Çevik (2011). *age.*, s.173-176.

²⁵⁶ F. Torlak (2022). *age.*, s.210-211.

²⁵⁷ F. Torlak (2022). *age.*, s.214.

4.3. 30 Ocak/15 Aralık 2005 Seçimleri ve Yeni Irak Anayasası

2005 seçimlerine gitmeden önceki süreç Irak için sancılı geçti. El-Kaide lideri Ebu Musab Zerkavi komutası altındaki silahlı örgütler 2004 yılında Felluce bölgesinde şiddetli faaliyetlerde bulundu. El-Kaide örgütlerine Ürdün, Suudi Arabistan, Yemen gibi diğer Arap ülkelerden gelen direnişçiler de katılım sağladı. Seçim öncesinde Felluce’de başlayan çatışmalar diğer Sünni yerleşim alanı olan Ramadi, Musul ve Hadith bölgelerine yayıldı. Koalisyon tarafı ile Sünni halk arasında çıkan tartışmalar, Geçici Yönetimde bulunan ve Sünni tabanlı İslami Irak Partisi’nin görevinden ayrılmasına ve ardından Sünnilerin seçime katılmama kararı vermelerine yol açtı. Öte yandan Şii cephesinde de durum farklı değildir; Sadr’ın Mehdi Ordusu ile Geçici Yönetim arasında birçok kez çatışma yaşandı. Şiiler, Sadr ve Allavi’den bağımsız olarak seçime tek çatı altında girmeye karar verdi. Şiiler arasında işgale en çok karşı çıkan taraf olan Sadr, Mehdi Ordusunun ele geçirdiği bölgelerdeki üniversite ve camileri kendi kontrolü altında şeriat ile yönetmeye başladı ancak bu durum Irak emniyet güçlerinin müdahalesi sonucu bastırıldı. Şeriat istemeyen ve seküler yaşam tarzını benimseyen Allavi ise Sadr’dan çok farklı bir dünya görüşüne sahiptir. Allavi, etnik ve dini siyaset yapısına karşı oluşundan ötürü, şeriat yanlısı olmayan, Şiiliğin aşırı kurallarına boyun eğmek istemeyen Şiiler’in ve seçimi boykot etmeyecek olan az sayıda Sünni’nin oyunu alabilmek için Ocak seçimine Şii grubuyla girmede. Allavi, Ulusal Irak Listesi ile girdiği seçimde %13.82 ile 40 milletvekili çıkarabildi.²⁵⁸

Şiiler, Ocak seçimine Abdülaziz El-Hekim, Ahmet Çelebi, İbrahim Caferi liderliğinde, Birleşik Irak İttifakı ile katılarak %48.19 oyla 140 milletvekili çıkardılar. Kürtler, Barzani ve Talabani öncülüğünde Kürt İttifakı altında birleşip %25.73 oy alarak 75 koltuk kazanabildiler. Türkmenler, Irak Türkmen Cephesi lideri Faruk Abdullah Abdurrahman ile katıldıkları seçimde %1.11 ile 3 milletvekili çıkarmaya hak kazandılar. Aralık seçimi ise daha katılımcı bir atmosferde gerçekleşti. Ocak seçiminde Birleşik Irak İttifakı liderlerinden Çelebi’nin yerine Aralık seçiminde Sadr geldi ve %41.1 oy ile 128 koltuk kazandılar. Kürtler, Talabani ve Barzani liderleriyle devam ederek %21.6 oyla 53 sandalye kazandılar. Sünniler, Ocak seçimini boykot etmelerine rağmen Aralık seçiminde Irak Uyum Cephesi altında %15.0 oy aldılar. Uyum cephesi ile 44 milletvekili çıkarabilen Sünniler, bir yandan da Irak Ulusal Diyalog Cephesi lideri Salih El-Mutlak önderliğinde 11 sandalye daha alabildiler. Irak Türkmen Cephesi ise Sadettin Ergeç ile girdikleri seçimde 1 koltuk alabildi.²⁵⁹

²⁵⁸ E. Salihi (2017). *age.*, s.224-226.

²⁵⁹ G. Çetinsaya & T. Özhan (2009). *age.*, s.41-42.

2005 seçimleri, Irak'ın siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı. Seçimlerin ardından Irak Geçici Ulusal Meclisi, 275 üyesiyle göreve başladı. Kürtler ve Şiiler ittifak yaparak Celal Talabani'yi Cumhurbaşkanı, İbrahim Caferi'yi Başbakan olarak seçtiler. Sünniler ise Ocak seçimini boykot ederek siyasi katılım haklarından mahrum kaldılar. Boykotun ardından pişman olan Sünni halklar, kendilerine 25 sandalye verilmediği takdirde seçimi ve anayasa sürecini boykot edeceklerini söyledi. Amerikan müdahalesiyle Sünnilere 15 sandalye verilerek gerginlik azaltıldı. Anayasa taslağının hazırlanma sürecinde birtakım hoşnutsuzluklar meydana geldi. Sünniler, Şii ve Kürtler tarafından koyulan bazı anayasa maddelerini tasvip etmedi ve anayasa taslağını referandumla reddetme tehdidinde bulundular. Ulusal Meclis, Sünnilerin onayını almak için önce anayasayı onların lehine değiştirdi ve ardından taslağı eski haline çevirdi. 'Irak Uzlaşma Cephesi' altında birleşen Sünni Araplar, kurulan yeni sistemin bir parçası olabilmek adına mücadele etti.²⁶⁰

Seçimler ve anayasayı hazırlayan 15 Ekim referandumu, etnik-dini gruplaşmanın Irak içinde ne kadar ciddi boyuta ulaştığının göstergesiydi. 30 Ocak seçimine Şiilerin katılım oranı %68.5 olurken, Sünniler boykot ederek %21, Kürtler ise %85.3 oranında katılım sağlamıştır. Ekim referandumunda, Şiiler %96.55, Sünniler %24.1, Kürtler %99.15 oranında 'evet' oyu kullandı. 15 Aralık seçimlerinde ise Sünniler ilk seçimdeki hatayı tekrarlamayıp sandıklarına gidip oy kullandığı için katılım oranları %85.3 olarak kayda geçti. Şiiler %70.2, Kürtler %89.3 katılım gerçekleştirdi. Bu istatistikler bağlamında Irak halkının tek millet/milliyet noktasında buluşabilmesinin imkânı yoktur. Özellikle yeni anayasa ile geçilen federe sistemin, bu etnik-dini ayrışmayı daha fazla tetikleyeceği düşünülmektedir.²⁶¹

4.4. 2005 Anayasası ve Kimliklerin Entegre Edilmesi

144 maddeden oluşan 2005 anayasasının teori kısmında, Kürtlere yapılan Halepçe ve Türkmenlerin maruz kaldığı Beşir katliamı kınanmaktadır. Ayrıca yeniden yapılandırılan Irak'ın, etnik ve mezhepsel ayrımlardan arındırıldığına yer verilmektedir. Anayasanın birinci maddesinde, Irak devletinin cumhuriyetçi ve temsili parlamenter yönetim şekline sahip, bağımsız, tam egemen ve tek federal yapıda olduğu belirtilmektedir. İkinci maddede ise devletin resmi dininin İslam olduğu ve İslam'ın da yasamanın ana kaynağını oluşturduğundan bahsedilmektedir. Diğer maddeler ise kimlikleri şu şekilde ifade etmektedir; Irak, çeşitli etnik kökene ve mezhebe sahip bir ülkedir ve Arap birliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Irak'ın, Arapça ve Kürtçe olmak üzere iki resmi dili vardır ancak diğer azınlıkların kendi dillerinde konuşma

²⁶⁰ A. Çevik (2011). *age.*, s.180-182.

²⁶¹ G. Çetinsaya & T. Özhan (2009). *age.*, s.45.

ve eğitim görme hakkını güvence altına alır. Türkmen ve Asuri nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde Türkmence ve Asurice diğer iki resmi dildir. Saddamcı ve Baasçı zihniyetler alenen terörist olarak değerlendirilecek ve bu zihniyetteki bütün oluşumlar yasaklanacaktır. Tüm Iraklılar, din, dil, ırk, mezhep, inanç ve cinsiyetine bakılmaksızın kanun önünde eşittir. Iraklı anne veya Iraklı babadan doğan tüm çocuklar Iraklı olarak kabul edilecek ve vatandaşlığa sahip olan birey hiçbir sebeple vatandaşlıktan atılamayacaktır.²⁶²

Irak için uzun süre tartışma konusu olan Kerkük ve diğer bazı kritik bölgelerin akıbeti, 140. madde ile 31 Aralık 2007 tarihine kadar yapılacak olan bir referanduma bırakıldı. Bu süreçte Kürtler, Kerkük'ü kendi özerk bölgelerine dahil etmek isteyince diğer etnik gruplar karşı çıktı. Referandum için verilen tarihe kadar bir seçim yapılmaması sebebiyle anayasanın 140. maddesi geçerliliğini yitirdi.²⁶³

4.5. Irak'ın Yeniden İnşa Sürecinde Etnik Grupların Konumu

2006 yılında bombalı saldırılarda vefat edenlerin sayısı 34.000 kişiyi geçti. Bu saldırılardan en büyüğü, 21 Şubat günü Şiiler için önemli ibadet yeri olan El-Askeriye Cami'ne yapılan bombalı saldırı olmaktadır. Mezhepsel iç savaş yaşanma tehlikesi sebebiyle hem Sünni hem de Şii liderler, halka çatışmaya devam etmemeleri yönünde çağrıda bulundu. Çatışmaları artıran bir diğer olgu ise ülke içinde yapılan göçlerin, ilksel kimliğe dayalı olmasıdır. Bağdat'ta birden fazla etnik çeşitlilik olmasına karşın her biri kendi ilksel kimliğine bağlı yaşamaktadır. Doktor, akademisyen, öğretmen gibi eğitilmiş ve kültürlü insanların bölge dışına göç etmeye zorlanması ise Irak gelişimi açısından olumsuz etki göstermekteydi. Savaşın başladığı tarihten 2007'ye kadar 2 Milyon 740 bin kişi ülke içinde göç etmeye zorlandı.²⁶⁴ Amerikan tarafı ise meydana gelen sorunları yeni bir strateji geliştirerek çözümlenmeye çalıştı. Bu kapsamda silahlı grupları etkisiz hale getirmek amacıyla şiddetin en çok vuku bulduğu Anbar ve Bağdat bölgelerinde faaliyette olan asker kapasitesinin takviye edilmesine karar verildi. Ayrıca terör eylemlerinden temizlenen bölgelerin yeniden inşa edilmesi, toplumu ekonomik ve sosyal açıdan kalkındırmak, Sünnileri sistemin bir parçası haline getirerek, onların El-Kaide başta olmak üzere bazı devlet dışı aktörlere destek vermesini önlemek gibi çalışmalar yürütüldü. 2007 yılında etnik ve mezhebe dayalı çatışmaların son bulmasının ana sebebi, ABD'nin uyguladığı politikalar olarak ele alınmaktadır. Uygulanan stratejinin başarılı olmasında Sadr'ın, artık işgalci güçlerle

²⁶² National Investment Commission (2013). "Iraqi Constitution", [Erişim:25.02.2024, <https://investpromo.gov.iq/wp-content/uploads/2013/06/iraqi-constitution-En.pdf>]

²⁶³ E. Salihi (2017). *age.*, s.231.

²⁶⁴ E. Salihi (2017). *age.*, s.236.

savaşmak yerine onlarla iş birliği içine girmesi, direnişçi Sünnilerin El-Kaide örgütüyle anlaşmazlığa düşmesi ve Sünnilerin Amerika ile uzlaşa sağlamaya başlaması gibi bazı önemli noktalar bulunmaktadır. İşgalin ardından Irak'ta meydana gelen güvenlik boşluğunu yerel cemaat ve etnik örgütler doldurmaya başlamıştır. Bu durum da ülkenin istikrarsızlaşmasında büyük rol oynamaktadır. Bölgede faaliyet gösteren 'etnik-dini' örgütler iki kategoride incelenmektedir. Bunlar; KDP/KYB peşmergeleri ve aralarında Sadr'ın liderliğini yaptığı 'mehdi ordusu' bulunan Şii milisler olmaktadır.²⁶⁵

Irak'ta meydana gelen güç boşluğunu, güçlü bir ordu ile bertaraf etmek Amerikan projelerinden biriydi ancak bu durum bazı sebeplerden dolayı başarılı olamadı. Örneğin, Saddam zamanı Irak ordusu 400.000 kapasiteliydi. Oysa işgalden sonra inşa edilmeye başlanan yeni ordu, 2007 yılına kadar 190.000 oranındaydı. 2008 yılında 240.000 olan ordu, ABD olmadan tek başına hareket edebilme kabiliyetinden yoksun bulunmaktaydı. Böylece işgal öncesindeki askeri gücünden mahrum kalan Irak'ın güvenlik ihtiyacı, yeni ordu ile karşılanamamaktadır. 2003 sonrası yapılanan Irak ordusu, ağırlık olarak Şii ve Kürt kökenli personellerden oluşmakta ve bu askerlerin Sünnilere bakış açısı pek olumlu sayılamazdı. Öte yandan savaş sonrası Amerikan birliklerinin bile son veremediği güvenlik sorunlarını, yeni yaratılan bir ordunun giderebilmesi beklenen bir durum olmamaktaydı.²⁶⁶

İşgal sonrası dönemde Amerikan tarafı için en yakın müttefik Kürtler olmaktadır. KYB ve KDP, 2003 öncesi dönemde kısmen de olsa özerklik taleplerine cevap bulabilmişlerdir. Böylece 2003 sonrasında da Irak siyasetinde etkin rol oynayan güç durumuna yükseldiler. Kürtlerin dışında, Irak'ın yeniden yapılanma sürecinde siyasi konjonktürden Allavi ve Çelebi'de bulunmaktaydı. Çelebi, 2003 öncesi ve sonrasında etkin karakter olmasına rağmen sonraki yıllarda önemli bir başarı elde edemedi. Savaş öncesinde en güçlü Şii partisi olan Dava Partisi, Batı'ya verdiği destek sayesinde savaş sonrasında da üstün rol oynadı. Dava Partisinin sekreterlik görevini yapan Caferi, 2005 yılında başbakan oldu. Hemen ertesi yıl aynı partide görev yapan Maliki başbakan seçildi. Yeni sistemde güç bulabilmek için yalnızca müdahaleye destek vermek gerekmiyordu. Örneğin ABD'ye karşı sert tutum takınan ve işgale karşı çıkan Sadr, ülkede ateşli sempatisini olan bir aktör konumuna yükseldi. Bu sempatinin kazanılmasında kuşkusuz Mehdi Ordusunun, halka sağladığı sosyal desteklerin önemi büyüktür.²⁶⁷ Caferi 2006 yılının ilk aylarında Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirdi ve Kürtler bu

²⁶⁵ G. Çetinsaya, T. Özhan (2009). *age.*, s.31-33.

²⁶⁶ G. Çetinsaya, T. Özhan (2009). *age.*, s.34-35.

²⁶⁷ E. Salihi (2017). *age.*, s.215-217.

ziyaret sırasından Dışışleri Bakanı Zebari'yi yanında götürmediği için Caferi'ye karşı tepkiliydi. Talabani 20 Nisan 2006 tarihinde Irak Cumhurbaşkanını seçildi ve başbakan olarak Maliki'yi görevlendirdi. Böylelikle Maliki'nin Başbakan seçilmesi ve Caferi'nin bir dönem daha seçilememesi Kürt tarafının isteği üzerine olmuştur.²⁶⁸

Baas Partisinin Irak halkı üzerindeki etkisi hafife alınarak, savaş sonrası bu partinin sistemden çıkartılması aynı zamanda halkın otorite boşluğuna düşmesine sebebiyet vermiştir. Baas ideolojisi siyasette en aktif olduğu süreci Saddam Hüseyin döneminde yaşamış ve Saddam, partinin ideolojilerini kendi istekleri doğrultusunda şekillendirdiği için partiye üyelik aynı zamanda devlete bağlılık duygusu geliştirmenin bir ön şartına dönüşmüştür. Partinin temel amaçlarından biri olan Arap birliği kurma ideolojisi zaman içinde 'Saddamcılık' şekline büründü. Parti genel olarak Sünni Araplar çoğunluğunda oluşuyordu ve Saddam, Irak'ın kimliğini Baasçılık olarak yeniden inşa etti. Üyelerin her biri kendi güvenliklerini, mevkilerini, güçlerini muhafaza edebilmek için partinin bir parçası halini alıyordu. Judith Yaphe, 'Saddamsız Irak'ta, Baasçı olmak neyi ifade eder?' sorusunu şu şekilde açıklar; Baasçı olmak Iraklılar için bir statüyü temsil eder. Toplumun üst tabakasını oluşturan Sünniler ve sömürge karşıtları partinin ana hatlarını oluşturur. Sünni olmayan Baasçılar ise, gördükleri eğitim neticesinde Irak rejiminde mevki sahibi oldular. Arap ve Baasçı olmak onlar için 'en iyi Arap' olma anlamına geliyordu. Saddam devrildikten sonra Baas ideolojisine sempati besleyenler, ABD'ye düşman oldu ve ona karşı direndi. Baas partisi yasaklandı ama Baasçı zihniyetler engellenemedi. Amerika için partiyi ve orduyu tasfiye etmek doğru bir hamle gibi gözükebilirdi ancak Baas'tan arındırmak, Saddam'dan arındırmak değildi. Amerika, orduyu ve rejimi dağıtırken, o insanların tekrar Baas ideolojisi etrafında toplanmalarını da tetiklemiştir.²⁶⁹

Irak'ta güvenlik kurumlarının tasviye edilmesi, uzun veya kısa vadede en çok Sünnileri etkilemiştir. Sünniler hem dışlanmış hem de hedef olmuştur. Amerikan tarafı yaptığı hatayı düzeltmek adına, müdahale öncesi görevde olan güvenlik güçlerini tekrar yeni sistemin başına geçirmek istedi ancak bu öneri Kürtler ve Şiiler tarafından şiddetle reddedildi. Zaman içinde işgalci askerlerin Sünnilere karşı olan tavrı da sivrileşti. Savaşa karşı çıkma ihtimali olan Türkmenler ve Sünniler, ABD tarafından silahsızlandırılmaya başlandı. Evleri aranan Sünni ve Türkmenler askerlerden şiddet görüyor, silahları ellerinden alınıyor ve mahremlerine saygı gösterilmiyordu.²⁷⁰

²⁶⁸ E. Salihi (2017). *age.*, s.235.

²⁶⁹ J. S. Yaphe (2003). *agm.*, s.164-169.

²⁷⁰ F. Torlak (2022). *age.*, s.204-206.

Irak'ın evlatları (Sons of Iraq), Irak'ın El- Kaidesi, Devrim Tugayları, Nakşibendiler, Ensar El-İslam vb. gibi savaş sonrası kurulan örgütlerin temel amacı, işgale karşı direnmek ve aynı zamanda kendilerini El-Kaide'ye karşı korumaktır. Görüldüğü üzere El-Kaide destekli faaliyette bulunan Sünniler olduğu kadar, El-Kaide'ye karşı çıkan Sünniler de mevcuttur.²⁷¹ Sünni Araplar, tecrübesizliklerine ve vasıfsızlıklarına rağmen mezhepleri nedeniyle öne çıkan kurum ve kişilerden rahatsızdır. El Kaide'nin bu dönemde ortaya çıkışı onların kurtarıcı görevi haline geldi. El Kaide, Sünnileri Şii ve İranlı göçmen dalgalarından koruma sözü verdi. Tüm Sünni Arapların ve Sünni aşiretlerin El Kaide'ye katıldığı söylenemez ancak Baas'ın tasfiyesi sırasında hükümetten dışlanan ve işini kaybeden bazı öfkeli kişiler gruba destek verdi.²⁷²

İşgal sonrası çokça direnenlerden biri olan ve yeni kurulan sisteme karşı güvensizlik besleyen Sünni Araplar, daha sonra bu güvensizliğin en çok kendilerine zarar verdiğini düşünerek siyasi katılıma ağırlık vermeye başladı. İşgal sonrası siyasi kanatta etkin olan Sünni aktörlere Salih El-Mutlak, Tarık El-Haşimi, Usame El-Nuceyfi, Rafi El-Isavi şeklinde örnek verilebilir. Aynı zamanda Şammar, El-Ubeyd, El-Cubur ve Düleyim aşiretlerinin de etkisi bulunmaktadır.²⁷³

Türkmenlerin durumu savaş sonrasında da belirsizliğini korumaktaydı. ABD savaş öncesi dönemde Irak'ın kuzeyini 36. paralel adı altında ikiye bölmüştür. Musul, Telafer, Tuzhurmatu ve Hanekin gibi Türkmen yerleşim yerleri, 36. paralel içine dahil edilmemiş bulunmaktaydı. Türkmen halkı, Saddam rejiminin düşmesini destekliyor olsa bile savaş sonrasında Kuzey Irak'ın, Kürtleştirilme çabalarından da rahatsız olmaktalardı. Esasen Türkmenler, savaşın gidişatına olumlu veya olumsuz yön verebilme baskınlığına sahip değildir. Perspektifi Türkmenlerden uzaklaştırıp genel Irak halkına çevirdiğimizde, savaşa karşı direnç gösterenlerin çoğu Saddam rejiminden memnun değildi. Savaş öncesi dönemde uzun süre ambargoya maruz kalan halk bitap düşmüş vaziyetteydi. Amerika, Irak'ı işgal etmeden önce bu durumun bilincindeydi. Bu sebeple aşiretleri kendi tarafına çekmeye çalıştı. Saddam rejiminde güçlü olan aşiretler de güçsüz olanlar da işgale karşı Amerikan tarafında yer aldılar. Bunun sebebi ise Saddam döneminde güçlü olan aşiretler, Saddam ile rekabete girebilecek potansiyeldeydi. Öte yandan Saddam ile çatışma halinde olan aşiretler savaşı fırsat bilerek siyasi konjonktürü ele geçirme isteği duydu.²⁷⁴

²⁷¹ S. Yılmaz (2012). *age.*, s.104-109.

²⁷² F. Torlak (2022). *age.*, s.262.

²⁷³ A. Sandıklı & A. Semin, T. Ersoy-Öztürk (2014). “2. Körfez Savaşı'nın 10. Yılında Irak” içinde “Orta Doğu'da Değişim ve Türkiye”. A. Sandıklı & E. Kaya (Eds.) Bilgesam Yayınları, s.324-325.

²⁷⁴ F. Torlak (2022). *age.*, s. 198-199.

Kerkük, Erbil, Telafer, Musul, Tuzhurmatu, Karatepe, Kifri, Hanekin, Mendeli, Altunköprü ve Bedre üzerinde yaşam alanına sahip olan Türkmenler, Amerikan birliklerinin ülkeden çekilmesinden sonra en çok mağdur olan taraflardan biri oldu. Çünkü savaş sonrası Irak'ın en tartışmaya açık bölgeleri, Türkmen vilayetleri olmaktadır. Türkmenler, işgal zamanında muhaliflerle beraber görüşmeler sağlamış olmalarına karşın savaş sonrası ülkenin gidişatı konusunda tecrübesiz kalmışlardır. Bu da onların yeterince örgütlenemeyerek, sistemin dışında kalmalarına sebebiyet vermiştir.²⁷⁵

Irak nüfusunun yaklaşık 17/18 milyonunu oluşturan Şii Araplar, siyasi kanatta elde ettikleri kazanımlar sebebiyle işgali kabullenmeye başlamışlardır. Şiilerin etkisi yalnızca siyasette yükselen güç haline dönüşmedi aynı zamanda orduda da etkin oldu. Örneğin Irak Yüksek İslam Konseyi destekli silahlı Bedir Tugayları, Irak güvenlik sistemine dahil edilmiştir. Şii kanadı bu başarılarını Maliki ve Caferi koalisyonu aracılığıyla daha çok pekiştirmiş oldu. Maliki, mutlak gücünü merkezi sistemi destekleyerek gösterirken, en büyük rakibi olan Allavi ise federal sistemi destekleyerek Kürt özerkliğini savunmaktaydı. Şiilerin, Irak üzerinde gücünün artmasında İran'ın da rolü vardı ancak Irak Şiileri ile İran Şiileri arasında en büyük fark, Iraklı Şiilerin Arap milliyetçiliğini savunuyor olmalarıdır. İran Arap olmadığı halde iki bölge Şiileri arasında herhangi bir sorun yaşanmamaktadır.²⁷⁶

Kürtler ise hem 2003 öncesi hem de 2003 sonrası Amerika ile iyi ilişkiler sağlamışlardır. İşgalden önce Kuzey Irak'ın uçuşa yasak bölge statüsüne alınması, Erbil, Süleymaniye, Dohuk vilayetlerini içine alan otonom Kürt bölgesini oluşmasını sağlamış ve işgal sonrası Irak anayasası ile federal yapı altında varlığını sağlamlaştırmıştır. İşgal sonrası Irak siyasetinde Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı ve Dışişleri Bakanı makamlarında temsil edilmişlerdir. Irak'tan çıkarılan doğal kaynakların %17'lik gelir kısmı Kürtlere sağlanmaktadır. Ülkenin petrol açısından zengin bölgelerinden biri olan Kerkük'ün, Kürtleştirilme politikası akabinde Kürtlerin toplam petrol geliri %40'a yükselecektir. Kürt karar alıcılar ise; Barzani, Talabani, Muhammed Farac, Noşirvan Mustafa, Ali Bapir özelinde değerlendirilmektedir.²⁷⁷ Kürt yönetiminin petrol ve Kerkük politikası sonucu Kerkük vilayetinde tapu ve nüfus kayıtlarını yok eden yağmalama olayını gerçekleştirmiştir. İşgal öncesinde Kerkük'te yaşayan Kürtlerin sayısı 850 bin küsur olurken, Amerika'nın bölgeden çekilmeye karar verdiği süreçte hızlı bir

²⁷⁵ A. Sandıklı & A. Semin, T. Ersoy-Öztürk (2014). *age.*, s.326-327.

²⁷⁶ A. Sandıklı & A. Semin, T. Ersoy-Öztürk (2014). *age.*, s.323-324.

²⁷⁷ A. Sandıklı & A. Semin, T. Ersoy-Öztürk (2014). *age.*, s.325-326.

şekilde 1.5 milyona ulaştı. Bu artışta bölge dışından Kerkük'e getirilen Kürt halkların da önemli bir gücü bulunmaktaydı.²⁷⁸

4.6. Irak Siyasetinde Yerel ve Genel Seçimler

4.6.1. 2009 Yerel Seçimi

İşgal sonrası Irak'ın ikinci yerel seçimi 31 Ocak 2009 tarihinde yapıldı. Irak'ta on sekiz vilayet olmasına rağmen Kürt bölgesini oluşturan Erbil, Süleymaniye ve Duhok seçim kapsamı dışında tutuldu. Kürtler adı geçen üç vilayette bağımsız karar alacaklarını belirtti. Kerkük ise, Kürt bölgesinden ayrı olarak düşünülmüş fakat yine de seçime alınmamıştır. Kerkük'ün statüsünün, 2009'un sonlarına doğru hazırlanacak bir yasa ile belirleneceğine dair karar alındı.²⁷⁹ 2005 seçimlerinin hemen ertesi yılı Irak içinde meydana gelen çatışmalar ilerlemiş ve kısa zamanda iç savaşa dönüşmüştür. 2009 seçimine, çatışmaları dindirebilmesi için umut bağlanmış bulunmasına karşın işgal sonrası altüst olan tüm mekanizmaların bir seçimle onarılacağına inanmak bir noktada gerçekliğini yitirmektedir. Yerel seçimlerin Irak için önemi, azınlıkların sisteme entegre edilmelerinin bir süreci olmaktadır. Örneğin Sünniler 2005 yılı Ocak ayı yerel seçimini boykot etmiş ama Aralık genel seçimine katılım göstermiş olmalarına rağmen yerel seçime katılmadıkları için kısmen sistemin dışında kalmışlardır. Bu durum genel seçimler kadar yerel seçimlerin de azınlıkların statüsünü etkilediğini göstermektedir. Esasen bu seçimde Kürt vilayetlerinin ve Kerkük'ün seçim sürecine dahil edilmemesi Irak'ın etnik-dini açıdan bölünmüşlüğüne de bir kanıttır. Maliki ve Allavi dışında herkes kendi etnik kökeni ve mezhebini taban alarak seçime katıldı. Maliki'nin partisi olan Hukuk Devleti Koalisyonu ile Allavi'nin liderliğindeki Irak Listesi, 2009 seçiminde hem kuzeyden hem de güneyden adaylığa girdi. Ocak seçiminin ardından, Maliki yönetimindeki Hukuk Devleti Koalisyonu, El-Hekim yönetimindeki Mihrap Şehidi Koalisyonu, Sadr'a bağlı grupların oluşturduğu Bağımsızlar Listesi, Allavi önderliğinde bulunan Irak Listesi, Mutlak önderliğindeki ve eski Baas mensuplarının desteklediği Ulusal Proje, Haşimi ve Adnan Duleymi liderliğindeki Tavafuk ve Irak İslam Partisi (İslami Sünni Hareket), Caferi'nin liderliğindeki Reformist Cephe, yerel seçimde öne çıkan partiler olmaktadır.²⁸⁰

²⁷⁸ A. Sandıklı & A. Semin, T. Ersoy-Öztürk (2014). *age.*, s.332-333.

²⁷⁹ H. Hürmüzlü (2009). "Irak'taki İl Meclisleri Seçiminin Analizi ve Türkmenler", *ORSAM*, 1(3), s.18-19.

²⁸⁰ S. Erkmen (2009). "Irak'taki Yerel Seçimin Sonuçları ve Seçim Sonrası Durumun Türkiye'nin Irak Politikasına Etkileri", *ORSAM*, 1(3), s.7-9.

4.6.2. 2010 Genel Seçimi

ABD'nin, Irak'taki yetkilerini Iraklılara devretmesinin ardından yapılan ilk genel seçim, 7 Mart 2010'da gerçekleşti. Yaklaşık 18.9 milyon nüfusa sahip olan Irak'ta, seçime katılım oranı %62.4 oldu. İşgal öncesi dönemde Baas Partisi üyesi olan ve 2005 seçimlerinde meclise giren kişilerin 2010 seçimlerine katılması yasaklandı. Bu durum, özellikle Sünni tabanı etkiledi ve Sünnilerin Irak siyasetine olan güvenini sarstı. Seçim sonuçlarına göre, Allavi liderliğindeki Irakiye Koalisyonu 91, Başbakan Maliki'nin Hukuk Devleti Koalisyonu 89, Şii partisi Irak Ulusal İttifakı 70, Sünni Irak Uzlaşma Cephesi 6 ve Kürt Koalisyonu 42 sandalye kazandı. En çok milletvekili çıkaran Irakiye Koalisyonu olmasına rağmen, iki büyük Şii partisi olan Hukuk Devleti Koalisyonu ve Irak Ulusal İttifakı'nın koalisyon kurması, başbakanın veya hükümetin değişmesini zorlaştırdı. Hükümetin kurulabilmesi için en az 163 milletvekili gerekiyordu ve Şiiler, eksik kalan dört sandalye için Kürtlerle ittifak yapabiliirdi. Irakiye Koalisyonu, seçimleri kazanmasına rağmen koalisyon kurma konusunda başarısız oldu.²⁸¹

2010 seçimi itibariyle komşu ülkelerin Irak siyaseti üzerindeki etkisi yadsınamaz boyuta ulaştı. Irak siyasetinde nispi seçim sistemi sebebiyle tek başına iktidar olmak, bir parti açısından ihtimalsiz gözükmemektedir. Bu durum komşu ülkelerin siyasete karışmasına neden olmuş ve 2010 seçiminin ardından Irak'ta on ay boyunca koalisyon hükümeti kurulamamıştır. Türkiye, Suudi Arabistan, Mısır gibi bölgesel aktörler, Maliki tabanıyla yükselen Şiilerin ve İran'ın bölgedeki varlığından rahatsız oluyordu. Aynı zamanda İsrail ve Amerika'nın da bu durumu hoş karşılamadığı apaçık bir gerçek olmaktaydı. Maliki'nin başbakanlığı, Şii yükselişinden dolayı tedirginlik uyandırıyor. Bu süreçte en fazla sandalye kazanan Allavi, iktidara gelememesinin sebebi olarak İran müdahalelerini görmekteydi. Ayrıca hükümet, anayasayı dikkate almadan kendi çıkarları doğrultusunda kararlar alabiliyordu. Örneğin 2010 seçimine katılımı yasaklanan siyasiler, 2011 senesinde mahkemeye çıkarılmadan yargılandılar.²⁸²

Yerel seçimlerde başarı kaydedilmesinin önemli bir nedeni Başbakan Maliki'nin politikaları olmaktadır. Maliki, Talabani tarafından 2006 yılında başbakan seçildiğinde ülke bir iç savaşın ortasındaydı. Maliki'den beklenen şey demokrasi değil, merkezi hükümeti sağlamlaştırarak güvenlik sorunlarını çözmesiydi. Maliki ise kendi gücünü otoriterleştirdi ve hem Sadr hem de El-Hekim gruplarına karşı çatıştı. Aynı zamanda Maliki, ABD'nin 2011 yılında Irak'tan tamamen çekilmesini öngören Status of Forces Agreement (SOFA) antlaşmasını 2008'de imzaladı. Kendisine destek veren gruplara ve aşiretlere maddi yardımda

²⁸¹ S. Yılmaz (2012). *age.*, s.291-295.

²⁸² E. Salihi (2017). *age.*, s.254-255.

bulunan başbakan, böylece siyasi kanadın önemli bir parçası haline geliyordu. 2010 seçimi öncesi Baas üyelerinin seçime katılamayacakları kararı üzerine gündeme tekrar Sünnilerin seçimi boykot edeceği geldi. Maliki, kararı iptal edip, yasaklı eski Baas üyelerinin seçime katılacağını belirtti. Yine de Allavi başkanlığındaki Sünniler, aldıkları yüksek oya rağmen örgütlenemediler ve 2010 yılının Aralık ayında Maliki, başbakanlık koltuğuna devam ederek yeni hükümetini kurdu. İşte bu noktadan sonra Irak, tekrardan mezhepsel ayrımın ve aşirete bağlı siyasileşmenin yeşerdiği şekle büründü. Maliki, anayasanın boşluklarından yararlanıp gücünü geniş bir yelpazeye yaydı. Yönetimin önemli kademelerine kendi aşiretine mensup kişileri ve destekçisi olan grupları yerleştirdi. Sünnilere karşı dışlayıcı bir politika izledi. Bu bağlamda rejim tarafından bir kez daha dışlanan Sünniler ve Maliki ile çatışma içinde olan Sadr grubu, hükümete olan tepkilerini iç çatışma ekseninde gösterdi.²⁸³

5. Çekilme Sonrası Devlet Dışı Aktörler ve Terör

İşgal sonrası Irak halkının en büyük problemi, güvenlik olmaktadır. Güvenlik sorunundan sonra ise işsizlik gelmektedir. Ayrıca Irak halkının %94'ü, savaş sonrası Irak'ın daha güvensiz hale geldiğini düşünmektedir. Güvenlik sorunlarına alan açan durum, devlet dışı silahlı aktörlerin varlığı olsa bile, intikam duygusuyla hareket eden grupların, diğer gruplara saldırması olarak değerlendirilebilir. Oluşan güç boşluğunu dolduranlardan biri de Kürt peşmerge güçleri olmaktadır. Sadr destekli Mehdi Ordusu ve Hekim liderliğindeki Bedr Tugayları bölgede etkin faaliyette bulunan örgütler arasında sayılmaktadır.²⁸⁴

ABD'nin, Irak'tan çekilme kararı üzerinde etkisi bulunan unsur 2003 ve 2007 itibariyle ülkede vuku bulan güvenlik sorunlarının, çatışmaların ve iç savaşın 2011 yılının son aylarında kontrol altına alınabilecek duruma gelmesidir. Amerikan askerlerinin bölgeden ayrılması sırasında önemli bir çatışma ortamı oluşmadı çünkü ABD, çekildikten sonra oluşan güç boşlukları diğer devlet dışı gruplar tarafından dolduruldu. Tekrar yükselişe geçen mezhep ve etnik ayrımlar sebebiyle Irak, bir kez daha siyasi gerilimlere ev sahipliği yaptı. Diğer bir yandan otoriter Maliki rejimi, müdahaleci güçlerin ülkeden ayrılması noktasında kendi konumunu daha da belirginleştirdi. Irak siyasetini ve o siyasette aşiretlerin, kabilelerin ne denli önem arz ettiğini sonradan idrak eden Amerikan tarafı, güvenlik sorununu çözmek için ve özellikle El-Kaide güçlerine karşı kabileleri teröre karşı bir duruş sergilemeleri konusunda örgütlemeye başladı. ABD'nin, Irak'tan askerini çekme kararı almasının gerekçelerinden bir diğeri ekonomik boyutu olmaktadır. Amerika, savaş sırasında ve sonrasında ciddi harcamalar yapmak zorunda kalmıştır.

²⁸³ E. Salihi (2017). *age.*, s.261-268.

²⁸⁴ E. Salihi (2017). *age.*, s.242-243.

Amerika'nın çekilme kararında Amerikan halkının tutumu da rol oynamıştır. Çünkü Birleşik Devletler halkı, savaşın ilk zamanlarında %70 oranında savaşa destek veriyordu ancak bu oran zaman içinde %30'lara geriledi. Amerikan hükümeti, vatandaşlarının taleplerine çok fazla önem verdiğinden ötürü çekilme kararının arkasında durdu.²⁸⁵

2011 sonrası dönemde Maliki yönetimindeki sert gücün yükselişe geçmesi, azınlıkların endişelerini de beraberinde getiriyordu. Örneğin, 2011 yılının Aralık ayında Maliki, Tarık El-Haşimi hakkında yakalama kararı çıkarttı. Maliki, Sünni Araplara açıkça 'terörist' imasında bulunurken bir yandan da Sünni bölgelerde baskınlar meydana geliyordu ve Sünni kökenli Maliye Bakanı da bu baskınlardan birine maruz kaldı. Nisan 2012'de Maliki'nin otoritesinden rahatsız olan Talabani, Barzani, Nuceyfi, Sadr ve Allavi toplantı düzenleyerek, Maliki'ye verilen güvenoyunun geri çekilmesi kararını verdi. Cumhurbaşkanı Talabani'ye sunulan 174 imzadan, 11 milletvekili imzasını geri çekerken, 2 milletvekili imzasının da askıya alınmasına karar verildi. Böylece yeterli imza sayısına ulaşamadığı için Maliki yönetimi düşürülemedi. Bu durum Maliki'nin ne denli güçlü bir otorite kurduğunun bir göstergesi olarak Irak siyasetinde tarihe geçti. Aralık 2012 yılında Talabani rahatsızlandı ve yurt dışında tedavi görmeye başladı. Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı makamına vekaleten Dava Partisi üyesi olan Hidayr El-Huza geçti. Böylece Irak siyasetinde Şii baskınlığı daha çok artmış oldu. Aynı zamanda Maliki'ye karşı Kürt halkı tepkilerini Sünni Araplara yaklaşılarak gösterdi.²⁸⁶

2013 yılının Nisan ayında gerçekleşen yerel seçimlerde, Kuzey Irak bölgesini kapsayan Süleymaniye, Erbil ve Dohuk'un seçime dahil edilmemesine ek olarak ihtilaflı bölge statüsünde değerlendirilen Kerkük de seçim bölgesi sayılmadı. Giderek artan Maliki otoritesine karşı eylem düzenlenen Musul ve Anbar vilayetleri, seçimin Haziran ayına ertelenmesi şartıyla seçim dışında kaldı. Böylece 18 vilayete sahip olan Irak, Nisan 2013 seçimine 12 vilayetle katılım sağladı. Katılım oranı %50 olarak tespit edilen seçim sonucunda Maliki, 7 bölgede en çok oyu aldı ve Hukuk Devleti 378 sandalye arasından 97 milletvekili çıkarabildi. Sadr önderliğindeki El-Ahrar 46 milletvekili ve El-Hekim liderliğindeki Vatandaş Listesi de 78 milletvekili çıkarabildi. Böylece Maliki dışındaki Şii liderler ve partileri de bu dönem öne çıkan unsurlar oldu. 2013 Nisan yerel seçimi sonuçları, hemen ertesi yıl yapılacak olan genel seçimin sonuçları açısından Maliki'nin avantajına olarak sayılıyordu.²⁸⁷

²⁸⁵ C. Çakmak & F.G. Çolak (2014). "ABD'nin Irak'tan Çekilmesi ve Türkiye'ye Etkileri" içinde "Orta Doğu'da Değişim ve Türkiye" A. Sandıklı & E. Kaya (Eds.), Bilgesam Yayınları, s.301-304.

²⁸⁶ A. Sandıklı & A. Semin, T. Ersoy-Öztürk (2014). *age.*, s.337-340.

²⁸⁷ A. Sandıklı & A. Semin, T. Ersoy-Öztürk (2014). *age.*, s.343-344.

5.1. PKK Terör Örgütü ve Türkiye

Irak savaşının ardından bölgedeki güç boşluğundan faydalanarak faaliyete geçen terör unsurlarından biri de PKK olarak karşımıza çıkmaktadır. Irak'ın toprak bütünlüğünü destekleyen Türkiye ise bu süreçte PKK saldırılarına maruz kalmıştır. PKK, işgalle başlayan kırılgan ve istikrarsız ortamda kendine alan açtı. Irak'ta Demokratik Çözüm Partisi (PÇDK), İran'da Kürdistan Özgür Yaşam Partisi (PJAK), Suriye'de Demokratik Birlik Partisi (PYD) şeklinde örgütlenerek etki alanını genişletti. PKK böylece Kürdistan Topluluklar Birliği (KCK) bünyesinde Orta Doğu'ya hâkim olan devlet halini almayı amaçlamaktadır. Türkiye, kuzeydeki PKK varlığı konusunda çok sık ABD ile ters düşmesine rağmen bölgedeki güvenlik sorunlarını çözümleyebilmek için direterek 2007 yılında bölgeye sınır ötesi harekât düzenlemek üzere Amerika ile karara varmıştır. Zaman içinde Türkiye'nin Kuzey Irak hassasiyeti, Kürtler ve Sünni Araplar üzerinde hak elde etmeye çalıştığına dair iddialara konu olmuştur. Türk tarafının, başta Bağdat'taki merkezi yönetim olmak üzere iç ve dış konjonktürde algılanma biçimi ABD'nin politikaları nezdinde şekillenmekteydi. Irak'ın, heterojen yapısı sadece bir grupla iletişime geçerek sağlıklı bir yapı oluşturmaya elverişli değildir. Bu yüzden işgalci güçler, savaşın ilk safhalarında Şii Araplar ve Kürtlerle arasını iyi tutarak denge sağlamaya çalıştı ancak Sünni Arapların direnişini gördükten sonra stratejisini onlara doğru genişletmeye başladı. Bu bağlamda Amerikan tarafı, Sünni Arapların sisteme entegre edilmesi ve siyasi katılımın bir parçası olmaları yönünde politikalar güttü.²⁸⁸

ABD, PKK'yı terör örgütü olarak görmektedir ancak Kuzey Irak'ta faaliyete geçen terör örgütlerinin, PKK ile ilişkisini kabul etmemektedir. ABD, Kuzey Irak bölgesinde El- Kaide ve Ensar El-İslam olmak üzere iki temel terör unsuru olduğunu düşünmektedir. Amerika, adı geçen iki örgütün İran, Bağdat ve çeşitli otonom yerleşkeleriyle ilişki içinde olduğunu ve bu bölgeleri terörden temizlemek için o bağlantıların ortadan kaldırılması gerektiğini savunmaktaydı. PKK terör örgütüyle mücadele eden Türkiye ise, bu noktada asıl tehlikenin El-Kaide olduğunu düşünen Amerika ile çok sık ters düşüyordu.²⁸⁹ Amerikan gizli belgeleri kapsamında Saddam rejimi ve Irak halkı; Saddam ve oğulları, Saddam yandaşları, Devrim Muhafızları ve Saddam aşireti, Irak dışında bulunan ve Saddam'ın sahip olduğu KİS'lere destek verenler, Özel Cumhuriyet Muhafızları, Cumhuriyet Muhafızları Birliği, özel korumalar, Irak'ın gizli servisi, düzenli ordu ve geri kalan Irak halkı olmak üzere on gruba ayrılmıştır. İşgalci kuvvetlere göre Saddam, Uday, Kusay, devrim muhafızları, aşiret ve yandaşların kesin olarak ortadan

²⁸⁸ A. Sandıklı & A. Semin, T. Ersoy-Öztürk (2014). *age.*, s.345-347.

²⁸⁹ M. Balbay (2004). *age.* s.16.

kaldırılması gerekmektedir. Bu kişilerin geri dönüştürülmesi ve entegre edilmesine ihtimal dahilinde bakılmıyordu ancak geri kalanlar arasında başta Irak halkı olmak üzere, düzenli ordu ve Cumhuriyet Muhafızları çok rahat bir şekilde Amerikan tarafına çekilebilirdi.²⁹⁰

Amerika, PKK'nın Kuzey Irak faaliyetlerini terör olarak nitelemese bile, Türk tarafının bu konudaki hassasiyetinin farkında olarak çok açık bir şekilde Kerkük bölgesinin Kürt otonom bölgesine dahil edilmeyeceğini ve Kürtlerin kendi istekleri doğrultusunda bağımsız davranamayacağını güvencesini veriyordu. Dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 1 Nisan 2003 tarihinde yaptığı açıklamalarda Türk hava sahasının 20 Mart itibarıyla müdahaleci güçlere açılmasını öneren yasanın TBMM tarafından onaylandığını ve bu sebeple Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) aracılığıyla Kuzey Irak'a asker konuşlandırılacağına değinmiştir. Başbakan Erdoğan aynı zamanda, Türk askerinin Kuzey Irak operasyonunun işgal unsuru barındırmadığını, Türkiye'nin kendi çıkarları doğrultusunda bölgeye tek kurşun sıkmayacağını, Irak petrolü üzerinde hiçbir şekilde fayda sağlanmayacağını ve Irak petrolünün yalnızca Irak milletine ait olduğunu belirtti. Türkiye, 1991 yılında Saddam rejiminden kaçan ve Türk sınırına sığınan 500 bin vatandaşa kucak açmış ve bu durumun bir daha yaşanmasını istememektedir.²⁹¹

5.2. 2014 Seçimleri ve Irak Şam İslam Devleti (İŞİD)

Irak'taki 2010 seçimleri, ülkede siyasi gruplaşmaların belirginleştiği bir döneme işaret eder. Bu süreç, 2014 seçimlerinde daha net bir biçime büründü. 2010 seçimlerinde, mezhepler arası koalisyonlar özellikle Şii ve Sünni partiler arasında ayrılmaya başladı ve 30 Nisan 2014 seçimlerine katılım oranı %60.5 olarak ölçüldü. Maliki'nin partisi 94, Nuceyfi liderliğindeki Sünni partisi 26 milletvekili çıkarabildi. Seçime ayrı katılan KDP ve KYB ise 25/21 sandalye alabildi. 2014 seçimleri öncesinde, cumhurbaşkanlığı makamının tekrardan Kürtlere mi yoksa Araplara mı verileceği önemli bir tartışma noktasıydı. Sünni ve Şii Araplar, Irak cumhurbaşkanının Arap olması gerektiğini savunuyordu ve aynı zamanda Maliki'nin üçüncü dönem başbakanlık yapması pek istenen bir durum değildi ancak seçim öncesi, Maliki'nin tekrar seçilmesini sağlayacak gelişmeler yaşandı. Suriye iç savaşı öncesi, İslam Devleti (İD) etkin bir rol oynuyordu. Suriye'de cihat ilan ederek adını Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) olarak değiştirdi. Seçim öncesi, El-Kaide ve İŞİD gibi örgütler bölgede terör faaliyetleri gerçekleştirdi. İŞİD, Ramadi, Felluce ve Tikrit'i kontrolü altına aldı. Bölgedeki bazı aşiretler İŞİD'le beraber çatıştı. Maliki, seçim öncesi bu olayları propaganda malzemesi olarak kullandı

²⁹⁰ M. Balbay (2004). *age.*, s.25-26.

²⁹¹ M. Balbay (2004). *age.*, s.225-229.

ve bazı Sünni grupları hedef gösterdi. Bu süreç, 2010'dan itibaren düşüşe geçen mezhepçi siyasetin tekrar bölgede etkin hale gelmesine yol açtı. Sünni gruplar ise Maliki'nin seçimi kazanmak için Şii grupları kışkırttığını iddia etti. Hükümet, Anbar aşiretlerini örgütleyerek IŞİD'e karşı savaşılmaya çağırdı ancak sonuçlar pek olumlu olmadı. Bölgede IŞİD'e destek verenler olduğu kadar, vermeyenler de vardı. Üstelik her iki tarafa destek vermeyen aşiretlerin varlığı, iki taraf için de hedef haline geldi. Seçim gününde bölge halkı, örgütten korktukları için sandığa gitmek konusunda endişeler yaşadı.²⁹²

Nisan 2014 seçiminin hemen ardından IŞİD'in, Musul'u ele geçirmesi ve Kerkük'e yönelmesiyle birlikte Irak için çatışmalarla dolu bir dönem başlamış oldu. Örgütün lideri Ebu Bekir Bağdadi, amaçlarının Bağdat'ı almak olduğunu söyleyerek Tikrit ve Süleymanbey gibi hedeflere yönelmiştir. Irak'ın kuzeyinde bulunan Kürt yerleşim yerleri dışında kalan çoğu bölge İslam Devleti'nin denetimi altındaydı. Örgütün hızlı bir şekilde yayılmasının sebebi, Maliki hükümetinin tüm askeri birlikleri Bağdat'ı korumak için görevlendirmiş olmasıydı. Bağdat düşerse, Irak çoktan düşmüş olacağından ötürü bölge koruma kalkanına alınmıştır. Irak, IŞİD'e karşı İran ve Birleşik Devletlerden yardım isteyince her iki taraf da bölgeye birliklerini gönderdi. Özellikle İran, Şii ibadet yerlerinin korunması amacıyla derin destek sağladı. Bu kısım kritik bir noktaydı çünkü Şii ibadet yerlerinin korunmaya alınması aynı zamanda IŞİD'in, Sünni tabanlı bir örgüt olduğunu kabul etmek anlamına geliyordu. İslam Devleti'nin, Sünni destekli bir yapılanma olduğunu söylemek, Sünni halkın örgüt faaliyetlerinden gördüğü zararı inkâr etmek demektir. Bilgay Duman'a göre; IŞİD'in hedefinde Şiiler olduğu kadar Sünniler de bulunmaktaydı. Öte yandan örgüt, Kürt bölgelerine girmezken Sünni yerleşim yerlerini ele geçirmiştir. Örgüt, ele geçirdiği bölgelerdeki yerli halkın desteğini almayı amaçladığı için Sünnilere karşı şiddet tutumu içine girmiyordu ancak Irak hükümeti, İslam Devleti'nin aktif olduğu bölgelere saldırı düzenliyordu ve Sünniler bu saldırılar sırasında zarar görüyordu. Diğer bir yandan yükselen Şii hareketine karşılık Sünnileri savunan örgüt, Sünni halkın bir kez daha terör destekçisi olarak algılanmasına zemin hazırlamıştır.²⁹³

Örgütün asıl hedefinde olan Şiiler, kutsal sayılan mekanlarına saldırılma tehditleri eşliğinde, gelişmeleri endişe ile takip ediyordu. Sadr komutasındaki Mehdi Ordusu 2009 yılında silahlarını bırakarak faaliyetlerini askıya almıştı. IŞİD tehlikesine karşın tekrar silahlı direnişe geçen Mehdi Ordusuna, Sadr'ın direniş çağırısından sonra Şiiler'in gönüllü olarak örgütlenerek

²⁹² B. Duman (2014a). "Irak'ta 2014 Seçimleri IŞİD Operasyonları ve Irak'ın Geleceği", *ORSAM*, Rapor No:190, s.7-21.

²⁹³ B. Duman (2014b). "IŞİD'in Haziran Operasyonlarının Irak'taki Etnik ve Dini Gruplar Üzerindeki Etkisi", *ORSAM*, 6(63), s.55-56.

oluşturduğu Barış Tugayları da katıldı. Maliki, örgüte karşı direnecek olan yerli halka silah desteğinde bulunacağını açıkladı. IŞİD-Irak arasında yaşanan çatışmanın en kritik dönüm noktası, Şii mezhebinin en büyük lideri olan Sistani'nin mezhep ayırt etmeksizin bütün Irak halkını cihada davet etmesiyle beraber yaşanmıştır. Sistani'nin seferberlik çağrısı, Irak için son derece önemliydi çünkü Sistani, en son işgal zamanında böyle bir davette bulunmuştur. Bu durum IŞİD'in en az işgal kadar tehlike taşıyor oluşunu kanıtlar niteliktedir. Aynı zamanda bütün Şiiler tek çatı altında toplanmaya başlamaktaydı ve bu durum uzun vadede Maliki yönetimini güçlendiriyordu. İslam Devleti'nin Türkmen ve Kürt vatandaşlar üzerinde etkisi bulunmaktadır. Bu etki Türkmenler üzerinde olumsuz olurken, Kürtler üzerinde olumlu oldu. Kürt bölgesi, IŞİD'i bahane ederek ihtilaf bölgesi olan Kerkük'e girdi. Bunun yanısıra Tuzhurmatu, Diyala ve Musul'u da kontrolü altına aldı. Böylece silahlı güçten yoksun Türkmen halk, IŞİD ile Kürt peşmergeler arasında sıkışıp kaldı.²⁹⁴

24 Temmuz 2014 tarihli parlamento seçiminde Fuad Masum Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Masum, başbakanlık görevine Ulusal İttifak adayı Haydar El-Abadi'yi getirdi. 96 milletvekili çıkartan Maliki'nin başbakanlıktan çekilmemek için verdiği mücadele sonucunda Abadi'yi 127 milletvekili imzasıyla aday yaptılar. Buradaki önem arz eden kısım, Abadi'yi destekleyenlerin Dava Partisi ve Sadr hareketinin üyeleri olmasıdır. Bu durum Maliki rejiminin Şiiler için de uygun bulunmadığının bir kanıtıydı. Anbar bölgesindeki hükümet karşıtı protestoları bir nebze dindirmek için, yeni kurulan kabine çoğunluk olarak Anbar'lı bakanlardan oluşturuldu. Maliki ile çatışma eğiliminde olan ve merkezi yönetimden iyice kopan Kürtler, yeni kurulan sistemle beraber buzlarını çözmüş ve merkeze katılım sağlama konusunda ılımlı yaklaşmıştır.²⁹⁵

5.3. IŞİD Gölgesinde Musul

İslam Devleti lideri Bağdadi'nin kendini Irak'ta halife ilan etmesinin arka planında yatan gerçek, Suriye-Irak kanadında bulunan Sünni yerleşim bölgelerinde hakimiyet kurmaktır. Bu noktada IŞİD varlığına son vermek için öncelikle örgütün uyguladığı stratejilerin iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Örgüt cihatçı ve Baasçı kitleleri bünyesine çekerek homojen bir yapı inşa ederken bir yandan da 'batıya karşı savaş verme profili çizmekteydi. IŞİD liderleri, kendini halife olarak ilan etse bile örgütün, devlet şeklini alması kolay olmayacaktır. Çünkü örgüt bu gücünü bir yere kadar kullanabilirdi. Örneğin, işgal ettiği bölgelerde bulunan yerli halk,

²⁹⁴ B. Duman (2014a). *age.*, s.56-57.

²⁹⁵ B. Duman (2014c). "Irak'ta Yeni Hükümet ve Temel Dinamikler", *ORSAM*, 6(64), s.70-73.

zamanla kendilerine sağlanan hizmeti yeterli bulmayacak ve örgütün topraklarını daha fazla genişletmemesi durumunda onu desteklemekten vazgeçecektir.²⁹⁶

Bölgedeki IŞİD varlığının, özellikle Şiiler için tehlike arz etmesi ve Sistani'nin cihat ilan etmesi üzerine İran Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani öncülüğünde kurulan Haşdi Şabi (Halk Seferberlik Gücü) ve diğer Şii gruplar, örgütün ele geçirdiği Şii Türkmen yerleşim kasabası olan Emirli'yi geri aldı. İslam Devleti, Musul'u himayesi altında tutmaya devam ettiği sıralarda Barzani, bağımsızlık konusunda referandum yapılmasını söyledi ve İran tarafı buna şiddetle karşı çıktı. Yaşam alanlarını IŞİD'le paylaşmak zorunda kalan Sünniler ise, müdahale için sadece Şii ülkesi olan İran'dan yardım alınmasını eleştirdi. Ayrıca Sünni ülkelerden yardım talep edilmemesi, Sünniler tarafından kaderlerine mahkûm bırakıldıkları yönünde algılanıyordu. IŞİD Şiileri hedef alırken, Haşdi Şabi ise Sünnileri hedef almaktaydı. Böylece bölgedeki İran varlığı, mezhep üstü siyaseti daha da belirginleştiriyordu. Maliki ile başlayan ayrılıkçı mezhepsel süreç, Abadi hükümeti tarafından da dizginlenemedi. İran'ın bölge üzerindeki söz hakkının giderek artması, IŞİD ve birtakım güvenlik sorunlarının Irak'ı kırılgan yapıya dönüştürdüğünü de gözler önüne sermekteydi.²⁹⁷

Abadi hükümeti, Musul'u örgütün elinden kurtarmak için 17 Ekim 2016 tarihinde Kuzey Irak peşmergelerinin de katıldığı ve 'Musul Operasyonu' ile anılan harekâtı başlattı. IŞİD'in faaliyette bulunmadığı yerlerde etkin olan Haşbi Şabi örgütünün izleyeceği strateji, yeni tartışmalara alan açtı. Musul'u, İslam Devletinden temizledikten sonra Haşbi Şabi'nin arındırılan bölgede intikam saldırıları düzenleme ihtimali, bu tartışmaların temel noktasını oluşturmaktaydı. Türkiye, Musul'a yakın olan Başika kampına eğitim vermek amacıyla asker gönderdi ancak bu durum yerli Irak halkı ve İran gibi bölge üzerinde büyük etkisi olan aktörleri rahatsız etti. Uzun süredir bölgede çok sayıda İranlı güç varken, çok az sayıda Türk askerinin bölgeye gitmesine gelen eleştiriler, çekilme sonrası Irak'ın kimliksel eğiliminin Şiiler ve İran nezdinde şekillendiğini göstermektedir. Üstelik Kandil merkezli PKK ve Musul tabanındaki IŞİD örgütleri, Türkiye'yi hedef alacak terör faaliyetlerinde bulunduklarından dolayı Türkiye'nin bu örgütlerin imha edilmesine katılım sağlaması, kendi iç güvenlik stratejileri için mecburi bir durum olmaktadır. Türkiye'nin bölgede istenmemesinin Amerika açısından iki tane sebebi vardır. İlki; 15 Temmuz 2016 yılında Türkiye'de gerçekleşen Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) tabanlı askeri darbe sonucunda, darbe elebaşı Fetullah Gülen'in Türkiye'ye iade edilmemesi konusundaki gerilimler ve ikinci olarak Türkiye'nin ABD'nin baş rakibi Rusya ile

²⁹⁶ B. Kadercan (2015). "IŞİD'in Çılgınlığının Arkasındaki Yöntem", *ORSAM*, 7(70), s.21-22.

²⁹⁷ B. Sinkaya (2016). "IŞİD Gölgesinde Irak-İran İlişkileri", *ORSAM*, 8(77), s.36-37.

ilişkilerini normalleştirmesi olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda Amerikan tarafı, Türkiye'nin Musul içerisinde bulunacağı faaliyetleri en minimum düzeye indirmeye çalışmaktadır. Musul'un işgal edilme aşamasında IŞİD'e destek veren Nakşibendi grubu, daha sonra desteğini geri çekerek örgütle hiçbir ilişkilerinin bulunmadığını öne sürdü. Böylece örgüt kendi içinde çözümler yaşamaya başladı.²⁹⁸

5.4. IŞİD Sonrası Dönem ve 2018 Seçimleri

Yeni dönem Irak seçimlerinin en tartışmalı ve korku temelinde olan 2018 seçiminin, 12 Mayıs 2018 tarihinde yapılması planlanmıştır. Tartışmaların çıkış noktası, seçimlerin belirlenen zamanda yapılması ile seçimin ertelenmesini isteyenler arasında yaşanmaktaydı. Seçimin ertelenmesini talep eden Sünni kesim, IŞİD tarafından ele geçirilen bölgede yaşayan yerli halktı. Sünni yerleşim yerleri harabeye döndüğünden ötürü ve aynı zamanda bölgeye dışardan getirilen göçmenlerin, demografik yapıyı bozacağı endişesiyle beraber seçimlerin ileriki bir tarihte yapılmasına dair istekler vardı. Kürt cephesi de aynı talepler doğrultusunda diretmekteydi. IŞİD operasyonlarını bahane ederek Kerkük'e giren Kürtler, 2017 yılında Irak merkezi hükümetin Kerkük'ü etkisi altına almasıyla beraber hüsrana uğramıştır. Kürt kanadı, yapılacak parlamento seçimlerinde Kerkük'te ciddi oranda etkisini yitirebilme tehlikesini taşıyordu. Madalyonun diğer yüzü ise, Kürt bölgesindeki vatandaşların maaşlarını ödeyemedikleri gerekçesiyle Kürt yönetiminin seçimlerin ertelenmesini istiyor oluşuydu. Örgüt tarafından ele geçirilen toprakları geri aldıkları için memnuniyet duyan Şiiler, seçimin Mayıs'ta yapılması gerektiği konusunda diretmekteydi. Yeni kurulan Sünni Partiler ise, seçimin ertelenmesini isteyen Sünni halk ile ters düşerek seçimin belirtildiği günde yapılması gerektiğini savundu. Çünkü Kürt bölgesindeki istikrarsızlık, KYB ve KDP'nin bölgesel olarak gücünü yitirmesi, Sünni kanadının, siyasette ikinci güç olma ihtimalini akıllara getiriyordu. Nihayetinde Şiiler ve yeni Sünni gruplar galip geldi ve seçimlerin Mayıs ayında gerçekleşmesine karar verildi. Seçim öncesi Sistani başta olmak üzere birçok kişi, işgalden 2018 yılına kadar olan süreçte yapılan yolsuzlukları eleştirdi. Öte yandan Sistani, halka artık farklı yüzler seçmeleri gerektiğini, siyasetin hep aynı isimler arasında döndüğüne dair çağırıda bulundu. Bu bağlamda eleştiriler amacına ulaştı ve halkın eski partilere olan güveni azaldı. Köşeye sıkışan Şii liderlerin, seçimi kazanabilmek için silahlı güçlere başvurabilme ihtimali, seçimlerin objektifliği konusunda tartışmalar yarattı. Seçim günü oyların sayılmasını sağlayan

²⁹⁸ U. Ulutaş (2016). "Musul Operasyonu: Türkiye'nin Öncelikleri, Sorunlar ve Kalıcı Çözüm Yolları" *SETA*, (149), s.1-4.

cihazların bozulması, resmi olarak ilan edilen %44.5 katılımın gerçeği yansıtmadığı ve asıl oranın %20 olduğuna dair atılan iddialar, seçimin akıbetini şaibeli hale getirdi.²⁹⁹

Irak halkı, 2018 seçimlerine etnik ve dini açıdan parçalanmış bir şekilde girdi. Toplamda 204 parti ve 27 ittifakın yarıştığı seçimin katılım oranının düşük olması aynı zamanda vatandaşların artık siyasi konjonktüre güvenmediğini ortaya koyuyordu. İslam Devleti, bölgedeki 4.5 milyon insanın göç etmesine ve binlerce insanın ölmesine sebep olmuştur. Böylece demografik yapının eski haline gelmesi için hiçbir adımın atılmadığını düşünen halk, tepkilerini sandıklara gitmeyerek göstermiştir. Seçim sonuçlarına göre Sadr liderliğinde kurulan Sairun Koalisyonu birinci olurken, Şii'ler tarafından oluşturulan ve Hadi El-Amiri liderliğindeki Fetih Koalisyonu ikinci, Başbakan Abadi'nin temsil ettiği Nasr Koalisyonu ise üçüncü olarak ilan edildi. Duman'a göre Sadr'ın birinci çıkması, Irak siyasetinde yeni bir eşige geldiğini simgelemektedir. Zira Sadr, liberalist bakış açısıyla beraber savaş sonrası Irak toprak bütünlüğünü ve Irak kimliğini en çok savunanların başında gelmekteydi. Sonuçların açıklanmasının ardından başta Türkmenler olmak üzere çok sayıda protesto ve itirazlar gerçekleşti. Kerkük ve diğer bazı vilayetlerdeki seçimlerin tekrardan elle sayılması işlemi yarıda kesilmiş ve ilk açıklanan resmi sayılar yürürlüğe sokulmuştur. Sadr'ın birinci çıkmasının Irak kimliği üzerinde olumlu etki bırakması beklentileri, sekteye uğramış ve bununla birlikte Ekim ayında yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde Berham Salih seçilmiş ve hemen ardından Adil Abdülmehdi başbakanlık makamına getirilmiştir. Böylelikle etnik ve dini yapı bir kez daha Irak siyasetine sirayet etmekteydi. Abadi yönetiminde olduğu gibi Abdülmehdi hükümetinde de Türkmenlere yer verilmemiştir.³⁰⁰

Yeni kurulan hükümetin, IŞİD sonrası düzeni tesis etmesi gibi çok büyük bir sorumluluğu bulunmaktaydı ancak IŞİD ve PKK terör örgütleri ülkeden tamamen arındırılmamış ve eylemlerine kısmen de olsa devam etmekteydi. Aynı zamanda örgüt tarafından mağdur edilen, maddi/manevi zarara uğrayan halk, hükümetin bu konuda tatmin edici adımlar atmaması sebebiyle eylemler düzenliyordu. Uzun yıllar örgütle mücadele eden devlet, bütçe konusunda da sıkıntı çekmekteydi. Sadr, bütçe ve yeniden imar konusunda etkili adımlar atılmaması durumunda, liderliğinde bulunduğu ve seçimde birinci gelerek en çok milletvekili çıkartan Sairun grubunu hükümetten çekmekle tehdit ediyordu.³⁰¹

²⁹⁹ W. Al-Sadoon (2018). "Irak Seçimlerinde Yaşanan Krizler", *ORSAM*, 9(84), s.10-12.

³⁰⁰ B. Duman (2019). "Irak'ta Seçimin Gölgesinde Geçen Bir Yıl ve 2019'a Mirası", *ORSAM*, 10(85), s.14-17.

³⁰¹ F. T. Aygün (2019). "Irak'ta Abdülmehdi Hükümetini Bekleyen Güvenlik Problemleri", *ORSAM*, 10(86), s.44-46.

6. Arap Baharı Sonrası Irak Siyasetinde Dönüşüm

Arap Baharı 17 Aralık 2010 tarihinde, Tunus'ta seyyar satıcılık yapan üniversite öğrencisi Muhammed Buazizi'nin jandarmayla girdiği tartışma sonucu kendini ateşe vererek intihara kalkışmasıyla resmen başlamış oldu. Buazizi 4 Ocak 2011'de hayatını kaybetti ve ülkede iç savaş çıktı. Ölen genç için protesto başlatan halk ile Tunus emniyet güçleri arasında çıkan sert çatışma ortamında yüzlerce kişi öldü. Yirmi üç senedir Tunus Devlet Başkanlığı yapan Zeynel Abidin Bin Ali, Suudi Arabistan'a kaçtı ve halk ayaklanması bir anda Yasemin Devrimine dönüştü. İç savaş, yakın bölgedeki ülkelere sıçrayarak dış savaş şekline büründü. Sırasıyla Mısır, Yemen, Bahreyn, Libya ve en son Suriye'de sokak hareketleri başladı. Otuz sene Mısır iktidarında olan Hüsnü Mübarek makamını terk etmiş ve Libya'da kırk iki yıl ülkeyi yönetmiş olan Muammer Kaddafi, linç edilerek öldürülmüştür. 2011'in ilk aylarında Irak'ta da sokak gösterileri yapılmaya başlandı. Gösteriler ile Amerika'nın Iraktan ayrılma planı aynı tarihlere denk geldi. Böylece ABD'nin çekilişiyle beraber oluşan güç boşluğu, Arap Baharı protestoları ile dolduruldu.³⁰²

6.1. Ekonomik ve Siyasi Darboğazın Azınlık Taleplerine Etkisi

Komşu ülkelerdeki devrimler, etnik ve dini açıdan kırılgan ülke konumunda olan Irak'ta iç karışıklığa alan açtı. Maliki yönetimiyle ilgili yolsuzluk ve rüşvet iddiaları protestoların gündem maddesini oluşturuyordu. Halk her cuma gösteri yapmaya başladığı için, eylem günleri 'Öfke Cuması' olarak anılmaya başladı. Sistani başta olmak üzere birçok Şii lider, halka sokağa çıkarak eylem yapmamaları gerektiği konusunda çağrıda bulundu ancak sokaktaki insanların sayısı azalmak yerine daha da kuvvetlendi. Yolsuzluk iddialarına adı karışan çoğu devlet personeli, Irak'ı terk etti. Maliki ise gerilimi azaltmak için protestoları Baas Partisi militanlarının yaptığını ve amaçlarının ülkeyi karıştırmak olduğunu söyleyerek birkaç kişiyi eylem planlama suçuyla tutuklattı. Ayrıca kendi maaşından keserek yoksullara yardımcı olacağını teminatını verdi. Öte yandan protestoyu düzenleyenler, Maliki'ye göre eski Baasçılar olsa bile Sadr grubu da eylemlere destek vermekteydi. Üstelik Sadr militanları, Basra valisinin odasını basıp yolsuzluk yaptığına dair söylemlerde bulunmuştur. Basra, Maliki'nin lideri olduğu Dava Partisine bağlıydı ve Vali, Maliki'nin talimatıyla istifa etti. Musul valilik binası ise halk tarafından ateşe verildi. Irak güçleri ile halk arasında çıkan arbede alanında emniyet güçlerinin halka ateş etmesi sonucu can kayıpları meydana geldi. Kerkük'e sıçrayan olaylar daha büyük çatışmaya dönüştü. Arap aşiretler arasında çıkan mezhepsel krizlere, Kürtler

³⁰² B. Duman (2011). "Arap Baharı'nın Irak'a Yansıması ve Irak'ın Olaylara Yaklaşımı", *ORSAM*, 3(36), s.24.

ve peşmergeler de dahil oldu. Krizi dağıtmak isteyen hükümet, Kerkük valiliğine Kürt kökenli Necmettin Kerim'i getirdi. Bunun yanı sıra Türkmen siyasetçi Hasan Turan, Kerkük İl Meclis Başkanlığı koltuğuna oturdu. Böylece Kerkük yönetimi hem Kürtlere hem de Türkmenlere teslim edilmiş oldu. Bu atamaların ardından Araplar, Türkmenlerle Kürtleri iş birliği yapmakla suçladı.³⁰³

Genel itibariyle Arap Baharı, demokrasiden pay alamamış ülkelerde yaşayan, ezilmiş ve zulme uğrayan halkların seslerini duyurabilmek için verdikleri mücadeleydi. Orta Doğu gibi otoriter rejimler, halkların bu denli örgütlenerek iç savaş çıkarabileceklerine ihtimal vermiyorlardı ancak bu isyanlar sonucunda uzun yıllardır ülkeyi yöneten aktörler ya öldürülmüş ya da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştı.³⁰⁴ Maliki, protestoculara yaklaşık üç ay içinde sorunu çözeceğini söylemiş olmasına karşın bu süre geçtiğinde ekonomik ve siyasi açıdan bir değişim yaşanmadı. Maliki hükümetinin, düşürülmesi tartışmaları gündeme geldi ancak bunun için Sadr grubu, Kürt gruplar ve Irakîye'nin koalisyon yapması gerekiyordu ve bu durum pek ihtimal dahilinde değildi. Çünkü adı geçen gruplar birçok konuda çatışma halindeydi. İsyan ateşinin Kürt yerleşim yerlerine sıçraması sonucu kayıplarda artış oldu. Süleymaniye'de yoğunlaşan gösterilerde KDP bürosuna saldırı düzenlendi. Kürt tarafı, bu saldırıların İran tarafından organize edildiğini ortaya attı. Böylece ekonomik temelde başlayan gösteriler, etnik ve siyasi düzeye ulaşmıştı. Ayrıca Bahreyn ve Suriye gibi baharın iç krizini yaşayan ülkelere karşı farklı dış politika izleyen Maliki yönetimi, Suriye'de protestoculara karşı Esad rejimini desteklerken, Bahreyn'de ise göstericileri savunmaktadır. Irak hükümetinin, Arap Baharı karşısında farklı politika izlemesinin temel nedeni Suriye'nin Nusayri liderle yönetilmesi, Bahreyn hükümetinin ise Sünni olmasıdır. Bu dönemde Bahreyn'e destek veren Suudi Arabistan temsilciliklerinin Irak'tan ayrılmaları yönünde eylemler başladı. Sünni hükümetinin Bahreyn'de düşmemesi için destek veren Suudilere karşı, sert söylemlerde bulunan Maliki yönetimi, Suudilerin tarihte hiçbir zaman Siyonistlerle savaşa girmediklerini ve Bahreyn'e verdikleri desteğin bölgesel çıkara dayalı olduğunu söyledi. Suriye hükümetinin desteklenmesi kısmında, rejime karşı isyan edenlerin Sünni kökenli olmasının etkisi vardır. Böylece Irak hem iç dinamiklerinde etnik ve dini ayrıma girmiş hem de dış politikada ayrılıkçı tutum sergilemekteydi.³⁰⁵

Arap Baharı 2011 yılında Irak'ta rejimi düşürecek kadar etkili boyuta ulaşamamış olsa bile, 2018 ve 2019 yılları arasında yaşananların Irak'ta Arap Baharı olarak değerlendirilmesine

³⁰³ B. Duman (2011). *age.*, s.25-27.

³⁰⁴ O. Jameel (2022). "Arap Baharı ve Irak". *Ahi Evran Akademi*, 3(1), s.43-44.

³⁰⁵ B. Duman (2011). *age.*, s.27-33.

zemin hazırlamaktadır. 2018’de Irak iç politikasında oluşan gerilimler, Başbakan Abadi’yi koltuğundan edecek seviyeye tırmanmıştı. 2019 yılında ise sosyal medya aracılığıyla yolsuzluk ve rüşvet tekrar gündeme geldi. Böylelikle 2019 yılında Başbakan Abdülmehdi de Abadi ile aynı kaderi paylaşarak koltuğuna veda etmiş bulunmaktaydı.³⁰⁶ Halk gösterileri, Irak siyasetini istikrarsız bir yapıya da sürüklemekteydi. Abdülmehdi’nin istifası sonrasında yeni hükümetin kurulma aşaması sancılı geçmiştir. Örneğin, Allavi’nin akrabası olan Muhammed Tefvik Allavi hükümet kurmayı denemiş ancak başarıya ulaşamamıştır. Hemen ardından Abadi’nin liderliğini yaptığı Nasr Koalisyonunun grup başkanlığını yapan Adnan el-Zurfi başbakan olarak görevlendirilmiş ancak yönetimi kuramadığını ifade ederek görevinden ayrılmıştır. Cumhurbaşkanı Salih, başbakanlık görevini Mustafa El-Kazimi’ye verdiğinde yönetim kurulmuş oldu. Kazimi’nin yönetimi kurabilmesinin önemli sebebi ise özellikle Süleymani suikastı sonrasında bölgede artan Şii dayanışması olmaktaydı. Bununla beraber Kazimi, sadece Şiilerden değil, Sünni ve Kürt kesimin desteğini almaktaydı.³⁰⁷

2020 yılında Başbakanlık koltuğuna gelen Mustafa El-Kazimi, bağımsız siyasetçiydi. 2020 yılı dolaylarında Dünya Şeffaflık Örgütünün yaptığı analiz sonucu Irak, 180 ülkenin yer aldığı yolsuzluk listesinde 168. oldu. Üniversite eğitimi alan yeni nesil işsizlik buhranı içine sürüklenirken, Irak’ın petrol kaynaklarının ABD ve diğer yabancı güçler tarafından kullanılıyor olması da sokak eylemlerini tetikleyen nedenler arasında sayılmaktaydı. Buna rağmen ülke üzerindeki İran etkisinin getirdiği mezhepsel krizler ve yoksulluk, sokak eylemleriyle çözülemeyecek kadar büyük bir problemdir. Ancak artık hükümet, sokaktaki insanların sesini bastırabilmek için şiddete başvurmak yerine sorun çözücü tavırla yaklaşmayı tecrübe edebiliyordu.³⁰⁸

Irak’ta meydana gelen yolsuzluk karşıtı halk gösterileri, İran tarafından desteklenen Haşdi Şabi ile bastırılmaya çalışılıyordu. İran tarafından örgütlenen gruplar, çatışmayı Irak ordusundan daha güçlü bastırabiliyordu ve bu durum İran’ın, Irak’ta daha otoriter güç haline geldiğini gösteriyordu. Sokak eylemlerine katılan Irak halkı, İran’ın bölge üzerindeki nüfuzundan duydukları rahatsızlığı aktarabilmek amacıyla Necef ve Kerbela üzerinde bulunan İran konsolosluklarını ateşe verdi. Protestolar sırasında atılan sloganlar, İran’ın bölgeden ayrıldığı zaman Irak’ın özgürlüğe kavuşacağı yönündeydi. İran dini lideri Ali Hamaney, göstericileri dış güçlerin maşası olmakla suçluyordu. Üstelik Hamaney, bölgede oluşan

³⁰⁶ M. Alaca (2021a). “*Irak’ta Bitmeyen ‘Arap Baharı’*”, ORSAM, [Erişim:04.03.2024, <https://orsam.org.tr/tr/irakta-bitmeyen-arap-bahari/>]

³⁰⁷ F. T. Aygün (2020b). “Irak’taki Darbe Söylentileri Ne Anlama Geliyor?”, *ORSAM*, 11(93), s.60-63.

³⁰⁸ M. Alaca (2021a). **agm**.

çatışmaların, dış ülkeler tarafından kısıktıldığına dair görüşlere sahiptir. Sünniler ve Kürtler, gösterilere katılım sağlamamış olsa bile, gerçekleşen isyana destek veriyordu. Kürtlerin ve Sünnilerin gösterilere fiili bir destek vermemesinin sebebi, eylemcilerin IŞİD militanı olmakla suçlanmasıdır. 2018 itibarıyla başlayan ve 2019 yılında da devam eden halk isyanları, Irak siyasetinde kırılmalar meydana getirmiştir. Irak'ta yaşayan Şii vatandaşlar bile İran'a verdikleri desteği gözden geçirme ihtiyacı içine girdi. Bununla birlikte Iraklı Şiiler, ulusal kimliklerinin ehemmiyeti konusunda bilinç kazandılar. Arap Baharının 2018-2019 dolaylarında özellikle Irak ve Lübnan gibi İran etkisi altında olan ülkeler içerisinde yükselişe geçmesi, İran'ın bu bölgelerde istikrarı sağlamak ve bölge halkını kontrol altında tutabilmek konusunda başarısız olduğu şeklinde ele alınmaktadır.³⁰⁹

Protestoların başbakanlık düşürecek boyuta gelmesi aynı zamanda eylemcilerin, toplumsal ve siyasi kamuoyu gücünün farkına varıldığı anlamına gelmektedir. 2003 sonrası Irak siyasetinde dört yıllık görev süresi sona ermeden koltuğunu bırakan ilk başbakan olan Abdülmehdi, Irak siyasetinde kritik bir eşiğin kapısını açmış bulunmaktaydı. Hükümet ve halk, siyasetin 'hesap verilebilir' özelliği ile tanışarak halkın politika üzerindeki gücünün farkına varmaktaydı. Şii tabanlı Fetih Koalisyonunun, Haşdi Şabi örgütünün göstericilere uyguladığı şiddet sebebiyle güç kaybettiği de aşikâr bir durum olmaktaydı.³¹⁰ Irak'ta yaşanan olaylar sonucu uygulamaya konulan politikalar, ekonomiyi bir anda istikrara uğratacak veyahut etnik-dini kimlik çırpınışlarına bir çözüm getirecek boyutta değildir. Esasen Irak'ta halk, hükümeti düşürecek güce sahip olduğunu sokağa çıkararak deneyimlemiştir. Protestocuları tatmin edici adımlar sadece günü kurtarma işlevi görüyor olsa bile yine de bir şekilde azınlıklar sisteme entegre edilebiliyor olmaktadır. İkinci bölümde üzerinde durulduğu şekliyle; Irak'ın ulusal kimlik sorunu azınlıkların varlığı dahilinde değil, azınlıkların sisteme entegre edilememesi şekliyle ele alınmalıdır.

7. 2020 Sonrası Irak'ın Kimlik Seçilimi

2020 yılının ilk günlerinde, Orta Doğu'da önemli bir gelişme kaydedildi. 3 Ocak 2020 tarihinde, ABD tarafından gerçekleştirilen saldırıda, İran Devrim Muhafızları Ordusu destekli Kudüs Gücü Komutanı Süleymani ve Haşdi Şabi örgütünün yardımcı başkanı Ebu Mehdi El-Mühendis hayatını kaybetti. İran-Amerika ilişkilerini daha gerilimli bir noktaya taşıyacak olan bu gelişme sonrası İran, misilleme olarak Anbar ve Erbil'de bulunan ABD üslerine saldırdı. İran ile ABD arasında geçen çatışmanın, mekân olarak Irak üzerinde gerçekleşmesi, adı geçen

³⁰⁹ S. Alabdullah (2020). "İran'ın, Irak ve Lübnan'daki Protestolara Yaklaşımı", *ORSAM*, 11(91), s.18-19.

³¹⁰ F. T. Aygün (2020a). "Gösteriler Sonrası Irak Siyasetinin Yeni Dinamikleri", *ORSAM*, 11(91), s.24-27.

iki ülkenin, Irak siyaseti üzerindeki yadsınamaz etkisini göstermektedir. Irak savaşından sonra göreve gelecek devlet başkanlarının Amerikan ve İranlı karar alıcılar tarafından seçilmesi, ülkede devam eden halk protestolarının ehemmiyetini gözler önüne sermekteydi. Irak Cumhurbaşkanı'nın göreve geldikten sonra hem Amerika ile hem de İran ile iyi ilişkiler kurması, Irak siyasetinde oyun kurucu kabul edilen iki ülkenin de bölgedeki varlığını koruyabilmesi için bir noktada uzlaşa sağlamaya mecbur bırakmaktadır.³¹¹

2020 yılı itibarıyla Irak işgalinin üzerinden tam on yedi sene geçmiş bulunmaktaydı. Bölgenin yeniden yapılandırılması noktasında mezhebe dayalı siyaset ve halkın hiç tecrübesinin bulunmadığı federalist yönetim benimseyen ABD, bölgede hâlihazırda devam eden kimliksel çarpışın temellerini atmıştır. 2003 öncesinde uzunca bir süre diktatör tarafından yönetilen Irak halkının, mezhepselliği, aşiretliği, yerel kimliğe olan bağlılığı içselleştirmiş bulunduklarından mütevellit, işgal sonrasında da bu alışkanlıklardan vazgeçebilmeleri mümkün görülüyordu. Bundan ötürü savaş sonrası Irak toplumlarında yerleşmeye eğilim gözlenmektedir.³¹²

Kazımı yönetiminin göreve gelme aşamasında ve sonrasında Kürtlerden aldığı destek, ihtilafli bölgelerin geleceği hakkında tartışmalara alan açmış bulunmaktaydı. IŞİD sonrası bölgede oluşan güç boşluğu, örgütün faaliyette olduğu bölgelerde Irak emniyet güçlerinin istikrarı sağlayamamış ve bunun sonucu olarak bölge halkı ile merkezi hükümet arasındaki güven duygusunu zedelemiş olmasıyla açıklanmaktadır. Irak Ordusu ve Haşdi Şabi tartışmalı bölgelerde beraber hareket etmiş ancak yine de IKBY peşmerge gücünden yardım talep etmek durumunda kalmıştır. İslam Devleti, her ne kadar Sünni bölgelerde konuşlanmış olsa bile, IKBY sınırına yakın bölgelerde de aktif olmaktadır. Böylece IKBY, IŞİD'in bu kadar yakınına gelmesi üzerine merkezi hükümeti suçlamaktaydı. Kürt tarafının IŞİD'in tekrardan yükselişe geçtiğini öne sürerek Kerkük başta olmak üzere birçok bölgede propaganda yapmaya devam ettiği de unutulmamalıdır. IŞİD ile mücadele kapsamında peşmergelerin Kerkük'e girmesi başta Türkmenler olmak üzere Arapları da rahatsız etmektedir. Hiçbir siyasi parti ile iliği bulunmayan Kazımı, böylelikle her grupta ortak bir ilişki geliştirebilme avantajına sahiptir. Irak'ın hassas bir noktası olan Kerkük için alınacak kararlarda Türkmenler ve Arapların fikirlerinin alınmaması, bölgeye tekrardan peşmerge güçlerinin girmesi gibi sebeplerden ötürü Kazımı yönetiminin de kritik bir eşikte durduğu söylenebilir.³¹³

³¹¹ B. Duman (2020). "ABD-İran Gerginliği Irak'ı Nasıl Etkiler?", *ORSAM*, 11(92), s.36-37.

³¹² B. Duman (2020). "ABD İşgalinin 17. Yılı: Irak'ta Durum ve Geleceğe Dair Beklentiler", *ORSAM*, 11(93), s.57-58.

³¹³ S. Çalışkan (2020). "Irak'ta Çözülemeyen Sorun: Tartışmalı Bölgeler", *ORSAM*, 11(95), s. 50-53.

Kerkük Valiliği'nin 2021 yılında yaptığı açıklamaya göre; IŞİD tarafından tahrip edilen 138 köyün imar çalışmaları devam etmektedir. Ayrıca 70.000 yerli halk, göç etmek zorunda kalmış, ardından güvelik endişeleri nedeniyle geri dönememiştir. Bölgede devam eden terör eylemleri, etnik kökenli çatışmalar, can ve mal tehditleri gibi bölgesel sorunlar Kerkük'ü hassas bir noktaya taşımaktadır. Bağdat merkezi yönetimi bu noktada, Kerkük meselesine yeterince önem vermeyerek, bölgenin istikrara kavuşmasını sekteye uğratmaktadır.³¹⁴

Kazımi hükümeti, kurulduktan sonra protestocuların talepleri üzerine erken seçime gidilme kararı alındı. Kendinden önceki başbakanın halk tarafından düşürülmesi ve ardından iki başbakan adayının da yönetimi kuramaması gerçeklerinin ışığında Kazımi, çok kritik bir zamanda göreve geldiğinin bilincindeydi. Bu bilinç onu protestocuların istediği çizgide vaatlerde bulunmaya itti. Örneğin bölgenin terörden arındırılacağını, yolsuzlukla mücadele edileceğini, IŞİD yüzünden yaşam alanlarını terk edenlerin bölgeye geri getirileceğini söylemiş olmasına karşın sokak isyanları devam etmektedir. Bu seçimlerde Türkmen halk; Türkmeneli Partisi, Türkmen Milliyetçi Hareketi, Türkmen Adalet Partisi, Türkmen Karar Partisi, Türkmen İrade Partisi, Türkmen Hak Partisi, Türkmen Vefa Hareketi ve Türkmen İslami Birliği Partisi koalisyonu ile Irak Türkmen Cephesi önderliğinde tek liste olarak girmeye karar verdi. Hasan Turan'ın başkanlığını yaptığı listenin adı 'Irak Türkmenler Cephesi' olarak değerlendirildi. Böylelikle Türkmen oluşumların tek çatı altında toplanması, katılım oranlarını yükselterek mecliste daha fazla temsil edilme hakkına kavuşulacağına dair izlenim oluşturmaktaydı.³¹⁵

7.1. 10 Ekim 2021 Parlamento Erken Seçimi

10 Ekim seçiminin iki önemli özelliği bulunmaktaydı. Bunlardan ilki, Amerikan müdahalesi sonrası Irak'ta ilk kez erken seçim gerçekleşiyordu. İkincisi ise, Irak yasasına göre parlamentonun %25'i oranında kadın temsilci zorunluluğu göz önüne alınarak vilayetler, seçime kadın oranlarına göre katılım sağlayacaktır. Bununla birlikte 2021 seçimine katılım oranı %41 oranında tespit edilmiştir. Katılım oranının bu denli düşük olması Irak halkının, umutlarını yitirdiği ve siyasetten uzaklaşmaya başladığı olarak yorumlanabilir. Ülke genelinde devam eden su krizi, açlık, yolsuzluk, işsizlik, terör ve güvenlik gibi hayati derecede önemli olan sorunlar, halk ile devlet arasındaki mekanizmanın sağlıklı çalışabilmesine engel olmaktadır. Sistani, seçime katılım sağlanmasına yönelik halka çağrı yapmasına rağmen katılımın tatmin edici çoğunlukta olmaması, halkın siyasi mekanizmaya olan güven sorunlarının vahametini gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda Şii dini liderinin sözünün

³¹⁴ S. Çalışkan (2021). "ABD İşgalinin 18. Yılında Kerkük", *ORSAM*, 12(101), s. 42-45.

³¹⁵ F. T. Aygün (2021). "Seçimlere Doğru Irak ve Türkmenler", *ORSAM*, 12(101), s. 46-49.

dikkate alınmamış olması, dinin etkisini yitirdiği şeklinde tartışmalara da alan açmaktadır. Sadr, 73 milletvekili çıkartarak seçimin galibi oldu. Muhammed Halbusi liderliğindeki ve Sünni Arapların yaşadığı bölgeler ağırlıklı olarak 37 sandalye kazanan Takaddum ikinci olurken, Maliki'nin Hukuk Devleti Koalisyonu 35 sandalye ile üçüncü oldu. 33 milletvekili ile Barzani liderliğindeki KDP dördüncülüğü elde etti.³¹⁶

Sistani'nin seçimden önce yaptığı açıklama en çok başta Fetih Koalisyonu olmak üzere Şii tabanlı partileri olumsuz düzeyde etkiledi. Seçimlerin, hileden, rüşvetten ve terörden uzak gerçekleşmesi gerektiğini söyleyen Sistani, halk tarafından İran'ın destek verdiği örgütlerin seçimi provoke edeceği şeklinde anlaşıldı. Halkın büyük bir kısmı, ülke içinde meydana gelen ekonomik ve siyasi krizlerin sebebi olarak İran'ı görmekteydi. İran destekçilerinin de 2021 seçiminde popülaritesinin azalması ve Fetih Koalisyonunun 2018 seçiminde 48 milletvekili çıkarırken, 2021 seçiminde bu sayının 17'e düşmesi bu bağlamda değerlendirilmektedir.³¹⁷ Sünni tabanlı Takaddum partisinin seçimden ikinci olarak çıkması, Sünnilerin siyasi konjonktürde tekrardan güçlenmesi olarak algılandı. Saddam'ın devrilmesiyle bütün siyasi istikrarını kaybeden Sünniler, sonrasında bir daha siyasi çoğunluğu kazanamadılar. Böylece Şiilerin düşüşe geçtiği noktada Sünni yükselişi, Irak için yeni bir dönemin eşiği kabul edilmektedir.³¹⁸

7.2. Sokak Hareketlenmelerinin Siyasi Konjonktüre Etkisi

Yaklaşık bir yıldır süregelen seçim krizi, 13 Ekim 2022 tarihinde sona erdi. 2022 seçiminde Abdüllatif Reşid, KYB üyesi olmasına karşın bağımsız adaylığını koyarak ve aynı zamanda KDP'nin de desteğini alarak Irak'ın yeni Cumhurbaşkanı seçildi.³¹⁹ 2021 seçimlerinde birincilik elde eden Sadr, milletvekillerini çekerek siyaseti bıraktığını açıkladığında Irak, kaos alanına döndü. Sadr sempatzanları, sokaklara dökülerek resmi kurum binalarına saldırı düzenledi. Sadr'ın siyaseti bırakması, başta Şii gruplar olmak üzere rakiplerine avantaj sağlamış bulunmaktaydı. Şii başbakan adayı Muhammed Şiya Sudani, Sünniler ve Kürtlerin desteğini alarak hükümeti kurma görevini başarıyla tamamladı. Sadr taraftarları tarafından

³¹⁶ B. Duman (2021). "Irak Parlamento Seçimleri: Gelişmeler ve Muhtemel İç Siyasi Hesaplar", *ORSAM*, 12(107), s.18-21.

³¹⁷ W. Al-Sadoon (2021). "Irak Seçimleri: Yeni Değişkenler", *ORSAM*, 12(107), s.22-24.

³¹⁸ M. Alaca (2021b). "Irak Sünnilerinin Seçim Kazanımları ve Geleceğe Yönelik İhtimaller", *ORSAM*, 12(107), s.26-27.

³¹⁹ M. Alaca (2022b). "Irak'ta Latif Reşid'in Cumhurbaşkanı Seçilmesi Kürt Siyasetini Nasıl Etkiler?", *ORSAM*, [Erişim:10.03.2024, <https://orsam.org.tr/tr/irakta-latif-residin-cumhurbaskani-secilmesi-kurt-siyasetini-nasil-etkiler/>]

destek görmeyen Sudani hükümetinin ne kadar istikrarlı olacağı konusunda tartışmalara alan açılmaktadır.³²⁰

Sudani, hükümetini kurmadan önce Şii, Kürt ve Sünnilerle görüşerek Devlet Yönetme Koalisyonu kurdu. Türkmenlerin koalisyona kabul edilmemesi, yeni hükümetin Türkmenlere nasıl yaklaşacağı ve ne gibi politikalar uygulayacağı hususunda merak konusu oldu. Sudani, Kerkük başta olmak üzere Salahaddin, Ninova ve Diyala gibi şehirlerde Kürt partilerin faaliyette olmasına onay verdi. Önceki yıllarda bu bölgelerde yaşayan Türkmen halkın cinayet, gasp, psikolojik/fiziksel şiddetler gibi saldırılara maruz kaldığı göz önüne alındığında, Türkmen bölgelere yeniden Kürt siyasetini sokmak, bölgeyi istikrarsızlığa sürüklemek anlamına gelmekteydi. İhtilaflı bölgeler daha önce 140. madde kapsamında 2007 tarihine kadar yapılacak olan bir referanduma bırakılmış olmasına karşın bu madde, zaman aşımına uğramıştır. Sudani hükümetinin, 140. maddeyi tekrardan gündeme getirmesi üzerine 18 Aralık 2022’de Kerkük’ün güneyinde IŞİD saldırısı gerçekleşti ve 11 asker hayatını kaybetti. Ardından diğer ihtilaflı bölge olan Diyala’da benzer bir IŞİD saldırısı meydana geldi. ITC Kerkük Milletvekili Erşat Salihi; Sudani yönetiminin, Kerkük ve diğer ihtilaflı bölgeleri Kürt taraflara pazarlık meselesine dönüştürdüğünü ileri sürerek, IŞİD’in tekrar saldırıya geçmesinin neden olarak yönetimin 140. maddeyi yeniden gündem haline getirmesi olarak aktarmıştır.³²¹

Yeni hükümetin, Türkmenler aleyhine aldığı kararlardan diğeri Türkmencenin Kerkük’te konuşulmasının yasaklanması yönündedir. Ancak Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde Türkmencenin, resmi dil kabul edilmesi yönünde alenen yasa olmasına karşın verilen bu karara Türkmenler şiddetle karşı çıktı. Tepkiler arttıkça Sudani, kararı geri çekmek zorunda kaldı.³²²

İl meclis seçimlerinin 18 Aralık 2023 tarihinde yapılması planlandığında, bölgede güvenlik endişeleri mevcuttur. Bunun sonucu olarak Sudani, seçim öncesi ve seçim sonrası kapsayacak şekilde birtakım güvenlik planlarını onayladı. Özellikle IŞİD sonrasında seçimlerin akıbeti ve objektifliği konusunda halkın korkuları bulunmaktadır.³²³ Sadr’ın boykot ettiği seçim belirlenen tarihte gerçekleşti. Diyala, Salahaddin, Kerkük ve Musul bölgelerinde oy sandıkları

³²⁰ S. Çalışkan (2022). “Irak’ta Yeni Hükümet ve Sorunlar”, ORSAM, [Erişim:10.03.2024, <https://orsam.org.tr/tr/irakta-yeni-hukmet-ve-sorunlar/>]

³²¹ S. Bacalan (2022). “Sudani’nin Hükümet Programı ve Türkmenleri Bekleyen Riskler”, ORSAM, [Erişim:10.03.2024, <https://orsam.org.tr/tr/sudaninin-hukmet-programi-ve-turkmenleri-bekleyen-riskler/>]

³²² S. Bacalan (2023). “Kerkük’te Türkmenceyi Yasaklama Girişimi ve Tepkiler”, ORSAM, [Erişim:11.03.2024, [https://orsam.org.tr/tr/kerkukte-turkmenceyi-yasaklama-girisimi-ve-tepkiler/-/](https://orsam.org.tr/tr/kerkukte-turkmenceyi-yasaklama-girisimi-ve-tepkiler/)]

³²³ C. Zeydan (2023). “Irak’ta Seçimlerin Akıbeti ‘Tetik ve Kurşunlar’ Tarafından Belirleniyor”, Independent Türkçe, [Erişim:11.03.2024, <https://www.indyturk.com/node/680671/d%C3%BCnya/irakta-se%C3%A7imlerin-ak%C4%B1beti-tetik-ve-kur%C5%9Funlar-taraf%C4%B1ndan-belirleniyor>]

kurulurken, IKBK seçime katılmadı. Bu seçim özellikle Kerkük için önemliydi çünkü bölgede en son 2005 yılında seçim yapıldı.³²⁴ Seçimler, Türkmenler için hayal kırıklığı oldu çünkü Kerkük'te KYB 5, KDP 2 sandalye kazandı. Böylece Kürt partiler, Kerkük seçiminden birincilikle çıktı. Türkmenlerin 2 sandalye kazandığı Kerkük seçiminde Arap Koalisyonu 3, Arap İttifakı 1, Arap Kaide 2 temsilci çıkarma hakkı elde etti. Musul'da ise Sünniler 5, KDP 4 milletvekili çıkarabildi. Sünni tabanlı Takaddum Partisi, Bağdat'ta birinci olurken, ikinciliği Haşdi Şabi liderlerinin içinde bulunduğu Nebni İttifakı, üçüncülüğü ise Maliki liderliğindeki Karar Gücü İttifakı kazandı.³²⁵

Süleymani'nin dördüncü anma töreni olan 3 Ocak 2024 tarihinde İran'da gerçekleşen ve 90 kişinin yaşamını yitirdiği bombalı saldırıyı IŞİD üstlendi. 3 Ocak saldırısından günler önce İran polis karakolunda 11 polis öldürüldü. İran-Irak hattındaki gerilim sonucunda İran, İran'a muhalefetlik yapan terör militanlarının konuşlandığını iddia ettiği Erbil üzerinde bulunan karargâhı bombaladı. Irak, Tahran büyükelçisini geri çekti.³²⁶

8. Özgürlük, Demokrasi ve Barış Söylemleri Işığında Irak

2024 yılı itibariyle, Irak'ın işgal edilişi ve Saddam rejiminin devrilmesinin üzerinden 21 sene geçti. Irak'ın kırılğan devlet yapısı, 2019 protestolarıyla beraber daha çok hassaslaştı. Devlet mekanizması, protestoların sesini kısımaya yetecek politikalar üretemedi. Aile içi şiddet ve çocukların korunmasına ilişkin yasalar, iç krizler sebebiyle yeterli etkileşimi alamadı. Bununla beraber Irak, insan haklarına ilişkin bazı adımlar attı. Örneğin; hayatta kalan Yezidileri koruma yasası olan 'Yazidi Survivors Law' kabul edildi. Irak kadınları 2019/2020 protestolarına katılım sağlayarak eşitlik ve adalet konularında haklarını aramışlardır. Kadın cinayetleri, istismar, şiddet ve tecavüz olaylarında failin çok az ceza alması, tecavüzcünün kurbanıyla evlenmesi durumunda ceza almaktan kurtulması gibi durumlar protestoların ana konusunu oluşturmaktadır.³²⁷

Demokrasi, devletin ayrılmaz bir parçası ve ona eşlik eden bir olgudur. Sağlıklı bir devlet inşasının vazgeçilmez bir unsuru olan demokrasi, Irak'ta yetersiz kalmaktadır. Bir

³²⁴Independent Türkçe (2023). "Irak'ta Yerel Seçim: Iraklılar 10, Kerküklüler 18 Yıl Sonra Sandık Başında", [Erişim:11.03.2024, <https://www.indyturk.com/node/682621/haber/irakta-yerel-se%C3%A7im-irakl%C4%B1lar-10-kerk%C3%BCkl%C3%BCler-18-y%C4%B1l-sonra-sand%C4%B1k-ba%C5%9F%C4%B1nda>]

³²⁵Bianet (2023). "Irak Resmi Yerel Seçim Sonuçları Açıklandı, Kerkük'te Kürtler, Musul'da Araplar...", [Erişim:11.03.2024, <https://bianet.org/haber/kerkuk-te-kurtler-musul-da-araplar-289531>]

³²⁶Euronews (2024). "İran, Kuzey Irak ve Suriye'deki Hedefleri Vurdu", [Erişim:11.03.2024, <https://tr.euronews.com/2024/01/16/iran-kuzey-irak-ve-suriyedeki-hedefleri-vurdu>]

³²⁷Human Rights Watch (2023). "Iraq Events of 2023", [Erişim:11.03.2024, <https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/iraq>]

devletin inşa edilebilmesi, demokrasi sağlamaktan daha önemli olmaktadır. Bu bağlamda ulusal kimlik inşası tamamlanmadan demokrasi arayışına girmek, ülkeyi yolsuzluğa ve yağmaya açık hale getirmek demektir. Irak siyasetinde demokrasi, bir partinin veya bir mezhebin eliyle şekillendirilmeye çalışılmaktadır.³²⁸

Amerika'nın bölgeyi işgal edişinin ardından bugün bile tartışılan ve cevap aranan bir soru bulunmaktadır: savaşın amacı Saddam'ı silahsızlandırmak mıydı yoksa bölgeye demokrasi götürmek gerçekten istenen bir şey miydi? Steven A. Cook'un aktarımıyla, Bush'un Güvenlik Danışmanı Condoleezza Rice, bu iki ihtimali 'evet' şeklinde açıklamıştır. Amaç her şeyden önce Irak'ın güvenliğini sağlamaktı ancak Başkan Bush'un gündeminde demokrasi de bulunmaktaydı. Amerika, Saddam'ın gidişinden artakalan güç boşluğunu başka bir diktatörle doldurmadı. Bölgeye vaat edildiği şekliyle bir demokrasi gelmedi ancak Amerikan tarafına göre; Irak'ın bazı sınır komşularının durumu analiz edildiğinde, Irak'ın onlardan daha demokratik olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Irak, diğer bölge ülkelerinden ne kadar demokratik olursa olsun içindeki mezhep ve etnik köken krizini aşmadığı müddetçe siyasi istikrarsızlık devam edecektir. Savaş sonrasında Irak'ın yönetimi, tamamen yerli halka devredildiğinden beri cumhurbaşkanı makamına Kürt kökenliler, başbakanlığa Şii kökenliler ve meclis başkanlığına ise Sünni kökenlilerin gelmesi kimliksel bölünmenin boyutunu göstermektedir. Bölgede en çok faaliyet sergileyen aktörlerden biri olan İran'ın varlığı ise ülkeyi kaos ortamının içerisine çekmektedir.³²⁹

Amerika'yı demokrasi konusunda başarısız olarak atfeden şey, bölgeye demokrasi götürememiş olmasının yanı sıra, Saddam'ı yeterli kanıt olmadan devirmiş olmasıdır. Örneğin, Irak'ta aktif bir KİS bulunamadı. İran'a karşı KİS kullanıldığına dair şüphe yoktur ancak Saddam, silahları 2003'e kadar imha etmişti. Saddam yeniden silahlanmayı belki de çok istedi ancak bunu hiçbir zaman itiraf etmedi ve elde ettiğine dair de bir kanıt yoktur.³³⁰ Irak savaşı bölgeye istikrar ve demokrasi getiremedi ve bölgede en çok avantaj elde eden aktör İran oldu. Şiiler, yönetimi ele geçirerek uzun bir süre konumlarını sağlamlaştırdılar. Kürtler, Saddam döneminde yaşadıkları acı tecrübelerini savaş sonrasında unutmaya çalışmışlardır. Esasen Kürt gruplar, Saddam ile mücadele ettikleri kadar kendi içlerinde de savaşmak zorunda

³²⁸ C. EL-Hindavi (2019). "Demokrasi mi Devlet mi? Irak'ta Hangisinden Başlamalı?", Gazete Duvar, [Erişim: 12.03.2024, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya-forum/2019/12/26/demokrasi-mi-devlet-mi-irakta-hangisinden-baslamali>]

³²⁹ S. A. Cook (2023). "Twenty Years After the War to Oust Saddam, Iraq Is a Shaky Democracy". Council on Foreign Relations, [Erişim: 11.03.2024, <https://www.cfr.org/article/twenty-years-after-war-oust-saddam-iraq-shaky-democracy>]

³³⁰ J. Nixon (2017). *age.*, s.226-227.

kalmışlardır. KDP ve KYB defalarca karşı karşıya gelmiş, çoğu zaman ortak bir çizgide buluşamamıştır. İran destekçisi Şiiler siyasi konjonktürün lideri olabilmeyi başarmışlardır.³³¹

9. Irak Kadınlarının Kimlik Mücadelesi

İşgal sonrası Irak kadınlarının siyasi konumunda iyileşmeler kaydedildi. Örneğin 2005 anayasasının, 49. maddesinde meclisteki kadın oranının toplam oranın dörtte birinden az olmaması gerektiğine dair ibare mevcuttur. Buna rağmen kadınlara verilen katılım hakkı sadece sembolik bir görev görüyordu ve kadın milletvekilleri, sürece fiili şekilde dahil edilmemişti. 2019 protestolarına katılım sağlayan kadınlar, yolsuzlukla mücadele, eşitsizlik ve işsizlik konularında reform taleplerinde bulunmaktadır. Gösterilere katılım sağlayan öğrenciler, genç kadınlar, göç etmek zorunda kalan kadınlar, öğretmenler, ev hanımları gibi farklı hayata sahip kadınlar tek bir çatı altında birleşti. Protestolara katılan kadınlar, gösterilere karşı çıkan gruplar tarafından öldürülmüş, kaçırılmış ve şiddete uğramış olmalarına rağmen sokakta seslerini duyurabilmekten de vazgeçmemişlerdi.³³²

IKBY İçişleri Bakanlığının yaptığı açıklamaya göre 2021 yılının Ocak-Haziran arası döneminde 43 Kürt kadını kendini yakarak intihar etti. Kürt kadınları, Irak Kürtlerinin de facto elde ettiği 1991 yılından beri ciddi oranda kendini yakma eylemi içerisinde bulunmalarına rağmen bu davranış, Arap Baharının başladığı Tunus olayından sonra daha yaygın bir şekle büründü. Kendini ateşe veren erkeklerin de var olduğu belirtilmelidir ancak kadınlarda bu durum hem oran açısından hem de motivasyon kaynağı açısından önem teşkil etmektedir. Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Müdürlüğü tarafından açıklanan istatistiklere göre 2008-2017 arasında Kürt bölgelerinde vuku bulan kadına şiddet %60.7 artmış bulunmaktadır. Bu oranın içerisine cinsel saldırı, cinayet, intihara sürüklenme, yakma ve kendini yakma gibi suçlar da girmektedir. 2019 yılında 120 kadın cinayete kurban giderken, 2020 yılında bu oran 25'e gerilemiş ancak kadınların intihar etmesinde ciddi azalma yaşanmamıştır. Kürt kadınları arasında yaygın olan kendini yakmak eyleminin psikolojik, ekonomik, ailevi, namus ve ataerkil düşünce yapısı olmak üzere birçok nedeni bulunmaktadır.³³³

Türkmen kadınların durumu da farklı bir noktada değildir. IŞİD, Telafer, Kerkük ve Musul'un çevresinde yaşayan Türkmenlere karşı ağır şiddet içeren zulüm politikaları gütmüştür. Türkmen kadınları, örgüt tarafından kaçırılarak insani haklarından mahrum

³³¹ J. Nixon (2017). *age.*, s.244-245.

³³² W. Al-Sadoon (2022). "Geçmişten Günümüze Iraklı Kadınların Siyasi ve Toplumsal Rollerini", *ORSAM*, 13(110), s.16-19.

³³³ M. Alaca (2022a). "Iraklı Kürt Kadınlar Arasında 'Kendini Yakma' Neden Yaygın?", *ORSAM*, 13(110), s.20-22.

birakılmaktadır. Adil Zineelabdin'e göre Irak'ta kaçırılan Türkmen kadınların net bir oranına ulaşılması mümkün değildir. Çünkü özellikle Telafer gibi muhafazakâr ve aşirete dayalı bölgelerde kadın, erkeğin 'onuru' olarak nitelendirildiği için hayatta olsalar dahi kaçırılan kadınların tecavüze uğramış olma ihtimali, erkeğin onurunu lekeleyecek bir olay olarak görülüp, kayıp-ölü bilgileri gizlenmektedir. Türkmen kadınların sayısının net olarak bilinmemesinin bir diğer nedeni de kadınların tecavüze uğramamak ve yakılmamak için Arap veya Yezidi olduklarını söylemeleridir. Öte yandan Irak hükümeti, kaçırılan kadınlar hakkında kapsamlı araştırma yapmaktan kaçınarak yeterince önem vermemiştir. 2019 sonrası halk isyanları ciddi boyuta ulaştınca, kadınların can ve ırz güvenliği konusunda harekete geçmek zorunda kalmıştır. 2021 yılında kayda alınan 400 Türkmen kadının kayıp olduğu açıklandı. IŞİD kaçırdığı kadınlara tecavüz ettikten sonra yakarak öldürmektedir. Reşit olmayan kız çocukları ise IŞİD militanlarıyla birlikteliğe zorlanarak, daha sonrasında Irak ordusuna karşı canlı bomba olarak kullanılmıştır. Örgütün elinden kurtarılan kadınlar ve kız çocukları için daha zorlu bir hayatın kapıları açılmaktaydı. Kaçırılan kadınlar ve kız çocuklarının toplum tarafından ötekileştirilmesi, aileleri tarafından maruz kaldıkları şiddet ve hakaretler gibi bir dizi sorun baş göstermektedir.³³⁴

10. Ulus-Devlet Çöküşünün Bir Kimlik Şekli Olarak Kabul Edilebilirliği

Modern Irak'ın, İngiliz himayesi altında kurulmasından bu yana Irak'ı yöneten karar alıcılar etnik ayrıma, dini bölünmeye, aşiret çatışmalarına dayanan devlet inşa etmeye çalıştı. Gruplaşmaya dayalı devlet yapısı, ulusal kimliğin tamamlanmasına müsaade etmemektedir. Çoğu zaman bölge üstü bir kimlik, halka benimsetilmeye çalışıldı. Saddam döneminde Baas Partisi, bir kimlik şekline bürünmekteydi. Hatta parti üyeliği Saddamcılık ideolojisine dönüşmüştü. Baas Partisi, devlet ile halk arasındaki iletişimi sağlamaktaydı. Böylece işgal sonrası Baassızlaştırma politikaları, halkın tecrübe edebildiği tek katılım haklarını ellerinden almaktaydı. Sünniler, yeniden yapılanma aşamasını sürekli boykot etmiş ve siyasi mekanizmanın yavaş işlemesine sebep olmuşlardır. Öte yandan Şiiler ise anayasa sürecinde vaat edilenleri yerine getiremeyerek, İran benzeri bir sistem inşa etmeye çalışmıştır. Halk, dini ve etnik kökene dayalı politikalardan rahatsız olmaya başladığı sıralarda ortaya çıkan milliyetçi partiler, bölge halkına umut olmaktadır.³³⁵

³³⁴ A. Zineelabdin (2022). "IŞİD'in Bitmeyen Zulmü: Kaçırılan Türkmen Kadınlar", *ORSAM*, 13(110), s.41-43.

³³⁵ RUSİ (2019). "Iraqi Elections: The Emergence of a True Iraqi National Identity", [Erişim:12.03.2024, <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/iraqi-elections-emergence-true-iraqi-national-identity>]

Mezhepçilik ve etnik ayrıma dayalı bölünmeler, Irak için önemli kimlik sorunu olmaktadır. Politik makamların hep aynı kökenden insanlara devredilmesi, bu durumun en kabul edilebilir örneğidir. Yeni neslin, mezhebe ve etnik ayrıma tahammüllerinin olmaması 2019 sokak hareketlenmeleri ile anlaşılmaktadır. Yolsuzluk, işsizlik, rüşvet, adam kayırma vb. konularda isyan eden halk, mezhebe, aşirete, ırka dayalı siyaseti reddediyor olmalarına karşın sandığa gittiklerinde de kendi kökenlerinden olan adaylara oy vermekteydiler. Mezhebe ve ırka dayalı bölünme, demokratik gibi görünüyorsa bile Irak için en sağlıklı yol toprak bütünlüğünü koruyabilmektir.³³⁶

Max Weber'in tanımıyla, meşru şiddet tekeli elinde bulunduran ve bürokratik bir yapı ile işleyen devletin çöküşü, Irak ve Suriye'de belirgin etkiler yaratmıştır. Soğuk Savaş sonrası belirsizlik dönemine giren Orta Doğu rejimleri, 2003 yılında ABD liderliğindeki uluslararası koalisyonun Irak'a müdahalesiyle çözülme sürecine girmiştir. 2011'deki isyanlar ise bu rejimlerin toplumsal dönüşüm ve taleplere yanıt verememesine neden olmuş, devlet yapıları çözülmeye ve Suriye'de olduğu gibi çöküşe sürüklenmeye başlamıştır. Bu süreci anlamlandırmak için, Orta Doğu'da modern devletin temellerinin atıldığı ve ulus-devlet inşasının somutlaştığı manda yönetimleri dönemine bakmak gerekmektedir.³³⁷

Arap ülkelerinde tespit edilen siyasal çözülme, Arap ulus devletlerinin çöküşü şeklinde yorumlanmaktadır. Mina Abdulfettah aktarımıyla, bir zamanlar CIA Direktörü görevi yürüten Michael Hayden, Suriye ve Irak devletlerinin tamamen yok olacağı tezini öne sürmektedir. Arap devletlerin demokrasiden uzak, belirli bir grup ekseninde ve aşiretselci yapısı, merkezi hükümeti parçalanmaya hazır hale getirmektedir. IŞİD'in Suriye ve Irak'ı ele geçirerek kendi imparatorluğunu kurmak istemesi, bölge devletlerinin kabile ve mezhepsel siyasete ağırlık vermesine alan açtı. Ulus-devlet hattındaki çözümler, toplumun devlete uyum sağlayamamasının bir ürünüdür ancak Kaddafi gibi otoriter rejimler, uluslaşmamak için direnen halkları uzun yıllar baskı altında tutabilir. Libya'nın tam kırk iki sene Kaddafi tarafından yönetildiği düşünüldüğünde bu sürecin çok zor olduğu konusunda mutabakata varılabilir. Politik çözümler ve ekonomik bunalımlar, Arap ülkelerinde iç savaş şekline büründü. Devlet bu noktada, isyan etmekte olan halkına karşı silahlarını göstererek, öfkeli ve hükümet karşıtı kitleler meydana getirdi. Sokak protestoları, aynı zamanda azınlıkların seslerini duyurabilmek için tek şanslarıydı. Bu şanslar etnik-mezhep dışı ve adaletli bir yönetim taleplerine de fırsat

³³⁶ B. Mikail (2020). “Ulus mu, Din mi? Irak'ın Melez Kimlik Politikaları”. Middle East Institute, [Erişim:12.03.2024, <https://mei.edu/publications/nation-or-religion-iraqs-hybrid-identity-politics>]

³³⁷ Embel, M. Ö. (2021). “Orta Doğu'da Modern Devletin İnşası: Irak ve Suriye Örnekleri Üzerinden Bir Değerlendirme”. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 8(1), s.161

tanıdı. Şu an bile tam anlamıyla çözüme kavuşturulamayan sorunlar, Arap ulus-devletlerinin geleceğini tehdit etmeye devam etmektedir.³³⁸

Önde gelen devletler, uluslararası sistemin artan karşılıklı bağımlılığıyla birlikte, ulus-devlet sisteminin devamlılığını sağlamak amacıyla başarısız devletlerin sınırlarını ve otoritelerini güvence altına alma sorumluluğunu üstlenirler. Bu nedenle uluslararası toplum, devletin kurulması, inşası veya yeniden yapılandırılmasının zor ve sorunlu olduğu bölgelerde müdahale etme eğilimindedir. Smith'in belirttiği gibi; devlet tamamen doğal olmayan, insanlığın politik bir ürünü olan bir yapıdır ve bu yapı desteklenmelidir. Smith'in sözleriyle, 'Modern devlet yapılabilir, yapılmalıdır ve yapılmıştır.'³³⁹

Modern Orta Doğu devletlerinin kurum halini alması, belli bir azınlık dahilinde mümkün olmuştur. Bir azınlığın haklarını korumaya çalışan iktidar, bir etnik topluluğa dayalı kurumsallaşma meydana getirir. Böylece iktidar, toplumun geneline ulaşamaz. Sadece kendine yakın gördüğü grup çevresinde toplanır. Bunun sonucunda toplum, kendini devlete yakın hissetmez ve devlet, toplumu dönüştüremez. Devletlerin dönüştüremediği toplumların, ulusal kimlikleri sağlanamamış, sadece yerel kimlikleri ön plana çıkmış olur. Tek bir kişiye veya tek bir etnik kökene dayalı iktidarlara, toplumun bütün nüfuzuna etki edemediği için vatandaş ile devlet arasında aidiyet bağı gelişmez ve uluslaşma süreci sekteye uğrar. Modern Orta Doğu sınırları çizilirken manda rejimleri, bölgede yaşayacak olan halkın hakikatlerinden ziyade, kendi çıkarlarını göz önüne almıştır. Bu da bazı Orta Doğu ülkelerinin ulusal ve kimlikli inşalarının başarıya ulaşmamasına sebebiyet vermiştir.³⁴⁰

2023 yılının Eylül ayında Irak'ta meydana gelen olaylar, merkez ile halk arasındaki güvensizlik ortamının çok daha ileriye gittiğini göstermektedir. Eylül ayının yirmi yedinci günü Musul'un El-Hamdaniya bölgesinde gerçekleşen düğün töreninde yangın çıktı ve yüzden fazla kişi hayatını kaybetti. Vefat edenlerin üzerinden etnik kimlik şakaları yapılmaya devam ederken, halkın acılarının siyasiler üzerindeki etkisizliği de anlaşılıyordu. Yolsuzlukla yönetilen Irak, ihmaller ve yetersiz güvenlik güçleri eşliğinde yaşam mücadelesi vermektedir. Bölgede uzun zamandır yangın olaylarının vuku bulması sonucu yüzlerce kişiyi hayatını kaybetmektedir. Örneğin, 2021 yılında Bağdat'ta bulunan ve Pandemi Hastanesi olarak işlev gören El-Hatib Hastanesinde çıkan yangın, devamında Nasiriye bölgesinde faaliyet gösteren

³³⁸ M. Abdulfettah (2020). "Arap Ulus Devleti Modeli Çatırıyor", Independent Türkçe. [Erişim: 12.03.2024, <https://www.indyturk.com/node/132991/d%C3%BCnyadan-sesler/arap-ulus-devleti-modeli-%C3%A7at%C4%B1rd%C4%B1yor>]

³³⁹ Embel, M. Ö. (2021). *age.*, s.164.

³⁴⁰ E. Salihi (2017). *age.*, s. 80-82.

El-Hüseyn Hastanesinde çıkan yangınlar ihmallerin boyutunu ifade etmektedir. Bu bağlamda Irak hükümeti ve seçkin sınıf, halkın acılarına duyarsız kalarak kendi refahını birinci amaç haline getiriyordu.³⁴¹

Uluslaşamamanın, Orta Doğu zayıf devletlerinde görülen bir özellik olduğunu söyleyen Emin Salihi, heterojen toplumlarda kimlik inşasının, karşılıklı güvene dayalı olduğunu belirtir. Çift taraflı olan güven duygusu, aynı zamanda yönetimlerin kendine güvenen ve güvenmeyen kitleyi ayırt etmesi anlamını taşır. Rejim burada, kendine güvenmeyenleri ‘tehlike’ olarak görecektir, vatandaş ise ya iktidara aidiyet bağlarıyla bağlanacak ya da o bağı geliştirmeyip tehlike olarak algılayacak. ‘Tehlikeli’ ya da ‘tehlikeli değil’ olarak ikiye ayrılan toplumun bir araya gelip ulus inşa edebilmesi de zorlaşmış bulunmaktadır.³⁴² Bir kimliği ‘güvenlik’ üzerine kurmaya çalışmak, o kimliği şiddete eğilimli ve saldırgan hale getirmektir. Dışarıya kapalı kimliklerin dayandığı argüman, dil, din veya mezhep olduğu için bu gruba sonradan dahil olmak çok zordur. Böylece ötekileştirme, önyargı ve şiddet unsurlarına açık bir kimlik haline gelirler.³⁴³

11. Irak’ın Geleceğine Dair Senaryolar: Daha Katılımcı Bir Irak

Irak’ın, uluslaşamama tespitlerinin yanı sıra Irak’ın uluslaşma aşamasında olduğunu iddia eden düşünceler de mevcuttur. Ulus inşasını başarıyla tamamlayan devletler analiz edildiğinde çıkarılan sonuç; ülke içine veya dışına gerçekleşen göçler, devletin kimliksel istikbalini değiştirebilmektedir. Siyasette egemen olan kesimin geri kalan toplumlara kendi dini ve etnik inancını dayatması azınlıkların kimlik seçilimine etki etmektedir. Burada devletin azınlık gruba uygulayacağı iki çeşit politika bulunmaktadır; etnik azınlıklar sistemden dışlanarak yerlerinden edilecekler ya da etnik temizlik olarak adlandırılan kıyım gerçekleşecektir. İkinci politika, devletin heterojen yapıdan homojen yapıya evrilmesine olanak sağlar. Irak gibi çok çeşitli toplumlarda, homojenleştirme işlemi entegrasyon, zorla asimile etmek ve göçe zorlamak şeklinde olmaktadır. Oula Kadhum aktarımla, Walker Cannor, ulus inşa etmenin başka bir ulusu etnik açıdan temizlemekten geçtiğini ve aslında kullanılması gereken tabirin ‘ulus yok etmek’ olması gerektiğini savunmaktadır. Bu her zaman mümkün kabul edilecek bir tanım değildir çünkü Irak gibi heterojen toplumların ulus inşa edebilmesi için öncelikle bazı grupları asimile etmesi gerekir. Irak, hem savaş döneminde

³⁴¹ A. Al-Anbar (2023). “Iraq and Death Have Formed a Bond Its Corrupt Leaders Leave Unbroken”, Al Majalla. [Erişim:13.03.2024, <https://en.majalla.com/node/301111/politics/iraq-and-death-have-formed-bond-its-corrupt-leaders-leave-unbroken>]

³⁴² E. Salihi (2017). *age.*, s. 115.

³⁴³ E. Salihi (2017). *age.*, s.28-29.

hem de IŞİD gibi bölgesel terör örgütlerinin yükselişe geçtiği zamanlarda azınlıkları koruyamamış ve onları çatışmalara karşı yalnız bırakmıştır. Bunun sonucunda grupların bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı ise göç etmeye zorlanmıştır. Böylece Irak, ulus yok etme aşamasını bir miktara kadar başarmıştır.³⁴⁴

Kadhum'a göre Irak, sivil milliyetçilikten ziyade etnik milliyetçiliği hedeflemektedir. Bu durumun sonucu olarak da iktidara gelmeyi amaçlayan grupların etnik ve dini açıdan mücadele etmesi gerekecekti. Ninova ve bazı ihtilafli bölgelerin, teröre açık hale gelmesi de bu iktidar mücadelesinin bir ürünüdür. Baskın etnik grupların, azınlıklara karşı tutumlarını yumuşatmamasından ötürü binlerce kişi göç etmek zorunda kaldı ve bu durum 'diaspora Iraklısı' kavramını üretti. 2003 sonrası Irak politikaları, vatandaşını homojen yapıya kavuşturmaya başlamıştı.³⁴⁵

2024 yılının ilk aylarında Amerika'nın, Irak'tan tekrar asker çekmesine yönelik tartışmalar gündeme geldi. İsrail-Filistin cephesinde yaşananlar, İran'dan ve Arap ülkelerinden gelen saldırılar, ABD'nin, Irak üzerindeki gücünü sertleştirdi. Bölgede devam eden ABD karşıtı gruplar ve İran destekli 'Irak İslami Direniş' örgütünün faaliyetleri her iki tarafı da köşeye sıkıştırmaktadır. 28 Ocak tarihinde Ürdün'de gerçekleşen İnsansız Hava Aracı (IHA) saldırısında üç Amerikan askeri hayatını kaybetti. Bunun üzerine Başkan Biden, suçluların cezalandırılacağına dair açıklamada bulundu. ABD'nin direkt olarak İran'ı hedef alması ihtimal dahilinde gözükmemektedir ancak Amerika, Suriye üzerinde bulunan İran varlığını vurabilir. Amerika ve İran ilişkileri, Irak'ı doğrudan etkilediğinden ötürü Birleşik Devletler, atacağı adımı iyi analiz etmelidir. Çünkü olası bir fiili çatışma durumunda, Irak ve İran yakınlığı baskın gelecektir. 2024 yılında işgal kuvvetlerinin bölgeden ayrılmasına yönelik taleplere ABD'nin nasıl tepki vereceği ise eleştirel olmaktadır. ABD, kısasa kısas uygulayarak bölgedeki askeri gücünü arttırabilir ancak bu durum en çok Irak'a zarar verecektir. IŞİD'in, Irak üzerinde faaliyetlerine devam ettiği gerçeği düşünüldüğünde, Amerikan askerinin bir anda bölgeyi terk etmesi durumunda İslam Devleti'nin hedef aldığı İran destekli gruplar, çöküş yaşayabilecektir. Çekilme durumunda Irak, stratejinin de ötesinde ağır bir ekonomik krizle karşı karşıya kalabilir. Örneğin; Amerika, dolar akışını Irak'tan çekebilir, Bağdat-İran hattında elektrik ve doğal gaz ticaretine izin veren antlaşmayı iptal edebilir ve bölgeye ekonomik yaptırım uygulayabilir. Tüm bu ihtimaller ışığında ABD'nin, geri çekilmesi kendisine kazanım sağlamayacaktır ancak Irak

³⁴⁴ O. Kadhum (2023). "Nation-Destroying, Emigration and Iraqi Nationhood After the 2003 Intervention". *International Affairs*, 99(2), s.592-594.

³⁴⁵ O. Kadhum (2023). *agm.*, s.595-601.

dışından gelen tehditler yüzünden çekilmiş olması, uzun vadeli itibar kaybına yol açacaktır. ABD çekilirse Sudani hükümeti düşecek, İran tabanlı Şii'ler yönetimi tekrar ele geçirecek ve IŞİD bölgeye karşı eylemlerini sertleştirecekti. İran'ın hedefi, Orta Doğu üzerindeki Amerikan varlığına son vermektir ve bu amacından fire vereceği ihtimal dahilinde gözükmemektedir.³⁴⁶

Şubat ayının ortalarında, ABD ve Irak hükümeti arasında uzlaşma sağlanamaması sonucunda işgal kuvvetleri bölgeden ayrıldı. İran, istediğini elde etmiş olsa bile bu geri çekiliş Irak için güvenlik boşluklarına alan açılacağı anlamına gelmektedir. Zira Amerika, bölgeden ayrıldığında Irak içindeki hiçbir grup, yaratılan güç boşluğunu dolduracak etkinliğe sahip değildir. Irak'ın heterojen yapısı tek millet, tek ideoloji, tek ırk, tek mezhep dahilinde birleşmeye imkân tanımamaktadır. Bu yüzden Irak halkı, oluşan otorite boşluğunu bireysel silahlarla doldurmaya çalışacaktır. 2003-2024 yılları arasında, Irak'ın başına geçen hiçbir devlet adamı, ortak ulus bilincini tetikleyecek politikalar izlemedi. Aynı durum Afganistan'da yaşanırken Taliban, tüm ülkeyi kontrol altına alarak devlet haline bürünmeyi başardı ancak Irak'ın örgütlenmeye en yakın grubu olan İslami Şii Örgütler, kendi aralarında bölünerek ve çıkar çatışmasına düşerek aynı çizgide buluşmayı reddetti. Amerikan güçlerin bölgeyi terk etmesinden sonra Şiiilerin, kendi içinde bölünmeye devam edeceği tahmin edilmektedir.³⁴⁷

³⁴⁶ B. Wahab (2024). “Two Tough Scenarios for U.S.-Iraq Relations”, The Washington Institute, [Erişim: 12.03.2024, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/two-tough-scenarios-us-iraq-relations>]

³⁴⁷ M. Fahs (2024). “ABD'nin geri çekilmesinin ertesi gününde Irak (I)”, Independent Türkçe, [Erişim: 12.03.2024, <https://www.indyturk.com/node/699646/d%C3%BCnyadan-sesler/abdnin-geri-%C3%A7ekilmesinin-ertesi-g%C3%BCn%C3%BCnde-irak-1>]

SONUÇ

Irak, 2003 yılında Saddam Hüseyin'in devrilmesinin ardından süregelen istikrarsızlık ve şiddet olaylarıyla karakterize edilen bir Orta Doğu ülkesidir. Saddam Hüseyin'in devrilmesinin ardından Irak'ta ABD tarafından desteklenen yeni bir hükümet kurulmuştur. Irak'ın istikrara kavuşturulması ve demokratik yapıların tesis edilmesine yönelik uluslararası çabalara rağmen, ülke etnik ve dini gerilimlerle mücadele etmeye devam etmektedir. İşgal sonrası halkın tutumu, kimliklerini nasıl algıladıklarının apaçık göstergesidir. Tarihte işgal edilen veyahut zorlu savaflara şahit olmuş milletler, süreç sona erdiğinde hızlıca yaralarını sararak, eskisinden daha güçlü bir şekilde ayağa kalkmaya çalışır. Savaş ulusal onurlarını zedelemiş olsa da ülkelerini canla başla müdafaa etmiş olmak bile vatandaşlık görevi görmektedir. Irak'ta ise savaşın etkileri böyle seyrelemedi; Irak halkı işgal sonrasında birleşmek yerine ayrılma kararında direttiler. Kimi zaman işgalci askerlerle iş birliği içinde olup, kendinden olmayan diğer etnik gruplara saldırmayı yeğlediler. Bu bağlamda şartların elverdiği şekliyle Irak ulusal kimliği bugün bile üzerinde çok tartışılan konulardan bir tanesi olmaktadır.

Kimlik, hangi açıdan ele alınırsa alınsın oluşum şekli meydana geldiği tabiatla bağdaşmaktadır. Örneğin; Doğu toplumlarının birinde dünyaya gelen bir bebek, ilk günden itibaren inanç sisteminin içine doğmaktadır. Dili, dini, kültürü ve etnik kökeni daha o doğmadan bellidir. Avrupa ülkelerinde de bu durum böyledir. Batıda vaftiz edilen bir bebek ile, Doğuda ismi kulağına dua ile okunan bir bebeğin en büyük ortak noktası, daha doğmadan kimliklerinin şekillenmiş olmasıdır. Kimlik, tıpkı bir etiket gibi bireyin üzerine yapışan ve onu her şeyiyle simgeleyen bir unvandır. Kimlik tanımları açıklanırken üzerinde sürekli durulan şey 'ait olma' duygusu olmaktadır. Birey devletine karşı sadakat duygusu besler ve kendini ona ait hisseder. Kimlik inşası denilen oluşum da tam bu noktada başlamış olmaktadır. Geleneksel kimlik, 'ben' ile 'öteki' arasında keskin çizgiler çizer ve özellikle bu çizginin diğer tarafına geçmek çok zordur. Modernizm ile küresel toplumlar oluşmuş, bütün o keskin çizgiler un ufak olmuş ve bireyler öteki diyebileceği kadar yabancı insanlarla bir arada yaşamaya başlamıştır. Burada önemli olan bu yeni sisteme ait olabilmeyi başarmaktır.

Savaş öncesi ve sonrası dönemlerde kadınların yaşadığı zorluklar da kimlik krizinin diğer bir yansıması olmaktadır. IŞİD tarafından kaçırılan Türkmen bir kadının, kendisine tecavüz edilmemesi ve vücudunun ateşe verilmemesi için Türkmen kimliğini saklayıp Arap olduğunu söylemesi, üzerinde durulması gereken kimlik sorunudur. Aynı şekilde Kürt kadınların maruz kaldığı şiddet, istismar, cinayet gibi faktörler de kimlik mücadelesi olarak ele alınmalıdır. Hayatta kalabilen kadınların, bazı psikolojik veya toplumsal nedenlerden dolayı

bunalıma girerek intihar etmesi, aileleri tarafından kabullenilmemeleri gibi sorunlar yaşaması, toplumsal dışlanmışlığın kanıtıdır. Irak halkı, cinsiyet fark etmeksizin sistemin bir parçası olabilmekten ziyade hayatta kalabilme savaşı vermektedir. Başta kadınlar olmak üzere zulme uğrayan Irak halkının durumu mezhep ve etnik köken üstü bir olgudur. Arap, Türkmen ve Kürt kadınları, farklı mezhebe inansalar, farklı ırktan gelseler bile günün sonunda kendilerine biçilen yazgı farklı değildir. Kadın cinayetleri, tecavüzler, kaçırmalar, şiddetler, vb. olayların hepsi uluslaşmamış bir ülkenin kimlik sorunu olmaktadır. Irak'ın, ulus inşasındaki başarısızlıklar, azınlıkların varlığından dolayı değil, azınlıkların sisteme dahil edilememesinden dolayı meydana gelmektedir. Örneğin, Türkmen kadınlar Türkmen oldukları için tecavüze uğramadılar; IŞİD'çi düşüncenin, Araplar dışında hiçbir ırkı kabul etmediği için saldırıya maruz kaldılar. Kürt kadınların, yalnızca Kürt oldukları için kendilerini ateşe verdikleri düşüncesi, mantık çerçevesinde değerlendirilmeyecek kadar akıl dışı bir olgudur. Azınlıkların ötekileştirilerek sisteme dahil edilmeme probleminin temel kaynağı, onları 'öteki' olarak görmektir.

Çalışmanın birinci hipotezi, 1932'de bağımsızlığını kazanan Irak devletinin etnik, dini ve mezhepsel birlikteliğe sahip olmaması nedeniyle ulus-devlet inşasına uygun koşulları barındırmadığını ve bu devletin halk tarafından değil, İngiltere'nin Orta Doğu politikası doğrultusunda, yabancı işgalci güç olan İngiltere'nin öncülüğünde oluşturulduğunu öne sürmektedir. Çalışmanın sonunda hipotez şu şekilde doğrulandı; Etnik ve mezhepsel bölünmeler, Irak'ın toplumsal bütünleşmesini engellemiş ve ulusal kimlik oluşturma sürecini sekteye uğratmıştır. Bu bölünmeler, aynı zamanda kalıcı istikrar ve barışın sağlanması önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Çatışmaların sebepleri arasında dini ve etnik farklılıkların yanı sıra sosyoekonomik faktörler de büyük rol oynamaktadır. Bu, bölgeler arasında gelişmişlik farklarının derinleşmesine neden olmakla birlikte, etnik ve mezhepsel aidiyetler üzerinden yapılan ayrışmalar daha da artmaktadır. Bu unsurlar, merkezi hükümetin otoritesini zayıflatırken, yerel yönetimlerin güçlenmesine yol açmıştır. Bu süreçte, ulus-devlet modernleşme kuramları da göz önünde bulundurulmalıdır. Ernest Gellner ve Benedict Anderson gibi kuramcıların tespit ettiği üzere, ulusal kimlik, hayali cemaatler üzerinden inşa edilir. Irak'ta bu cemaatlerin inşası, etnik ve mezhepsel bağlılık tarafından baltalanmaktadır.

Irak'ın, mezhepsel ve etnik yapısı sadece iç dinamiklerle değil, aynı zamanda dış güçlerin müdahalesi ve bölgesel güç dengeleri ile de şekillenmiştir. İran, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi ülkeler, Irak'taki farklı etnik ve mezhepsel gruplarla ilişki kurarak kendi çıkarlarını bölgeye yansıtmışlardır. Bu durum, bölgesel güç mücadelelerinin bir uzantısı olarak Irak'ın iç

politikasını daha da karmaşık hâle getirmiştir. Özellikle Özerk Kürt Devleti meselesi Irak'ın yakın komşusu Türkiye'yi siyasi çıkmazın içine çekmektedir. Kürt özerkliği meselesi bugün bile üzerinde tartışılan bir konudur. Kürtler, ABD'nin 2003 müdahalesini destekleyerek özerklik sözü almış olsalar bile, bunun önünde ciddi engellerle karşılaşmışlardır. Her şeyden önce istenilen bu özerk bölgenin, Türkmen vilayetlerini kapsamaması başta Türkiye olmak üzere bazı bölgesel aktörleri de içine çekmektedir.

Uluslaşmamış ülkeler genellikle siyasi istikrarsızlık, güvensizlik ve şiddet ile karakterize edilir ve uluslararası toplum tarafından her zaman egemen devletler olarak tanınmazlar. Bu tanınmama durumu da siyasi meşruiyetlerini ve hareket kabiliyetlerini etkiler. Ulus olamayan ülkeler genellikle siyasi olarak parçalanmıştır ve farklı gruplar ya da bölgeler, güç ve nüfuz için mücadele etmektedir. Uluslaşmamış ülkelerde devlet kurumları genellikle zayıftır ya da hiç yoktur, bu da etkin bir şekilde yönetilmelerini ve vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılamalarını zorlaştırır. Bazı gözlemciler Irak'ı, vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılayamayan ve ülkede güvenliği sağlayamayan başarısız bir devlet olarak görmektedir. Irak'taki durum aynı zamanda Orta Doğu'daki bölgesel istikrarı da etkilemektedir, zira bu ülke bölgede önemli bir rol oynamaktadır. Uluslararası toplum Irak'ta istikrarın sağlanması ve işleyen bir hükümetin kurulmasına yardımcı olma konusundaki kararlılığını sürdürmektedir. Ancak Irak'ın istikrarlı ve müreffeh bir ulus devlet haline gelip gelemeyeceği ya da ülkenin istikrarsızlık ve çatışmalarla anılmaya devam edip etmeyeceği tartışmalıdır.

Kırılgan ülkelerdeki siyasi krizleri ele almak için, uluslararası toplum ve etkilenen ülkelerin hükümetlerinin siyasi reform, yeniden yapılanma ve kalkınmayı teşvik etmek için birlikte çalışması önemlidir. Yönetişimin iyileştirilmesi, kurumların güçlendirilmesi ve ekonomik büyümenin teşvik edilmesi siyasi krizin hafifletilmesine yardımcı olabilir. Bununla birlikte, herhangi bir ülkenin geleceğinin çeşitli faktörlere bağlı olduğunu ve karmaşık sorunlara nadiren basit çözümler bulunduğunu kabul etmek önemlidir. Kapsayıcılık, eşitlik ve ekonomik istikrarın teşvik edilmesi, ulusallaşmamış ülkelerdeki siyasi krizin hafifletilmesi ve daha iyi bir geleceğin şekillendirilmesinde çok önemli unsurlardır. Ulusal kimlik oluşturmakta zorlanan ve siyasi krizler yaşayan ülkelere örnek olarak Irak, Myanmar, Lübnan ve Afganistan verilebilir. Bu ülkelerin hepsi ulusal birlik ve istikrarı etkileyen etnik, dini veya siyasi çatışmalarla dolu bir geçmişe sahiptir.

Çalışmanın ikinci hipotezi ise, Irak'ta azınlık sorunu değil, azınlıkların sisteme entegre edilememe sorununun olduğudur. Irak'ta 2003 sonrası dönemde, Şii, Sünni, Türkmen ve Kürt grupları arasında meydana gelen çatışmalar, ülkenin toplumsal yapısını derinden etkilemiştir.

Bu dönemde, ülke içindeki etnik ve mezhepsel gerilimler daha da belirginleşmiş, güvenlik ve istikrar arayışları ise çatışmalara yol açmıştır. Şii gruplar, 2003 işgalinden sonra Bağdat'ta çoğunluğa sahip olup, hükümetin kontrolünü elde etmeyi başarmışlardır. Bu, Şii grupların siyasi iktidar üzerinde etkili hale gelmesine yol açmıştır. Ancak, bu durum Sünni grupların dışlanma ve marjinalleşme hissini tetiklemiştir. Sünni topluluklar, siyasi süreçlerde yeterince temsil edilmediklerine inanarak, çeşitli isyan hareketlerine yönelmişlerdir. Türkmenler, siyasi arenada yeterince temsil edilmemişler ve yerel kimliklerini muhafaza edebilmek için mücadele vermişlerdir. Kürtler ise daha çok kuzeydeki bölgelerde ve özellikle IKBY altında yoğunlaşmıştır. Bağımsız bir Kürt devleti talebi zaman zaman şiddetli tepkilere neden olmuştur. Kürtler ile merkezi hükümet arasında özellikle petrol gelirlerinin paylaşımı ve sınır sorunları ciddi anlaşmazlıklara sahne olmuştur. Bu anlaşmazlıklar hem Kürtlerin kendi içinde hem de merkezi hükümetle arasında silahlı çatışmalara yol açmıştır.

Irak sınırları, İngiltere tarafından suni bir şekilde çizilirken Iraklılık kimliği de en başında tahrip edilmiştir. İngiliz ve Amerikan tarafının bölgeyi yeterince tanımadan bölge üzerinde hakimiyet kurması şu an bile yaşanan kimlik krizinin ana sebebi olmuştur. Amerika'nın Irak dahil olmak üzere işgal ettiği topraklara gerçek anlamda demokrasi ve huzur götürememiş olması belki de bölge halkının demokrasi ile tanışmaya hazır olmamasıyla ilgilidir. Elbette yanlış Amerikan politikaları eleştirilebilir ancak 'Amerika demokrasi götüremedi' demek en kolay eleştiridir. Esasen onlarca yıldır 'neden bu topraklara demokrasi gelmedi?' diye sormak yerine 'Orta Doğu halkı demokrasiye hazır mı?' sorusunu yöneltmek belki de daha sağlıklı cevaplara ulaşmaya yol açmaktadır. Irak'ın başarısız kimlik inşasının sebebi azınlıklar değil, bu azınlıkların Iraklı olmayı içselleştirememeleridir. Bundan mütevellit Irak'ın karmaşık yapısını, siyasal istikrarsızlığını, bitmek bilmeyen mezhep kavgalarını ve henüz tamamlanamamış kimlik inşasını tek bir nedene atfetmek doğru değildir. Azınlıklar istikrarsızlık sürecinin bir parçası olmuştur, ancak bunun tek nedeni değildir. Irak halkı 'Iraklı olmak' mevzusunu kendi benliklerinde kabullenemediler. "Ben Iraklıyım" demek yerine "Ben Sünni Arap'ım", "Ben Şii Arap'ım", "Ben Türkmen'im", "Ben Kürt'üm" demeyi yeğlediler.

Demokrasinin, bir bölgeye götürülebilir bir şey olup olmadığı ve özellikle Orta Doğu ülkelerine demokrasi götürebilmenin mümkün olabilirdiği de tartışma konusudur. 2003 savaşının temel dinamiği haline gelen 'demokrasi' kavramı, Özellikle ABD'nin dış politikasını şekillendiren bir argüman olmaktadır. William Polk aktarımıyla Hüsnü Mübarek'in, 'Usame Bin Ladin'i yok etmek için işgal edilen topraklarda, yüzbinlerce yeni Ladin'lerin var edildiğine'

dair açıklaması Amerika'nın 11 Eylül sonrası Orta Doğu ve Güney Orta Asya politikalarının ehemmiyet teşkil eden bir sonucu olmaktadır. 11 Eylül öncesinde terör faaliyetlerinin olmadığı yerler bile Amerikan müdahaleleri sonrasında terör yerleşkelerine dönüştü.

Howard Zinn, 'Irak'tan Çekilmenin Mantığı' adlı eserin ön sözünde, Washington ve Amerikan basınında yaygın olan; Irak'ı işgal etmenin 'yanlış' fakat Irak'ta uzun süre kalmanın 'doğru' karar olduğu düşüncesini eleştirmektedir. Siyasi konjonktürde bir başarının yalnızca askeri zafer ile elde edileceğini savunan Zinn, hayatını kaybeden siviller ve askeri personellerin sayısına vurgu yaparak bunun 'başarı' olabilme ihtimalini sorgular. Savaş, Irak'a demokrasi ve istikrar getirme amacına dayandırılmış olmasına karşın, Irak'a getirilen tek şey kaos ve şiddet olmaktadır. Demokrasi, şehirleri harap ederek, bombalayarak ve yüzbinlerce kişinin yaşam alanına saldırarak, üstelik bir kısmını göç etmek zorunda bırakarak getirilemeyecek bir olgudur.³⁴⁸ Irak, ülkedeki durumu daha da kötüleştiren terörizm ve yolsuzluktan da etkilenmektedir. Irak'taki etnik ve dini gerilimler, özellikle ülkedeki farklı nüfus grupları arasında şiddetli çatışmalara yol açmıştır. Irak'ın kuzeyindeki Kürt halkı bağımsızlık için çabalamaktadır ve son yıllarda daha fazla özerklik kazanmıştır. Irak'taki Sünni azınlık, Şii ağırlıklı hükümet tarafından dezavantajlı duruma düşürüldüğünü düşünmektedir ve ülkenin bazı bölgelerinde hükümete karşı ayaklanırken, Türkmenler ise yüzyıllardır yaşadıkları Musul ve Kerkük'ten çıkarılmaya çalışılmaktadır. Irak aynı zamanda yüksek işsizlik, yoksulluk ve altyapı eksikliği gibi ekonomik sorunlardan da etkilenmektedir.

Son hipotez, uluslaşmamış toplumların da bir kimlik olarak kabul edilebilirliği olmaktadır. Uluslaşma, bir toplumun ortak bir milli kimlik etrafında birleşmesi anlamına gelir. Ancak bazı ülkelerde farklı etnik, dini veya kültürel gruplar arasında ortak bir milli kimlik oluşturmak zor olabilir. Bu durumda bu gruplar, kendi kimliklerini korumak ve tanımak isteyebilirler. Bu nedenle, uluslaşmamak da bir kimlik olarak kabul edilebilir. Uluslaşmamış gruplar, ulusal bir kimlik yerine kendi etnik, dini veya kültürel kimliklerini vurgulamak isteyebilirler. Farklı etnik gruplar arasında dil ve iletişim zorlukları, uluslaşma sürecini engelleyebilir. Farklı dillerin konuşulması, iletişim eksikliği ve anlaşmazlıklar, ulusal bir kimlik oluşturmayı zorlaştırabilir. Örneğin; Belçika, Flamanlar ve Valonlar gibi farklı etnik gruplardan oluşan bir ülkedir. Bu gruplar arasında dil, kültür ve siyasi farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle, Belçika'da ulusal bir kimlik oluşturmak ve uluslaşmak zor olmuştur. Kıbrıs, Türkler ve Rumlar gibi farklı etnik gruplardan oluşan bir adadır. Bu gruplar arasında tarih, dil, din ve siyasi farklılıklar bulunmaktadır. Kıbrıs'ta uzun süredir devam eden bir bölünme ve çatışma

³⁴⁸ A. Arnoe (2006). *Irak'tan Çekilmenin Mantığı*. Agora Kitaplığı, s.vii-x.

yaşanmaktadır ve bu da uluslaşma sürecini engellemiştir. Nijerya, Hausa-Fulani, Yoruba, İbo ve diğer etnik gruplardan oluşan bir ülkedir. Bu gruplar arasında dil, din, kültür ve siyasi farklılıklar bulunmaktadır. Nijerya'da ulusal bir kimlik oluşturmak ve uluslaşmak zor olmuştur, bu da ülkede etnik çatışmalara ve ayrılıkçı taleplere yol açmıştır. Bu örnekler, farklı etnik grupların bir arada yaşadığı ülkelerde uluslaşma sürecinin zorluklarını göstermektedir. Ancak, her ülkenin kendine özgü koşulları ve dinamikleri olduğunu unutmamak önemlidir.

Irak'taki farklı kimliklerin kabul edilebilirliği, aynı zamanda kültürel ve sosyal dinamiklerle de ilgilidir. Örneğin, Türkmenler, Kürtler ve Asuriler gibi gruplar, kendi kültürel miraslarını ve kimliklerini koruma ve tanıtmaya çabası içindedirler. Bu çabalar, uluslararası alanda tanınma ve kabul edilebilirlik için önemli bir rol oynar. Heterojen toplum kimliklerinin kabul edilebilirliği, çok boyutlu bir konudur. Bu kimlikler, kendi varlıklarını koruma ve tanıtmaya çabası içindedirler, ancak uluslararası alanda tanınma eksikliği, bu kimliklerin kabul edilebilirliğini zorlaştırabilir. Bu çalışma, Irak'taki farklı kimliklerin kabul edilebilirliği konusunu ele alarak, bu kimliklerin karşılaştığı zorlukları ve uluslararası alanda nasıl tanındığını açıklamaktadır.

Kimliklerin kalıcılığı konusunda ortaya atılan görüşler, Irak gibi heterojen devletlerin geleceğine ilişkin şüpheler oluşturmaktadır. Kişilik, bireyin doğduğu ve büyüdüğü ortamdan bağımsız gelişmez. Birey dünyaya geldiği çevrenin, anne ve babanın, dinin, dilin, etnik kökenin ve inanç sistemin yönlendirdiği şekilde hayata atılır. 'Biz', 'öteki', 'düşman' vb. argümanları bu çevre tarafından empoze edilir. Ancak kimliğin tekliği konusunda da fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Salihi aktarımıyla; Amin Maalouf, bireyin birden çok kimliğe sahip olduğunu belirtir. Toplumlar sahip oldukları kimlikleri, diğer gruplarla etkileşime girmek için aracı olarak kullanabilir. Maalouf, tarihçi Marc Bloch'un 'insanlar, babalarından çok zamanlarının çocuklarıdır' sözüne değinir ve hipotezini Saraybosna üzerinden verir: 1980'li yıllarda Saraybosnalı bir insan gururla "ben Yugoslav'ım" derken, birkaç yıl sonra aynı kişi "ben Bosna-Hersek Özerk Cumhuriyeti'nde yaşıyorum ve Müslüman geleneğine sahibim" cevabını verir. On yıl sonra aynı insana 'nerelisin' diye sorulduğunda "ben Müslümanım ve aynı zamanda bir Boşnak'ım" cevabını verir. O kişiye bugün aynı soru sorulsa vereceği cevap "Ben Boşnak bir Müslümanım ama ülkem Avrupa'nın bir parçası ve bir gün Avrupa Birliği'ne katılacağız" olurdu. Kimliklerin yıllar içinde değişeceğini savunan Maalouf, Boşnak örneğini, 'aynı kişiye 20 yıl sonra rastladığımızda kendisini nasıl tanıttı?' sorusuyla bitirir.³⁴⁹ Aynı şekilde Irak

³⁴⁹ E. Salihi (2017). *age.*, s.28-30.

halkının, yıllar sonra kendisini hangi kimlikle ifade edebileceği, yaşanacak bölgesel ve stratejik gelişmelere bağlıdır.

Herhangi bir ülkenin geleceğinin zaman içinde gelişebilecek çeşitli faktörlere bağlı olduğunu vurgulamak önemlidir. Kolay tahminler veya garantiler yoktur, ancak siyasi reform, kurumsal güçlendirme ve sosyal içermeye yönelik destek, Irak ve diğer ülkeler için daha istikrarlı bir geleceğin şekillenmesine yardımcı olabilir.

Son olarak önemli bir nokta vardır; Iraklılar arasında etnik ve dini kimliklerin yanı sıra bir Iraklılık bilinci de mevcuttur. Birçok Iraklı, ülkenin birliğini ve toplumsal dayanışmayı önemsemekte, etnik ve dini farklılıkları aşma çabası göstermektedir. Özellikle 2019 ve sonrası başlayan sokak hareketleri, yetişmekte olan genç kuşakların etnik ve dini ayrımlara tahammül edemediğini, okuyan, sorgulayan ve eğitimli nesilden bahsetmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Bu, Irak'ın geleceği için umut verici bir perspektiftir.

KAYNAKÇA

- Abdulfettah, M.** (2020). *Arap Ulus Devleti Modeli Çatırdıyor*. Independent Türkçe, [Erişim: 12.03.2024, <https://www.indyturk.com/node/132991/d%C3%BCnyadan-sesler/arap-ulus-devleti-modeli-%C3%A7at%C4%B1rd%C4%B1yor>].
- Abdullah, K.** (2006). *Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik?* (Çev.) Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Ağaoğlu, A.** (2020). *Üç Medeniyet*, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- Akagündüz, M.** (2010). *Direnışçi: Irak Savaşının Ortasında*. Kaynak Yayınları, İzmir.
- Akbaş, Z.** (2011). *Irak Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*. Barış Kitap, İstanbul.
- Akçura, Y.** (2006). *Türkçülük*. Toker Yayınları, İstanbul.
- Alabdullah, S.** (2020). İran'ın, Irak ve Lübnan'daki Protestolara Yaklaşımı. *ORSAM*, 11(91), 16-19.
- Alaca, M.** (2021b). Irak Sünnilerinin Seçim Kazanımları ve Geleceğe Yönelik İhtimaller. *ORSAM*, 12(107), s.26-32.
- Alaca, M.** (2021a). Irak'ta Bitmeyen 'Arap Baharı'. *ORSAM*, [Erişim: 04.03.2024, <https://orsam.org.tr/tr/irakta-bitmeyen-arap-bahari/>].
- Alaca, M.** (2022b). *Irak'ta Latif Reşid'in Cumhurbaşkanı Seçilmesi Kürt Siyasetini Nasıl Etkiler?* ORSAM, [Erişim:10.03.2024, <https://orsam.org.tr/tr/irakta-latif-residin-cumhurbaskani-secilmesi-kurt-siyasetini-nasil-etkiler/>].
- Alaca, M.** (2022a). Iraklı Kürt Kadınlar Arasında 'Kendini Yakma' Neden Yaygın? *ORSAM*, 13(110), s.20-23.
- Al-Anbar, A.** (2023). *Iraq and Death Have Formed a Bond Its Corrupt Leaders Leave Unbroken*. Al Majalla. [Erişim:13.03.2024, <https://en.majalla.com/node/301111/politics/iraq-and-death-have-formed-bond-its-corrupt-leaders-leave-unbroken>].
- Allawi, A. A.** (2008). *The Occupation of Iraq: Winning the War, Losing the Peace*. Yale University Press.
- Alp, T.** (1928). *Türkleştirme*. Resimli Ay Matbaası, İstanbul.
- Al-Sadoon, W.** (2018). Irak Seçimlerinde Yaşanan Krizler. *ORSAM*, 9(84), 10-13.
- Al-Sadoon, W.** (2021). Irak Seçimleri: Yeni Değişkenler. *ORSAM*, 12(107), 22-25.

- Anderson, B.** (2005). Imagined Communities. *Nations and Nationalism: A Reader*, 48-60.
- Anderson, B.** (2009). *Hayali Cemaatler – Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Metis Yayınları, İstanbul.
- Anderson, B.** (2012). Milli Bilincin Kaynakları. *M. Türköne içinde, Milletler ve Milliyetçilikler*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Anderson, L., & Stansfield, G.** (2014). *The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy or Division?*. St. Martin's Press.
- Anderson, P.** (2003). *Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları*. (Çev.) Simten Çoşar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aras, B.** (2003). Güvenlik ve Demokrasi Geriliminde Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye. *ASAM*, 9(4), 42-55.
- Arı, T.** (2017). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Alfa Akademi, Bursa.
- Arıdemir, H., & Acar, A.** (2018). Türkiye'nin Orta Doğu Politikasına Yönelik Sürekliliğin I. Körfez Savaşı Bağlamında Değerlendirilmesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (65), 82-93.
- Armaoğlu, F.** (2007). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, c. 1-2*. Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Armstrong, J. A.** (1982), *Nations Before Nationalism*. University of North California Press, Chapel Hill.
- Arnove, A.** (2006). *Irak'tan Çekilmenin Mantığı*. Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Athoğlu, Y.** (2007). *Beşşar Esad Suriyesi'nde Reform*. TASAM Yayınları, İstanbul.
- Avar, B.** (2013). *Batı'nın Politikası Bugün de Aynı: 'Böl ve Yut!' 13 Ülkede Batı Projeleri*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aydoğdu, H.** (2004). Modern Kimlikte Öznenin Ölümü. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (10), 115-147.
- Aygün, F. T.** (2019). Irak'ta Abdülmehdi Hükümetini Bekleyen Güvenlik Problemleri. *ORSAM*, 10(86), 44-47.
- Aygün, F. T.** (2020a). Gösteriler Sonrası Irak Siyasetinin Yeni Dinamikleri. *ORSAM*, 11(91), 24-27.

- Aygün, F. T.** (2020b). Irak'taki Darbe Söylentileri Ne Anlama Geliyor? *ORSAM*, 11(93), 60-63.
- Aygün, F. T.** (2021). Seçimlere Doğru Irak ve Türkmenler. *ORSAM*, 12(101), 46-49.
- Babacan, A.** (2018). Siyaset, Postmodern Kimlik ve Gençlik. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(1), 211-228.
- Bacalan, S.** (2023). *Kerkük'te Türkmenceyi Yasaklama Girişimi ve Tepkiler*. ORSAM, [Erişim:11.03.2024, <https://orsam.org.tr/tr/kerkukte-turkmenceyi-yasaklama-girisimi-ve-tepkiler/>].
- Bacalan, S.** (2022). *Sudani'nin Hükümet Programı ve Türkmenleri Bekleyen Riskler*. ORSAM, [Erişim:10.03.2024, <https://orsam.org.tr/tr/sudaninin-hukmet-programi-ve-turkmenleri-bekleyen-riskler/>].
- Balbay, M.** (2004). *Irak Bataklığında Türk-Amerikan İlişkileri*. Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- Baram, A.** (2005). Who are the Insurgents?: Sunni Arab Rebels in Iraq. *US Institute of Peace*, (31), 1-25.
- Baştürk, L., Torlak, F., Ziya, S., Akkaya, G. N., Küçükkeleş, M., & Demir, Z. S.** (2013). Irak Siyasetini Anlama Kılavuzu. *SETA*, Rapor.
- BBC** (2016). *Saddam Hüseyin Heykelini Deviren Iraklı: Yeniden Dikmek İsterdim*. [Erişim: 30.01.2024, https://www.bbc.com/turkce/multimedya/2016/07/160705_vid_saddam_heykel]
- Bengio, O.** (1999). Nation Building in Multiethnic Societies: The Case of Iraq. *Minorities and the State in the Arab World*, 149-169
- Bianet** (2023). *Irak Resmi Yerel Seçim Sonuçları Açıklandı, Kerkük'te Kürtler, Musul'da Araplar*. [Erişim:11.03.2024, <https://bianet.org/haber/kerkuk-te-kurtler-musul-da-araplar-289531>].
- Bilgin, İ.** (2020). *Kuşçubaşı Eşref*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Bilgin, N.** (2007). *Kimlik İnşası*, Aşina Kitaplar, İstanbul.
- Bostancı, M.** (2017). *Irak'ta monarşinin sonu (1958 Irak İhtilali)*. Berikan Yayınevi, Ankara.
- Brass, P. R.** (1991). *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*. New Delhi: Sage Publication.
- Breuilly, J.** (1993). *Nationalism and the State*. Manchester University Press.

- Cabbar, F. A.** (2004). *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*. (Çev.) Hikmet Halis, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Calhoun, C.** (2009). *Milliyetçilik*. (Çev.) Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Cleveland, W. L.** (2015). *The Making of an Arab Nationalist: Ottomanism and Arabism in the Life and Thought of Sati'Al-Husri*. Princeton University Press.
- Cleveland, W. L.** (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. Agora Kitaplığı. İstanbul.
- Conev, B.** (2019). Theories of Nations and Nationalism: A Comparative Outline. *Journal of European & Balkan Perspectives II*, (2), 21-32.
- Cook, S. A.** (2023). *Twenty Years After the War to Oust Saddam, Iraq Is a Shaky Democracy*. Council on Foreign Relations. [Erişim:11.03.2024, <https://www.cfr.org/article/twenty-years-after-war-oust-saddam-iraq-shaky-democracy>].
- Çakmak, C., & Çolak, F. G.** (2014). ABD'nin Irak'tan Çekilmesi ve Türkiye'ye Etkileri. *Atilla Sandıklı & Erdem Kaya (Eds.) içinde, Orta Doğu'da Değişim ve Türkiye*, Bilgesam Yayınları, İstanbul.
- Çalışkan, S.** (2020). Irak'ta Çözölemeyen Sorun: Tartışmalı Bölgeler. *ORSAM*, 11(95), 50-53.
- Çalışkan, S.** (2021). ABD İşgalinin 18. Yılında Kerkük. *ORSAM*, 12(101), 42-45.
- Çalışkan, S.** (2022). *Irak'ta Yeni Hükümet ve Sorunlar*. ORSAM, [Erişim:10.03.2024, <https://orsam.org.tr/tr/irakta-yeni-hukmet-ve-sorunlar/>].
- Çetinsaya, G.** (1999). "Irak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.19, s.93-95.
- Çetinsaya, G., & Özhan, T.** (2009). *İşgalin 6. Yılında Irak*. SETA IV, Ankara.
- Çevik, A.** (2011). *Ortadoğu Denkleminde Irak, Türkiye ve ABD*. Bengisu Yayınları, İstanbul.
- Dağı, Z.** (2002). *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika: Rusya'nın Dönüşümü*. Boyut Yayın Grubu, İstanbul.
- Davutoglu, A.** (2001). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. Küre Yayınları, İstanbul.
- Dawisha, A.** (2016). *Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair*. Princeton University Press.

- Dinç, A.** (2016). *Millet ve Milliyetçiliğin Doğuşu Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar*. Sorgulama Zamanı Düşünce Topluluğu, [Erişim: 18.09.2023, <https://www.sorgulamazamani.com/tr/makale/toplum-ve-kultur/276/millet-ve-milliyetciligin-dogusu-uzerine-kuramsal-yaklasimlar/>]
- Dodge, T.** (2002). *The Social Ontology of Late Colonialism: Tribes and the Mandated State in Iraq*. Saqi books.
- Domazeti, R.** (2022). *Suudi Arabistan'da Milli Kimlik ve Aidiyet İnşa Sürecinde Vehhabiliğin Etkisi*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Ankara.
- Duman, B.** (2011). Arap Baharı'nın Irak'a Yansıması ve Irak'ın Olaylara Yaklaşımı. *ORSAM*, 3(36), 23-33.
- Duman, B.** (2014a). Irak'ta 2014 Seçimleri IŞİD Operasyonları ve Irak'ın Geleceği. *ORSAM*, (190), 7-24.
- Duman, B.** (2014b). IŞİD'in Haziran Operasyonlarının Irak'taki Etnik ve Dini Gruplar Üzerindeki Etkisi. *ORSAM*, 6(63), 54-57.
- Duman, B.** (2014c). Irak'ta Yeni Hükümet ve Temel Dinamikler. *ORSAM*, 6(64), 70-73.
- Duman, B.** (2019). Irak'ta Seçimin Gölgesinde Geçen Bir Yıl ve 2019'a Mirası. *ORSAM*, 10(84), 14-17.
- Duman, B.** (2020a). ABD-İran Gerginliği Irak'ı Nasıl Etkiler? *ORSAM*, 11(92), 36-39.
- Duman, B.** (2020b). ABD İşgalinin 17. Yılı: Irak'ta Durum ve Geleceğe Dair Beklentiler. *ORSAM*, 11(93), 56-59.
- Duman, B.** (2021). Irak Parlamento Seçimleri: Gelişmeler ve Muhtemel İç Siyasi Hesaplar. *ORSAM*, 12(107), 18-21.
- EL-Hindavi, C.** (2019). *Demokrasi mi Devlet mi? Irak'ta Hangisinden Başlamalı?* Gazete Duvar, [Erişim: 12.03.2024, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya-forum/2019/12/26/demokrasi-mi-devlet-mi-irakta-hangisinden-baslamali>].
- Eller, J. D., & Coughlan, R. M.** (1993). The Poverty of Primordialism: The demystification of Ethnic Attachments. *Ethnic and Racial Studies*, 16(2), 183-202.
- Embel, M. Ö.** (2021). Orta Doğu'da Modern Devletin İnşası: Irak ve Suriye Örnekleri Üzerinden Bir Değerlendirme. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 8(1), 157-189.
- Ergil, D.** (1990). *Körfez Bunalımı*. Gündoğan Yayınları, İstanbul.

- Erkmen, S.** (2009). Irak'taki Yerel Seçimin Sonuçları ve Seçim Sonrası Durumun Türkiye'nin Irak Politikasına Etkileri. *ORSAM*, 1(3), 6-16.
- Ertuğrul, Ü.** (2006). *Irak Türkleri Türkiye*. Kerkük Yayınları, İstanbul.
- Euronews** (2024). *İran, Kuzey Irak ve Suriye'deki Hedefleri Vurdu*. [Erişim:11.03.2024, <https://tr.euronews.com/2024/01/16/iran-kuzey-irak-ve-suriyedeki-hedefleri-vurdu>].
- Fahs, M.** (2024). *ABD'nin Geri Çekilmesinin Ertesi Gününde Irak (I)*. Independent Türkçe, [Erişim: 12.03.2024, <https://www.indyrturk.com/node/699646/d%C3%BCnyadan-sesler/abdnin-geri-%C3%A7ekilmesinin-ertesi-g%C3%BCn%C3%BCnde-irak-1>].
- Fromkin, D.** (1989). *Bariş Son Veren Bariş*. (Çev.) Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul.
- Fukuyama, F.** (2008). *Kör Nokta: Gelecek Senaryolarını Öngörmek*. Profil Yayıncılık, İstanbul.
- Galbraith, P. W., & İnceayan, M. M.** (2007). *Irak'ın Sonu: Ulus Devletlerin Çöküşü Mü?* Doğan Kitap, İstanbul.
- Gershoni, I., & Jankowski, J. P.** (2002). *Redefining the Egyptian Nation, 1930-1945*. Cambridge University Press.
- Giddens, A., & Sutton, P. V.** (2014). *Sosyolojide Temel Kavramlar*. (Çev.) Ali Esgin, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Gleason, P.** (1983). Identifying Identity: A Semantic History. *The Journal of American History*, 69(4), 910-931.
- Goldsmith, Jr. A., & Davidson, L.** (2007). *Kısa Ortadoğu Tarihi*. (Çev.) Aydemir Güler, Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- Gökalp, Z.** (1996). *Türkçülüğün Esasları*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Guibernau, M.** (2010). *Küreselleşme, Modernite ve Ulusal Kimlik*. (Çev.) Neşenur Domaniç, Ulusal Kimlik ve Etnik Açılım, Vasıf Erenus (Ed.), Sarmal Yayınları, İstanbul.
- Günaltay, Ş., & Söylemez, M. M.** (2006). *İslam Öncesi Arap Tarihi*. Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Güvenç, B.** (1997). *Türk Kimliği*. Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Hasan, M.** (2003). Irak'ta Direniş: Felluce Örneği. *ASAM*, 4(40), 10-12.

Hechter, M. (1985). Internal Colonialism Revisited. *In New nationalisms of the developed West*, Routledge, 17-26.

Hobsbawm, E. J. (1995). *Milletler ve Milliyetçilik*, Ayrıntı Yayın Grubu, İstanbul.

Human Rights Watch (2023). *Iraq Events of 2023*. [Erişim:11.03.2024, <https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/iraq>].

Hürmüzlü, H. (2003). *Irak'ın Hukukî Yapısında Türkmenlerin Yeri*. Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul.

Hürmüzlü, H. (2009). Irak'taki İl Meclisleri Seçiminin Analizi ve Türkmenler. *ORSAM*, 1(3), 17-24.

Independent Türkçe (2020). *Ortadoğu Notları (26): Şeyh Mahmud Berzenci (1)*. [Erişim:14.12.2023, <https://www.indyurk.com/node/212516/turkiyeden-sesler/ortadoğu-notları-26-şeyh-mahmud-berzenci-1>]

Independent Türkçe (2023). *Irak'ta Yerel Seçim: Iraklılar 10, Kerküklüler 18 Yıl Sonra Sandık Başında*. [Erişim:11.03.2024, <https://www.indyurk.com/node/682621/haber/irakta-yerel-se%C3%A7im-iraklı%C4%B1lar-10-kerk%C3%Bckl%C3%BCler-18-y%C4%B1l-sonra-sand%C4%B1k-ba%C5%9F%C4%B1nda>].

İbrahim, A. (2010). *Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gazi üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

İlhan, S. (2016). Akışkan Toplumda Kimlik İnşası: Geçişken, Eklektik, Ben Odaklı Kimlikler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 233-246.

İnaç, H. (2005). *AB'ye Entegrasyon Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri*. Adres Yayınları, Ankara.

Jameel, O. (2022). Arap Baharı ve Irak. *Ahi Evran Akademi*, 3(1), 41-51.

Janabi, F. M. A. (2017). *2005 Tarihli Irak Anayasasının Yapım Süreci ve Belli Başlı Özellikleri*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Kadercan, B. (2015). IŞİD'in Çılgınlığının Arkasındaki Yöntem. *ORSAM*, 7(70), 20-23.

Kadhum, O. (2023). Nation-Destroying, Emigration and Iraqi Nationhood After the 2003 Intervention. *International Affairs*, 99(2), 587-604.

Kafalı, M. (1972), Kerkük Türkleri. *Töre Dergisi*, 4(17).

- Kahraman, Ö. F.** (2018). Paul Brass ve Seçkin Etnik Milliyetçilik Anlayışına Eleştiriler. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(35), 27-35.
- Karpat, K. H.** (2006). Aydınlar ve Kimlik: Tarihsel Bir Bakış. *Doğu Batı Dergisi*, 9(35), 61-84.
- Karpat, K. H.** (2019). *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet ve Milliyetçilik*. Timaş yayınları, İstanbul.
- Kellas, J. G.** (1991). *The Politics of Nationalism and Ethnicity*. The Fletcher School of Law and Diplomacy.
- Kerküklü, A.** (2010). *Irak'ta Özgürlük Operasyonu ve Kerkük*. Kum Saati yayınları, İstanbul.
- Kirmanj, S.** (2010) The Clash of Identities in Iraq. *Palgrave Macmillan US*, New York, 43-59.
- Kirmanj, S.** (2013). *Identity and Nation in Iraq*. Lynne Rienner Publishers, Incorporated.
- Klieman, A. S.** (1970). *Foundations of British Policy in the Arab World: The Cairo Conference of 1921*. Johns Hopkins Press.
- Kohn, H.** (2012). Milliyetçilik Fikri. *M. Türköne içinde, Milletler ve Milliyetçilikler*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Kohn, L., & Roth. H. D. (Eds.).** (2002). *Daoist Identity: History, Lineage, and Ritual*. University of Hawaii Press.
- Köse, H. H.** (2015). Şii Grupların Irak Siyasetine Etkisi: 2003-2012 Dönemi. *The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies*, 1(2), 53-89.
- Kösoğlu, N.** (1998). *Türk Kimliği ve Türk Dünyası*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Kurdaş, E. M & Ulukaya-Öteleş, Ü.** (2021). Ulusal ve Küresel Kimlik Bağlamında Sosyal Bilgiler Eğitimi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 1115-1168.
- Kurubaş, E.** (2008) Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki. *Doğu Batı*, 11(44), 11-41.
- Laclau, E.** (2015). *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*. (Çev.) Ertuğrul Başer, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Laçiner, S.** (2003). Türkiye'nin Irak Politikası. *ASAM*, 3(36), 31-40.

- Lukitz, L.** (2005). *A Quest in the Middle East: Gertrude Bell and the Making of Modern Iraq*. Bloomsbury Publishing.
- Marr, P.** (2010). One Iraq or Many: What Has Happened to Iraqi Identity? in *Iraq between Occupations: Perspectives from 1920 to the Present*, Palgrave Macmillan US, New York, 15-41.
- Marr, P.** (2012). *The Modern History Of Iraq*. Westview Press.
- Masalha, N. E.** (1987). *King Faisal I of Iraq: a Study of his Political Leadership, 1921-1933* (Yayınlanmış Doktora Tezi). University of London, School of Oriental and African Studies.
- Melek, K.** (1983). *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu 1890-1926*. Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- MepaNews** (2019). *Irak'ta Etnik ve Dini Yapı Haritası*. [Erişim:02.12.2023, <https://www.mepanews.com/irakta-etnik-ve-dini-yapi-haritasi-30735h.htm>]
- Mikail, B.** (2020). *Ulus mu, Din mi? Irak'ın Melez Kimlik Politikaları*. Middle East Institute, [Erişim:12.03.2024, <https://mei.edu/publications/nation-or-religion-iraqs-hybrid-identity-politics>].
- Nairn, T.** (2004). *The Break-up of Britain*. NLB and Verso Editions, London.
- Nakash, Y.** (1994). *The Shi'is of Iraq*. Princeton University Press.
- National Investment Commission** (2013). *Iraqi Constitution*. [Erişim: 25.02.2024, <https://investpromo.gov.iq/wp-content/uploads/2013/06/iraqi-constitution-En.pdf>].
- Nixon, J.** (2017) *Başkanı Sorgulamak, Saddam Hüseyin'in Sorgusu*. (Çev.) Berna Yılmazcan, Angın Yayınları, İstanbul.
- ORSAM** (2015). *Irak'ta Resmi Diller Yasası ve Türkmenler*. [Erişim: 11.12.2023, <https://orsam.org.tr/tr/irak-ta-resmi-diller-yasasi-ve-turkmenler/>]
- Över, K.G.** (1999). *Vaat Edilmiş Topraklarda Ölüm Kokusu: Kuzey Irak Dosyası*. Papirüs Yayınları, İstanbul.
- Özdağ, Ü.** (2003) Avrasya Dosyası Yeniden Yapılanan Ortadoğu Özel. *ASAM*, 9(4), 3-4.
- Özdağ, Ü.** (2008). *Telafer Bir Türkmen Kentinin ABD Ordusu ve Peşmergelere Karşı Direnişi*. Fark Yayınları, Ankara.
- Özkırımlı, U.** (2009). *Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bir Bakış*. Doğu Batı Yayınları, Ankara.

- Polk, W. R., & Elhuseyni, N.** (2007). *Irak'ı Anlamak: Cengiz Han'ın Moğollarından Osmanlı Türklerine ve İngiliz Manda Yönetiminden Amerikan İşgaline Kadar Irak Tarihinin Bütün Gelişimi*. NTV Yayınları, İstanbul.
- Robert, R. G.** (1998), *Identity Crises: A Social Critique of Postmodernity*. Minneapolis University of Minnesota Press.
- RUSİ** (2019). *Iraqi Elections: The Emergence of a True Iraqi National Identity*. [Erişim:12.03.2024, <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/iraqi-elections-emergence-true-iraqi-national-identity>].
- Saatçi, S.** (2003), *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Salihi, E.** (2008). *Irak Siyaseti ve Etnik Kimlikler*. Kerkük Vakfı, İstanbul.
- Salihi, E.** (2017). *Irak: Devletin Çöküşü ve Çatışma Süreci*. Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Sandıklı, A., & Semin, A., Ersoy-Öztürk, T.** (2014). 2. Körfez Savaşı'nın 10. Yılında Irak. *Atilla Sandıklı & Erdem Kaya (Eds.) içinde, Orta Doğu'da Değişim ve Türkiye*, Bilgesam Yayınları, İstanbul.
- Saouli, A.** (2012). *The Arab State: Dilemmas of Late Formation*. Routledge.
- Sarıbay, A. Y.** (1998). Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam. *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam Dergisi*, (30), 16-26.
- Schmidt, V. A.** (2004). The European Union: Democratic Legitimacy in a Regional State?. *Journal of Common Market Studies*, 42(5), 975-997.
- Shuster, M.** (2007). *Iraq War Deepens Sunni-Shia Divide*. National Public Radio, [Erişim:04.03.2024, <https://www.npr.org/2007/02/15/7411762/iraq-war-deepens-sunni-shia-divide>].
- Sinkaya, B.** (2016). IŞİD Gölgesinde Irak-İran İlişkileri. *ORSAM*, 8(77), 34-37.
- Sluglett, P., & Farouk-Sluglett, M.** (1978). Some Reflections on the Sunni/Shi'i Question in Iraq. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 5(2), 79-87.
- Smith, A. D.** (2002a). When is a Nation?, *Geopolitics*, 7(2), 5-32.
- Smith, A. D.** (1984). Ethnic Persistence and National Transformation. *The British Journal of Sociology*, 35(3), 452-461.
- Smith, A. D.** (1999). *Milli Kimlik*. (Çev.) Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Smith, A. D.** (2002b). *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*. Everest Yayınları, İstanbul.
- Smith, A. D.** (2013). *Nations and Nationalism in a Global Era*. John Wiley & Sons.
- Sözen, E.** (1999). *Demir Kafesten Plastiğe Kimliklerimiz: Sekülerleşme Sürecinde Kimliklerin İnşası*, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Şantavi, F.** (1998). *Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler*. Hamid Yayın ve Dağıtım, Mısır.
- Şen, F.** (2004). *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik ve Ulus-devlet Konumu*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şen, Y., & Coşkun, E.** (2004). *Saddam 'ın Irak'ı ve Bir Çöküşün Öyküsü-Babil Yanarken*. Ümit Yayınları, Ankara.
- Şentürk, D.** (2003). *Ortadoğu'da Arap birliği Rüyası: Saddam'ın Baas'ı*. ALFA Basım Yayım, İstanbul.
- Talibi, R.** (2016). Osmanlı'da Irak Türkmenleri. *Yeni Türkiye Dergisi*, (22), 215-224.
- Taşkun, M. T.** (2006). *Bir Ülke Nasıl Yutulur, Babil Düştü Sıra Kimde*. Okumuş Adam Yayınları, İstanbul.
- Tibi, B.** (1981). *Arab Nationalism: a Critical Enquiry*. New York: St. Martin's Press.
- Torlak, F.** (2022). *Ortadoğu'da Aşiret Siyaseti: Amerikan Müdahalesi Irak ve Aşiretler*. İstanbul, Kopernik Yayınları, İstanbul.
- Touraine, A.** (2004). *Demokrasi Nedir?* (Çev.) Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları İstanbul.
- Triandafyllidou, A.** (1998). National Identity and the 'other'. *Ethnic and Racial Studies*, 21(4), 593-612.
- Türk Dil Kurumu (TDK).** *Etnik Ne Demek?* [Erişim: 17.10.2023, <https://sozluk.gov.tr/?ara=etnik>]
- Ulutaş, U.** (2016). Musul Operasyonu: Türkiye'nin Öncelikleri, Sorunlar ve Kalıcı Çözüm Yolları. *SETA*, (149) 1-6.
- Üstündağ, G. M.** (2020). A Critical Analysis of Mearsheimer's "Offensive Realism": The Rights and Wrongs. *Atlas Journal International Refereed Journal On Social Sciences*, 6(35), 1005-1013.
- Vatandaş, C.** (2003). Psiko-Sosyal Bir Kavram Olarak Kimliğin Kimliği. *Avrupa Günlüğü*, (4), 241-254.

W. Al-Sadoon (2022). Geçmişten Günümüze Iraklı Kadınların Siyasi ve Toplumsal Roller. *ORSAM*, 13(110), 16-19.

Wahab, B. (2024). *Two Tough Scenarios for U.S.-Iraq Relations*. The Washington Institute, [Erişim: 12.03.2024, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/two-tough-scenarios-us-iraq-relations>].

White, J. (2003). *Patterns of Sunni Resistance in Iraq*. The Washington Institute, [Erişim: 04.03.2024, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/patterns-sunni-resistance-iraq>].

Winstone, H. V. F., & Bell, G. (1978). *London: Jonathan Cape*. The Illicit Adventure.

Y.a.y. (2003a). Türk-Amerikan İlişkilerinde Irak Krizi. *ASAM*, 4(40), 94-107.

Y.a.y. (2003b). Irak'a Türk Askeri Gönderilmesine İlişkin Tezkerenin PKK Terör Örgütü Stratejisi Üzerindeki Olası Etkileri. *ASAM*, 4(43), 92-105.

Y.a.y. (2004a). Arap Medyasının Kürtlere ve Türkmenlere Bakışı. *ASAM*, 4(46), 96-109.

Y.a.y. (2004b). Kerkük Kerkük. *ASAM*, 4(47), 94-107.

Yaphe, J. S. (2003). Irak: İşgal Altında Kurtuluş Arıyor. *ASAM*, 9(4), 159-174.

Yelken, R. (1999). *Cemaatin Dönüşümü Geç Modern Dönemde Cemaat Sosyolojisi*, Vadi Yayınları, Ankara.

Yeşilbursa, B. K. (2018). *Türkiye ve Ortadoğu Üzerine Notlar*. Astana Yayınları, Ankara.

Yıldız, R., & Demir, S. (2003). Milli Kimliğin Oluşumunda Zihniyet. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 1-25.

Yılmaz, H. (2003). Saddam Hüseyin ve Sürgün Alternatifi. *ASAM*, 3(36), 11-14.

Yılmaz, S. (2012). Irak Dosyası. Kum Saati Yayın Dağıtım, İstanbul. **Yılmaz, S.** (2019) *Başarısız Devlet... 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, [Erişim: 15.08.2024, <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/politik-sosyal-kulturel-arastirmalar-merkezi/basarisiz-devlet>]

Zeydan, C. (2023). *Irak'ta Seçimlerin Akıbeti 'Tetik ve Kurşunlar' Tarafından Belirleniyor*. Independent Türkçe, [Erişim: 11.03.2024, <https://www.indyturk.com/node/680671/d%C3%BCnya/irakta-se%C3%A7imlerin-ak%C4%B1beti-tetik-ve-kur%C5%9Funlar-taraf%C4%B1ndan-belirleniyor>].

Zineelabdin, A. (2022). IŞİD’in Bitmeyen Zulmü: Kaçırılan Türkmen Kadınlar. *ORSAM*, 13(110), 41-43.

Zubaida, S. (1978). Theories of Nationalism. *Power and the State*, London: Croom Helm, (310), 52–71.

